

શ્રી શુકરભા આખ્યાન

અથવા

પ્રહાર્ય વિજય

રચનાર

રાવસાહેબ પુરુષોત્તમ જોગીભાઈ ભટ્ટ બી. એ, એલ. એલ. બી.

નાયબ દિવાન અને ચીફ રેવેન્યુ ઓફિસર ખભાત, એકિટગ દિવાન, ખંભાત (આસરે નવ માસ), નિવૃત્ત એકિટગ હજુર ડેપુટી કલેક્ટર પાછળથી હજુર મામલતદાર, અને સિટિ ફર્સ્ટ ક્લાસ મેજસ્ટ્રેટ, ભરૂચ. વડોદરા કોલેજના ફેલો. (૧૯૦૦)

પડિત જગન્નાથ વિરચિત ભામિની વિલાસના સમ્પ્રદાયી ભાષાતર કર્તા, મયૂરવંશ આખ્યાન, ભીમચાતુર્ય, કાવ્યગગ વિદ્યાર્થી વિલાસ, સુદરી વિલાસ, વિવિધ વિલાસ, વેદ માધુર્ય અથવા રુદ્રાધ્યાયીના ગદ્યપદ્યાત્મક અનુવાદ, પૂર્વજ કવીશ્વર ભવાનીશંકર મોઢાભાઈ વિરચિત શુભેશ્વર સ્તોત્રનો અનુવાદ વિ. ના કર્તા વિ. વિ.

કાચુ પૂઠું

રૂ. ૦-૧૨-૦

પાકું પૂઠું

રૂ. ૧-૪-૦

પ્રકાશક

રાયસાહેબ પુરુષોત્તમ જોશીવાઈ બટ

નિવાસ પારંખકળિયા—રાંદેર,

હાલ ખાંભાત

૨૦૬ ૧૧

૧૯૬૧/૭૬

૧૪૩ પુ

(૨૫૬)

૧૬૮૭૮

આવૃત્તિ પહેલી

અંવત ૧૯૯૨

પ્રત ૧૦૦૦

સને ૧૯૩૬

16978

મુદ્રક

મણિલાલ પુ. મિસ્ત્રી, બી. એ.

આદિત્ય મુદ્રણાલય : રાયખડ

અમરાવાદ

હિઝ હાઇનેસ નજમુદ્દોલા, મુમતાઝ-ઉલ-મુલ્ક, મોમીનખાન બહાદુર
 દિલાવરજંગ નવાબ મિરઝાં હુસેનયાવરખાન બહાદુર
 ખલાત

અર્પણ

નેકનામદાર હિઝ હાઈનેસ નઝમુદ્દૌલા, સુમતાઝ-ઉલ-મુલ્ક,
મોમીનખાન બહાદૂર, દિલાવરજંગ નવાબસાહેબ મિરઝા હુસેન
ચાવરખાનસાહેબ બહાદૂરનાં

ચરણકમલમાં

[શાહુલલિખિત છંદ]

ખીલી રમ્ય વસંત યૌવન તણા સર્વાંગ ભાવો ભર્યા,
મંભારે સુવિલાસના, નૃપતિને હોયે કશીરે મણા !
તોપિ અંયમના બલે વ્યસન દે, સ્પર્શો ન જોને શકે,
મૂર્તિમન્ત બન્યો દિસે વિજય આ, જે બ્રહ્મચારી વિષે. ૧

પ્રસ્થાને નિજ પૂજ્યધામ પ્રથમે, ગતા મદા દર્શને,
ધારી ગ્રંથ પવિત્ર ચુંબન કરી, વદા વિનાના પજે;
જેની ધર્મ વિષે પ્રગાઠ દઢ છે, શ્રદ્ધા પ્રોતિ શી મહા !
જે ભૂલે ન નિમાજના સમયને શી ઈશની છે કૃપા ! ૨

જે ઇચ્છે દિનરાત કેમ કરવું, સ્વીય પ્રબળું લલુ,
દીનોને દઈને જ પર્વશો સદા, આશિષ લેતા બહુ;
એવા મદગુણ છે અનેક ભરિયા ભૂપાલમા તેહના,
અર્પું લક્ષપ્રસંગ માંહિ ચરણે, મારી કૃતિ અદ્ય આ. ૩

લિ.

માગલિક લક્ષદિવસ
તા. ૪-૧-૩૬
નગર દરબાર દિવસ
તા. ૧૦-૧-૩૬

આપ નામદારનો સદાનો આજ્ઞાધીન
નમ્રસેવક
પુરુષોત્તમ જોગીભાઈ ભટ્ટ

નેકનામદાર નવાબસાહેબ બહાદુરના શુભલગ્નના દિવસે
પ્રાર્થના કરવા મળેલી સલામાં ગવાએલું મંગલાચરણ

શ્રી મંગલાષ્ટક

[શાદ્દલવિકીરિત છંદ]

પહેલી પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરો શકે, તે સિદ્ધિ બુદ્ધિ વરે,
ઉઠ્યા સઘ કુમાર, ને ગણપતિ, ધીમા પદો ધારીને,
સંતોષ્યાં જનની પિતા કરો વળી, વદી સ્થિરતો વર્યા,
નિર્વિઘ્ને નૃપ રાજો લગ્ન કરજો, હેરખ આજે પૂરા. ૧

ચાવરખાન નવાબ સાથ સફ્રિયા, સુસ્તાન બેગમ તણા,
આજે લગ્ન સુમાંગલિક, નગરે, થાએછ લાહોરમા,
તેથી હર્ષો સહ પ્રજ્વળન અહિં, વિશ્વેશને પ્રાર્થતા,
રાખો ક્ષેમ સદા સુખી યુગલને, ને આશિષો અર્પતાં. ૨

વિશ્વાળ્યા રૂપ જે વિલાસતો મહા, શક્તિ અહિં સૃષ્ટિમાં,
સર્વેનું કરતી સુમગલ બહુ, જે ઈશની ઈષ્ટદા;
જે છે એક મહેશ સ્વાર્પણ જગત, ઔદાર્ય વિસ્તારતો,
તે આજે મહિપી મહીપતિ તણાં, સૌ મગલો સાધજો. ૩

વૃષ્ટિ પુષ્પનો વેલો રમ્ય કરજો, વૃક્ષો ફળો અર્પજો,
ગાનો પક્ષો રૂઝા મધુર કરજો, નૃત્યો મયૂરો કરો;
વાયુ હેરો પ્રસારજો પરિમલો, આનંદજો સૌ દિશા,
રાજા રાજો તણા સુલગ્ન સમયે, હર્ષો સહ સૃષ્ટિ આ. ૪

જેવો પ્રેમ સરોજિની સુરજનો, કુસુદ ને ચંદ્રનો,
 જેવો પ્રેમ લતા તરુવર તણો, સ્રોતસ્વિની અગ્નિધનો;
 જેવો પ્રેમ રમા રમેશ ગિરિજા, શબ્દ શયી ઈન્દ્રનો,
 તેવો પ્રેમ નવીન યુગ્મ મહિં આ, ધાડો રૂડો જામજો. ૫

બહાલાં રાસોં જનો પ્રજાજન તણાં, સન્મિત્ર આ વિશ્વનાં,
 મોટાં કાર્ય કરે મનુષ્ય હિતનાં, દુઃખો હરે દીનનાં;
 એના આદરમાં નરેંદ્ર ધરજો, સંપત્તિ સર્વે નિજ,
 રહેજો વાણી વિચાર દિલ સરખાં, આનંદમાં યુગલ. ૬

જ્યાં જ્યાં હોય નિવાસ આ યુગલનો, ત્યાં સૌ મુખો સંચરે,
 જ્યાં જ્યાં મંડળમાં ફરે હરખના, ત્યાં ત્યાં કુઆરા ઉડે;
 ઉગે રમ્ય ઉષા પ્રતિદિન નવા, આનંદને વિસ્તરે,
 જ્યાં જ્યાં દંપતીં વિચરે નવનવી, જ્યોતિં ત્યહિં પાથરે. ૭

પુત્રો પૌત્રર્થો શ્રેષ્ઠતા તમ હજો, આયુ હજો દીર્ઘ ને,
 વેલો વંશ તણો વિશાળ વધજો, હો વૃદ્ધિ ધાન્યે ધને;
 વિદ્યા સદ્ગુણના પ્રભાવ તમમાં, ઉત્કર્ષને પામજો,
 સર્વે સ્વીય પ્રજા તણાં દિલ જિતી, આનંદમાં રાચજો. ૮

ખંભાત

તા. ૪-૧-૧૯૩૬

નિવેદક

પુરુષોત્તમ જોગીભાઈ ભટ્ટ

રાવસાહેબ પુરુષોત્તમ જોગીભાઈ ભટ્ટ
નાયબદિવાન . ખલાત

પરિચય

શ્રુતિમાં પરમાત્માને રસરૂપ કહ્યા છે. રસો વૈ સઃ। સાહિત્યકારોએ કાવ્યની વ્યાખ્યા રસાત્મક વાક્ય તે કાવ્ય એવી કરી છે. આ વ્યાખ્યા પ્રમાણે જે વાક્યનો આત્મા રસરૂપ—પ્રભુરૂપ હોય તે જ કાવ્ય કરી શકે છે. આથી એમ લાગશે કે પ્રભુ જે વાક્યનો વિષય નહોય તેને કાવ્ય કહી શકાશે નહિ. તત્ત્વજ્ઞાનની ભાષામાં અનિર્વચનીય, બુદ્ધિ મન વાણીનો અગોચર એવો પ્રભુ, કાવ્યનો વિષય થઈ શકતો નથી. આ એક વિરોધાભાસ જેવું લાગે છે. બુદ્ધિથી પર એવા પ્રભુને ઓળખવાને આપણી પાસે બુદ્ધિનું જ એક સાધન છે. તેમ વાણીથી અવર્ણ્ય એવા પ્રભુને વર્ણવવાને આપણી પાસે વાણીનું જ એક સાધન છે. આ રીતે પ્રભુનાં નિર્ગુણ સ્વરૂપનું વર્ણન કાવ્યોમાં થયેલું છે. પ્રભુનું સ્વરૂપ અવર્ણનીય છે એમ વાણી દ્વારા જ કહેવાય છે. પ્રભુ બુદ્ધિથી પર છે એ જ્ઞાન પણ બુદ્ધિ દ્વારા જ થઈ શકે છે. પ્રભુનું વિરાટરૂપે સગુણ સ્વરૂપ પ્રકટ છે, ન્યારે નિર્ગુણ સ્વરૂપ અપ્રકટ છે. પ્રકટ સ્વરૂપ વાણીનો વિષય સારી રીતે થઈ શકે છે; જો કે વાણી આ સ્વરૂપના પણ અંશ માત્રને જ સ્પર્શી શકે છે. પરમાત્માનાં અપ્રકટ તેમજ પ્રકટ સ્વરૂપનું વર્ણન અખિલ સૃષ્ટિના સજનનાર ધ્વજાએ આઘ કવિ તરીકે વેદના મત્રોથી કર્યું છે. અખિલ સૃષ્ટિ એ ધ્વજાના ગાનરૂપ—કાવ્યરૂપ છે. જડ ભાસતી વસ્તુઓમાં ધ્વનિ પ્રાધાન્ય છે અપ્રકટ અર્થવાળાં ધ્વનિ કાવ્યને ઉત્તમ કાવ્ય સાહિત્યકારો માને છે. પ્રકટ અર્થવાળાં, પ્રસાદ ગુણવાળાં કાવ્ય પ્રાણીઓમાં પ્રાધાન્ય ભોગવે છે. આર્ય સંસ્કૃતિમાં, પ્રથમ મત્ર—કાવ્યના દૃષ્ટાઓ ઋષિઓ થયા. જૈન, બૌદ્ધ, ખ્રીસ્ત, મુસ્લીમ, પારસી સંસ્કૃતિઓમાં, તેઓ પયગંબર મનાયા. જેમ જેમ સૃષ્ટિનો, મનુષ્યનાં વિજ્ઞાનનો, વિકાસ થતો ગયો, તેમ તેમ કાવ્યનો પ્રદેશ વિસ્તૃત થતો ગયો. કુદરતી સાદુ જીવન હતું, ત્યાં સુધી કાવ્યની વસ્તુઓ મુખ્યત્વે દિવ્ય

સત્વો હતાં. જેમ જેમ જીવન વિવિધતાવાળું થયું, તેમ તેમ દિવ્ય સત્વો સાથે ઉત્તમ ક્રાંતિનાં મનુષ્યો કાવ્યનો વિષય બન્યાં. જેમ મત્રોમાંના તત્ત્વજ્ઞાનમય પ્રથમ સ્ફુરણો ઉપનિષદમાં સંકલનામાં જોવાયાં, અને શાસ્ત્રોમાં સલક્ષણાં થયાં, તેમ પ્રથમના પ્વનિઓ, ગાંધર્વ વેદમાં, સંગીત શાસ્ત્રમાં સુન્ધ્યદ્ થયા, અને કાવ્યમય સ્ફુરણો વ્યાકરણ તથા કાવ્ય શાસ્ત્ર દ્વારા નિયમબદ્ધ થયાં. નિયમબદ્ધ થતાં થતાં અપૂર્વ સ્વાભાવિક દિવ્ય અમત્કૃતિ રહિત બની, પાછળના સમયમાં કૃત્રિમ અમત્કૃતિવાળા થતાં ગયાં. કૃત્રિમતાનો પ્રભાવ અમુક સમય એટલો બધો પ્રસર્યો, કે કાવ્ય દૃષ્ટાઓ થવાને બદલે, કાવ્યના પ્રદેશમાં સર્કસમાં થાય છે, તેવા જેલ કરનારા ઉત્પન્ન થયા. કાદંબરી, માધ કાવ્યમાંના કેટલાક પદો એ કૃત્રિમતાના ઉત્તમોત્તમ નમૂનાઓ છે. એ અમત્કૃતિ નથી ઉપજાવતાં, આનંદ નથી આપતાં, એમ તો કોઈ કહી શકે તેમ નથી; પરંતુ ઉત્તમ ચારિત્ર્યવાળાં મનુષ્યની કૃતિઓ સાથે, હસરતબાજના જેવો સરખામણીમાં જેવા લાસે, તેવા એ લાસે છે. કાવ્ય જે ભાવાત્મક હોવાં જોઈએ, તે ભાવરૂપ આત્મા, આવાં કાવ્યમાં તેમની બહારની કૃત્રિમતામાં આચ્છાદિત થઈ જાય છે. પંડિત બાણે એવો પ્રયત્ન કર્યો, કે જાણે બીજા કોઈને ખડિયામાં કલમ બોળવાની રહે જ નહિ. તેથી જ કહેવાયું કે વાણોચ્છિષ્ટં જગત્સર્વમ્ । કાવ્યેષુ સાત્ત્વમ્ । કાવ્યોમાં માધ એટ ગણાયું; પણ કવિ કાલિદાસઃ કવિઓમાં કાલિદાસ એટ પદને પામ્યા; એ એમના અકૃત્રિમ કાવ્ય નાટકોને લીધે. આ સામર્થ્ય જેમનામાં અદ્વ, તેમણે અલકારથી કાવ્યોને દીપાવવા પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ મહજ સૌંદર્યવતી સ્ત્રી આગળ, જેમ અલકારથી લાઘેલી સૌંદર્યવતી કે સૌંદર્યરહિત સ્ત્રી દેખાય તેવાં એ અલકારથી ભરેલાં કાવ્યો મહજ ઊર્મિવાળાં કાવ્યોની સરખામણીમાં દેખાય છે. આ પ્રકારની કૃત્રિમ પદ્ધતિએ, પ્રાચીન સમયમાં, નવલકથાનાં, જીવન ચરિતનાં સાહિત્યની પ્રગતિમાં કેટલોક અવરોધ કર્યો. આર્ય પંડિતો આવાં કાવ્ય રચવામાં ગુંથાયા, એટલે

તેમણે સરળ ભાવભર્યા કાવ્યો રચવાની ઉપેક્ષા કરી. એમાંએ અપવાદરૂપ ભવભૂતિ જેવા કેટલાક કવિઓ ઉત્પન્ન થયા છે. કેટલાકે ઉધાડા શૃંગારવાળા પ્રળયો રચી, જનસમાજની રુચિમાં ગ્રામ્યતા આણી, અને ભાવી ભવાઈઓના મૂળ નાખ્યાં.

૨. સર્કસના ખેલ સર્વથી થાય નહિ, કાદંબરી સર્વથી લખાય નહિ, માટે એવા ખેલ જે ન કરી શકે, તેણે સામાન્ય અગ્રસિદ્ધ જીવન, વાણી પ્રદેશમાં મુખ્ય પ્રદર્શન નહિ કરના ગાળવું, એવી વસ્તુ-સ્થિતિ થઈ હતી આવાં કૃત્રિમ કાવ્યોએ સાહિત્યની ઉન્નતિમાં ધણો ધણો અવરોધ કર્યો છે, અને હજી કરશે. હજી પણ એવા કૃત્રિમ કાવ્યો પરત્વે જનસમાજમાં પક્ષપાત હોય છે, અને તેમને આશ્ચર્ય ચક્રિત બની જનસમાજ નીહાળે છે. કમરતબાજની ગુલાટો સરાક્ત શરીરવાળા જનોની પણ શક્તિ બહાર હોય છે, તેમ કૃત્રિમ કાવ્યમાનો અર્થબોધ, કઈકે સ્થળે સંસ્કારી જનોની પણ શક્તિ બહાર હોય છે.

૩. મેં પણ કાવ્યપ્રદેશમાં આ ખેલના અદ્ય નમૂનાઓ મૂક્યા છે, પણ એકદરે મને જણાય છે, કે આવી કૃત્રિમતા રહિત જે કાવ્ય હોય, તેજ ઉત્તમ કાવ્ય ગણાવા યોગ્ય છે, અને તે જ જનસમાજને વિશેષ ઉપકારી છે. શાકુતલ, ઉત્તરગમ ચરિત, રઘુવશ વિ. નાટકો તથા કાવ્યો અકૃત્રિમતાના ઉત્તમ નમૂનાઓ છે. આ કાવ્ય નાટકોની ઉત્પત્તિ સમયે પણ કૃત્રિમતાનો યુગ ખેસી ગયો હતો, તેથી એ સમયમાં તેમજ ત્યારપછી લખાએલા કાવ્યો કૃત્રિમતાના સ્પર્શથી છેક રહિત નથી. પ્રભુના ગુણાનુવાદનાં કાવ્યો યોગ્ય પુરુષ દ્વારા બિપજે છે, અને તેમાં કાવ્યના અધિક ગુણ હોવાથી ઉત્તમોત્તમ ગણાય છે. તેમાં પ્રેમ, દયાળુતા, વીરતા, ક્ષમા, ઔદાર્ય, અલૌકિકતા, ભવ્યતા વિ. ભાવો પ્રાધાન્યપણું ભોગવે છે. વેદમંત્રો, રામાયણ, ભાગવત વિ. પુરાણો એ પ્રકારનાં કાવ્યો છે. રામ અને કૃષ્ણનું રામાયણ તથા ભાગવતમાં, પ્રભુના અવતાર તરીકેનું વર્ણન હોવાથી તેમનો પ્રભુ સાથે તાદાત્મ્ય ભાવ થયેલો છે, એટલે એ પ્રભુના ગુણગાન હોય તેવા જ ભાસે

છે. અંગ્રેજીમાં બાઈબલનાં સામ (Psalm ગીત), પેરેડાઈઝ લોસ્ટ (Paradise Lost) વિ. પણ આ પ્રકારનાં કાવ્ય છે. ઉદાત્ત ચરિત મનુષ્યો ગ્રંથવી કાવ્યો ઉત્તમ ગણાય છે, કારણ કે તે જનસમાજને ઉત્તમ આદર્શ પૂરા પાડે છે. મહાભારતમાં ઉભય અંશો છે. રઘુવંશદિ કાવ્યો, શેકસ્પીયરનાં નાટકો, આ દ્વિતીય પ્રકારનાં છે.

૪ સામાન્ય જનસમાજનાં ચિત્ર દોરતાં કાવ્યો, આખ્યાનો, ઉપરનાથી ઉતરતી પદ્ધતિનાં છે. તેનો યોજનાર કુશળ હોય, તો તેને ઉત્તમ બનાવી શકે છે, અને જનસમાજની ઉત્કૃષ્ટતા તથા નિર્બળતાનાં ચિત્રો દોરી, તેમાંથી ઉન્નતિના માર્ગોનું સૂચન કરી શકે છે. જનસમાજની, તથા તેના કાર્યપ્રદેશની વિવિધતાને લીધે, અસંખ્ય વાર્તાઓ, કવિતાઓ ઉત્પન્ન થાય છે, ક્ષણિક આનંદ આપે છે, અને તેનું કાર્ય કરી, અન્યને સ્થાન આપવા બાબુ ખસે છે. એમાંથી જેની યોગ્યતા વિશેષ હોય તે ચિરસ્થાયી બને છે. સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં પ્રતિવર્ષ ઉપજતા રોપાઓમાં કેટલાક હાનિકર પણ હોય છે, તે હાનિ ઉપજાવી કૃતકૃત્ય થાય છે. જનસમાજને હમેશનાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવાં કાવ્યો વિરલ હોય છે. જ્યારે સંસ્કૃત કાવ્યો સમગ્ર શકે તેવો સમાજ ઓછો થઈ ગયો, અને પ્રાકૃત ભાષાઓ વિશેષ પ્રચલિત થઈ, ત્યારે આપણા આદ્ય કવિઓએ લોકપ્રિય લલિત કાવ્યો તથા આખ્યાનો રચી, જનસમાજને સુસંસ્કારી રાખવાનું કામ કર્યું. તેમના સરલ અકૃત્રિમ કાવ્યો એટલાં લોકપ્રિય થયાં, કે લોકોની રગેરગમાં તે ઊતરી પડ્યાં, અને સમાજ તેનો આનંદ પ્રતિદિન ભોગવે છે.

૫ યુનિવર્સિટીનાં શિક્ષણ સાથે, સંસ્કૃત સાહિત્યનું શિક્ષણ પ્રચલિત થયું, અને સંસ્કૃત કાવ્યની કૃત્રિમતા ગુજરાતી આધુનિક કાવ્યમાં પ્રવેશવા પામી. આંગ્લ સાહિત્યનાં અકૃત્રિમ કાવ્યોના અનુકરણો થયાં, પણ તે પરદેશી સંસ્કૃતિવાળાં હોવાથી, લોકોમાં બહુ પ્રચાર પામી શક્યાં નહિ પંડિતમન્ય કાવ્યો ગુજરાતીમાં રચવાથી તે શિષ્ટ લોકના આદરને પાત્ર થયાં, પણ બહુ પ્રચલિત થઈ શક્યાં નહિ. હજી

પણ પ્રાચીન કવિનાં કાવ્યો લોકોમાં વિશેષ પ્રચલિત છે, અને તેમની રચિતે સતોષે છે.

૬ આ આખ્યાનનું વહન પ્રાચીન સરળ પદ્ધતિમાં છે; જે કે એ સપૂર્ણ છંદોબદ્ધ હોત, તો શિષ્ટ જનોમાં વિશેષ માન્ય થાત; નવીન શૈલીમાં હોત, તો વિશેષ આકર્ષક થાત. પરંતુ, સાધારણ જનસમાજ ગ્રહણ કરી શકે તેવું બહુ લખવાની જરૂર છે. હવે સાધારણ સમાજ પણ સંસ્કૃતિમાં, સમજશક્તિમાં, આગળ વધતો જાય છે, એટલે આધુનિક લેખકોને વિશેષ અનુકૂળતા થતી જાય છે. જનસમાજ માટે સરળ આખ્યાન લખ્યું છે એવું કહેવા કરતાં, ઈશ્વરેચ્છાએ, ઈશ્વરદત્ત શક્તિ પ્રમાણે, જે સ્વરૂપમાં આ આખ્યાનને પ્રગટવું હશે તે સ્વરૂપમાં પ્રગટ્યું છે, એમ કહેવું વધારે યોગ્ય છે.

૭ જેવાં મંત્રોના સૂકતો છૂટાં છૂટાં છે, તેવાં લલિત કાવ્યો પણ છૂટાં છૂટાં રચાય છે. તેમને માટે શક્તિનો વ્યય પ્રમાણમાં અલ્પ છે; જે કે તેમાં એ એવાં મહા વાક્ય પ્રગટે, કે જે મોટા ગ્રંથો પરિણામ ઉપજાવી ન શકે, તેવા માત્ર નાના વાક્યો ઉપજાવી શકે. છતાં સુસબદ્ધ કાવ્ય માટે વિશેષ શક્તિની તથા શ્રમની આવશ્યકતા છે, એ તો નિર્વિવાદ જ છે. મારી કાવ્યગંગામાં છૂટાં છૂટાં લલિત કાવ્યો અનેક કવિઓની શૈલીમાં રેલતાં જણાશે.

૮ મેઘદૂતની શૈલી પર સ્વર્ણવર વૃત્તમાં પ્રથમ શુકરભા સવાદનું કાવ્ય રચવા વિચાર હતો, અને થોડાં વૃત્ત ઊપજ્યાં, પણ કવિતા પ્રવાહને છંદમાં બદ્ધ થવું રુચ્યું નહિ; એ જુદી જુદી દેશીમાં, માત્રા મેળ છંદમાં વહો ગયો, તેમ તેમ તે સગ્રહી લીધો.

૯ મહાવિદ્યાલયમાં (કોલેજમાં) મિલ્ટનનાં 'કોમસ' (Comas) નામના કાવ્યનો અભ્યાસ કર્યો હતો. 'કોમસ' માં, પવિત્રતા સિવાયનાં અન્ય સહાય વિનાની કુમારિકાને, કેટલેક અંશે મદનના પાત્રને મળતો, સ્વચ્છંદી, ભોગ વિલાસના અવતારરૂપ, તેને દેવ કહો કે દાનવ, પરંતુ તેના માતપિતા પરથી દેવ કહેવો વધારે યોગ્ય થઈ પડશે એવો

૧૬૬૭૬

શ્રીમદભય નામના ગ્રંથાલય

ગુજરાત નામના પરિપદ

વિલાસી દેવ, અરણ્યમાં ઝોકાંતમાં લલચાવવાને પ્રયાસ કરે છે. આ કસોટીમાંથી કુમારિકા વિજયી નીવડે છે. કુમારિકા તથા મદનનો સંવાદ અત્યંત યોગ્ય છે, અને મિલ્ટન કવિની અપૂર્વ સર્જન શક્તિએ તેને ઉદાત્ત સ્વરૂપમાં પ્રકટ કર્યો છે.

૧૦ પશ્ચિમ પ્રદેશમાં કુમારિકા પ્રતિ પુરુષનું આક્રમણ એ કાવ્યનું વસ્તુ છે, ત્યારે પૂર્વ પ્રદેશમાં ષહ્યાચારી, તપસ્વી પ્રતિ દેવાંગનાનું-સ્ત્રીનું આક્રમણ એ કાવ્યનું વસ્તુ છે; જેમકે, વિશ્વામિત્ર પ્રતિ મેનકાનું શુક્ર પ્રતિ રસાનું.

૧૧ જે કાવ્યમાં વસ્તુ વિશાળ હોય, ત્યાં વાર્તારસ અરુચિત વહેતો હોવાથી, તેમ જ પાત્રોની વિવિધતાનું આકર્ષણ વિશેષ હોવાથી, તે કાવ્યને જનસમાજમાં રુચિકર બનવાની વિશેષ સરળતા છે. પરંતુ જે કાવ્યમાં વાર્તાનું પ્રમાણ અલ્પ, પાત્રની વિવિધતા નહિ જેવી, તે કાવ્યને રુચિકર કરવું તેટલું સરળ નથી. તેમાં એ યોગ્યમય કાવ્યની લોક પ્રિયતા, તેમાંનો યોગ્ય, કેવા રુચિકર, આકર્ષક સ્વરૂપમાં ધરવામાં આવ્યો છે, તેના પર આધાર રાખે છે. યોગ્યમય વિસ્તૃત કાવ્ય લોકને રુચિકર કરવું કઠણ છે.

૧૨ આ કાવ્યમાં, શુક્રમુનિ ષહ્યાચર્યનું ઉત્તમ આદર્શ પૂરું પાડે છે. આર્યજનોમાં આજીવન ષહ્યાચારી તરીકે શુક્ર મુનિ તથા ભીષ્મ પ્રાચીન સમયમાં, અને આધુનિક સમયમાં શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ ખાસ પ્રસિદ્ધ છે; અને અનાર્થ પ્રજામાં જન્મેલા હનુમાન, અદ્વિતીય ષહ્યાચારી, તથા શ્રીરામચંદ્રના સેવક તરીકે, આર્ય જનોમાં પૂજ્ય છે. આવા આદર્શ ચરિત પુરુષો વિરલ જ હોવા સહજ છે. આ આખ્યાનમાં શુક્ર મુનિ ષહ્યાચર્યનાં આદર્શનું પ્રતિપાદન કરે છે; અને આ આદર્શથી સહેજ નીચે ઉતારવા રસા પ્રયત્ન કરે છે. રસાને એક સ્વાભાવિક તિરસ્કૃતિપાત્ર વારાંગના તરીકે આલેખવામાં આવી નથી. એના મુખમાં મૂકેલા શબ્દોમાં એ સ્વીકાર્ય તત્ત્વ ઘણું જણાઈ આવશે. રસાને કેવી અસામાન્ય વ્યક્તિ સાથે કામ લેવાનું છે, તે તે સારી રીતે સમજે છે,

અને તે એમની આગળ છેક અગ્રાહ્ય વિચારો મૂકતી નથી. રહ્યા
 ધ્વજચારીને માત્ર એક નજીકનું પગથિયું ઊતરી, ગૃહસ્થ બનવા જ
 લક્ષ્યાવે છે, અને એમા જ એની ખાસ ખૂબી રહેલી છે. આ આખ્યાનમા
 ધ્વજચર્યનો વિજય દર્શાવેવાથી, યુવકો ધ્વજચારી તરીકે જીવન ગાળવા
 આગ્રહી થઈ જશે એવો ભય નથી. શુક્રમુનિના અનુયાયી કોઈક જ
 હોવાના, જ્યારે રહાનું અનુયાયી તો આખું જગત્ છે જ. મિલ્ટન
 કવિએ ‘Paradise Lost’ના કાવ્યમા સેતાનનું પાત્ર છેક
 તિરસ્કાર ઊપજે એવું ચિત્રિતું નથી. સેતાનમાં દબતા, ખત, સ્વાભિમાન
 વિના ગુંણો હોવાથી એ પાત્રને માટે સહાનુભૂતિ એક વખત ઉત્પન્ન
 થાય છે. પણ આ ગુંણો અવળે માર્ગે યોગ્યએલા હોવાથી, સહાનુ
 દુર્ગુણોના સહાયક તરીકે પરિણામ અનિષ્ટ ઉપજાવે છે. એ કવિએ
 શુક્રરહાના જેવા પોતાના કાવ્યનું નામ “ક્રોમસ” મદન તરીકે આપ્યું છે,
 પરંતુ, ખરું જોતા, મુખ્ય પાત્ર તેમાંની ક્રોમારિકા છે. વખતે
 ક્રોમારિકાની પવિત્રતા આગળ મૂકવા કરતાં, કવિએ પુરુષોને ‘ક્રોમસ’
 જેવા નહિ બનવાની આવશ્યકતા વિશેષ ગણી હશે, અને તેથી તેને
 પ્રાધાન્ય આપ્યું હશે શુક્રરહાના મંવાદરૂપ આખ્યાનમાં તો શુક્રને જ
 આપણે મુખ્ય પાત્ર ગણીશું, અથવા તો ઊભયને મુખ્ય પાત્રો તરીકે
 સ્વીકારીએ તો એ હરકત નથી. શુક્રમુનિ મુખ્ય પાત્ર તો એટલા
 માટે, કે એના જેવા ધ્વજચારી આપણા આર્યાવર્તમાં ઉત્પન્ન થાય,
 એમ આપણે ઈચ્છીએ.

૧૩ આ આખ્યાનમાં, એક ઉપાખ્યાન યોજાયું છે, અને તે
 મુખ્ય આખ્યાનને ઘણે અંશે ઉપકારક છે. એમાંનો સિદ્ધાંત નીચેના
 શ્લોકમાં વ્યાસ મુનિએ દર્શાવ્યો છે:

માત્રા સ્વસ્ત્રા દુહિત્રા વા ન વિવિક્તાસનો ભવેત્ ।

વલ્લર્વાનિદ્રિયગ્રામો, વિદ્વાંસમપિકર્ષતિ ॥

માતા, ભગિની કે દુહિતા સાથે એકાંતમા રહેવું નહિ; કારણકે
 ઈન્દ્રિયો એવી બળવાન છે, કે વિદ્વાનને પણ અવળે રસ્તે દોરવે છે.

૧૮ હમણાં પાશ્ચાત્ય પ્રદેશમાં એવા વિચાર પ્રચલિત થતા જાય છે, કે સ્ત્રીપુરુષના સંસર્ગમાં, લગ્ન જેવાં કોઇપણ પ્રકારનાં નિયમનની જરૂર નથી. જેમ ક્ષુધા તૃષ્ણા નિવારવાને અન્ન જળ જ્યાંથી મળે ત્યાંથી લઈ શકાય છે, તેમ વિપયની ભૂખ જ્યાંથી લક્ષ્ય મળી શકે ત્યાંથી નિવારવાને કાંઈ પ્રતિબંધ હોવાની જરૂર નથી. મનુષ્ય જાતિનાં માતૃપિતા, હવા અને આદમ નગ્ન વિહરતાં હતાં, એમ પાર્શ્વલમાં જણાવ્યું છે. તેવું વર્તન કરનાર સમાજ જર્મનીમાં સ્થપાયો છે, અને તેનો પ્રતિબંધ કાયદાવડે કરવાની તે દેશમાં આવશ્યકતા જણાઈ છે. આઘસ્થિતિમાં જેને અણસુધરેલી કે જંગલી સ્થિતિ કહેવામાં આવે છે તે સ્થિતિમાં, હવે આટલે વર્ષે જન સમાજને સરકારી જવા દઈ શકાય નહિ. આઘસ્થિતિમાં સ્ત્રી પુરુષના સંબંધમાં નિયમન હશે નહિ; પરંતુ તે સ્થિતિમાં જનસમાજનું પાછું અધઃપતન, સંસ્કૃત સમાજ કદિ ઈષ્ટ ગણી શકે નહિ, કે સહન કરી શકે નહિ. હમણાંના આગળ વધતા જમાનામાં, વ્યવહારમાં સ્ત્રી પુરુષો સંસર્ગમાં આવે છે, તે કાર્ય પરત્વે આવશ્યક ગણાય, અને તે નિભાવી લીધે જ છૂટકો છે. તોપણ નીતિમય જીવનની મહત્તા સમજનાર સમાજને, ઉપરના સિદ્ધાંત પ્રમાણે વર્તન રાખવું હમણાં પણ ઈષ્ટ લાગશે, અને પોતાનાં સયમ જળને નકામું કસોટી પર ચઢાવવાનું સાહસ કરવું, યોગ્ય લાગશે નહિ. ખડકની ધાર પર ચાલનારને પડવાનો ભય રહે છે. ખાસ શક્તિશાળી સંયમી મનુષ્ય સિવાય, સામાન્ય મનુષ્યને એવા ભયમાં ઉતરવું ઈષ્ટ નથી. ઉપરના શ્લોકમાં જણાવેલો પ્રાચીન સિદ્ધાંત હજીપણ મનુષ્યોને અનુસરવા યોગ્ય છે. યુવક અને યુવતીઓનાં એકત્ર શિક્ષણનો અખતરો સફળ થયેલો જણાતો નથી. પરિવર્તનશીલ વિશ્વમાં હંમેશને માટે અમુક સિદ્ધાંત બંધબેસતો થઈ પડશે એમ કહેવું વધારે પડતું ગણાય, તોપણ નીચે જણાવેલાં અષ્ટ પ્રકારનાં ધ્વજચર્યની આવશ્યકતા જે પ્રદેશના લોકોને સમજાય છે, તેમણે ઉપરનો સિદ્ધાંત લક્ષ જહાર થવા દેવો જોઈતો નથી.

“ સ્મરણં કીર્તનં કેલિઃ પ્રેક્ષણં ગુહ્ય ભાષણમ્ ।

સંકલ્પોઽધ્યવસાયઃ ક્રિયા નિષ્પત્તિ રેવચ ॥ ”

સ્ત્રીનું વારંવાર સ્મરણ કરવું, તેના મંબંધી વાત કરવી, તેની સાથે રમતગમત કરવી, તેના તરફ સ્પૃહાથી નિહાળવું, તેની સાથે એકાંતમા વાર્તાલાપ કરવો, તેના મંબંધી વારંવાર વિચાર કરવા, તેની સાથે વધારે પડતા વ્યવહારમાં ઉતરવું, તથા તેની સાથે રતિ વિલાસ માણવો એ આઠ રીતે અહ્મચર્યનો ભગ થાય છે, માટે અહ્મચર્ય પાલન કરનાર, અહ્મચર્યનાં વ્રતની પરિપૂર્ણતા સાધવા ઈચ્છનાર અહ્મચારીએ આ આઠ પ્રકારનાં વર્તનથી દૂર રહેવું જોઈએ. ગૃહસ્થ અહ્મચારીને પરકીય સ્ત્રીના વિષયમા, ઉપરોક્ત આચરણ ગૃહસ્થ જીવનનાં સંયમ ઉપરાંત વળ્ય ગણવું જોઈએ.”

૧૫. અહ્મચર્યનો ૩૯ અર્થ સ્ત્રી સખધી ઉપભોગથી દૂર રહેવું એવો થઈ રહ્યો છે. અહ્મચર્યને વિશાળ અર્થમાં યોજી, સર્વ ઇન્દ્રિય દમનનો એમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે, અને સર્વ ઇન્દ્રિય દમન સિવાય અહ્મચર્ય તેના ૩૯ અર્થમાં પાળી શકાવું મુશ્કેલ છે. અહ્મચર્યનો મૂળ અર્થ તો અહ્મ-વેદનો ચર્ય-અભ્યાસ, વેદનું ચર્ય-વેદને અનુસરતું આચરણ એવો થાય છે. આર્યોએ કરેલા જીવનના ચાર વિભાગ-ચાર આશ્રમોમાં, અહ્મચર્યનો પ્રથમ આશ્રમ છે; અને આ આશ્રમમાં વેદનો અભ્યાસ, વેદ વિહિત કર્મ, વેદમાંના ઉપદેશને અનુસરતું આચરણ કરવામાં આવે છે. આ સમયમાં સ્વાભાવિક રીતે સ્ત્રી સમર્ગથી દૂર રહેવાતું, કારણ કે પ્રાચીન સમયમા હાલની માફક બાળલગ્ન નહતાં, અને હાલની માફક સમાજની મધ્યમાં નહિ, પરંતુ સમાજથી દૂર એકાંત સ્થળમાં ગુરુકુળોમાં વિદ્યાભ્યાસ થતો હતો; જો કે ત્યાં પણ ગુરુપત્ની અને ગુરુપુત્રી તો હતા જ. આ રીતે, મૂળ અર્થ બાજુ રહી જઈ, અહ્મચર્યનો અર્થ સ્ત્રી સમર્ગથી દૂર રહેવું એવો થઈ રહ્યો. જેમને આખું જીવન અહ્મચર્યમાં, વેદમાં જણાવેલા પરમાત્મનાં ચિંતનમાં ગાળવું હોય, તેમને સ્ત્રી સમર્ગ રાખવો

પરવડે નહિ. આવા પુરુષો યોગ્ય અવસ્થાએ પહોંચતાં પુરુષો માથે સ્ત્રીઓને પણ ઉપદેશ આપવાનું કાર્ય કરે છે. આ પ્રકારના આશ્રવન બ્રહ્મચારી શુદ્ધ મુનિ હતા, અને તે ઈશ્વરેચ્છાથી દેવો દ્વારા યોગ્યતા કસોટીમાંથી, પોતાનાં મંચમ બળે અને વ્રતના નિશ્ચયથી પાર બીતરી ગયા હતા. એમનાં જીવનનો ઉચ્ચ આદર્શ રજુ કરતું આ આખ્યાન છે, અને એમાં જન સમાજને ઉત્તત કરી શકે એવા આદર્શોનું-ઈચ્છા વિચારોનું ગુંથન કરવામા આવ્યું છે. કવિતા એતો એક ઉપદેશને રોચકરૂપ આપવાનું સાધન છે, માટે કવિતાના ગુણને ગૌણ ગણતાં, એમાં દર્શાવેલા વિચારોને વિવેકથી સુઝાજનો જીવનમાં ઉતારી પોતાનું શ્રેય સાધશે એમ ઈચ્છી, આ ગ્રંથ પરિચયાર્થે યોગ્યએલી પ્રસ્તાવના સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

ખંભાત
૪ થી જાન્યુઆરી, ૧૯૩૬ } પુરુષોત્તમ જોગીભાઈ ભટ્ટ

સને ૧૮૬૭ના એક્ટ મુજબ નીચે જણાવેલાં તમામ
પુસ્તકોના કોપીરાઈટ રજીસ્ટર કરાવી સર્વ હક
કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

૧ ભામિની વિલાસ ભાષાંતર ડિ. ૩૧. ૧-૦-૦

આ પુસ્તકની પ્રથમ આવૃત્તિની ઉપજ વિદ્યાર્થીઓને સ્કોલરશિપ
આપવા શ્રી રાદેર ઔદ્યોગિક આશ્રયકૃત અથવા સેવાસમાજને અર્પણ
કરી છે. આ પુસ્તક ખરીદવાથી ઉત્તમ વાંચનના લાભ સાથે પરમાર્થનો
લાભ પણ થાય છે.

(૧) મે. એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે તેમના નં. ૫૮૦૭
તા. ૧૧ ઓગસ્ટ ૧૯૨૪ થી મુંબઈ ઇલાકામાં સેકન્ડરી માધ્યમિક
શાળાઓમાં (લાઇબ્રેરી બુક તરીકે) પુસ્તકાલય માટે મળુર કર્યું છે.

(૨) મે. એજન્ટ ટુ ધી ગવર્નર સાહેબ કાઠીઆવાડ એઓ
સાહેબે તેમના નં. બી. એ પી ૨૬ તા. ૧૧ સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૪થી
પ્રાથમિક તથા માધ્યમિક શાળાનાં પુસ્તકાલયો માટે મળુર કર્યું છે.

(૩) વડોદરા રાજ્યમાં ઇનામ તથા પુસ્તકાલય માટે મે વિદ્યા-
ધિકારી આ. ના. ઠરાવ નં. ૧૦૮ સને ૧૯૧૫ થી મળુર કર્યું છે

૨ મયૂરધ્વજ આખ્યાન. ૩ ભીમ ચાતુર્ય ડિ. દરેકના
રૂ. ૦-૪-૦

મે. એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના નં ૧૦૬૬૬ તા.
૨૦ ડિસેમ્બર ૧૯૨૪ થી પ્રાથમિક તથા માધ્યમિક શાળાઓમાં ઇનામ
તથા પુસ્તકાલય માટે મળુર થયાં છે.

૪ ગુપ્તેશ્વર સ્તોત્ર

કિં. રૂ. ૦-૪-૦

આ એક સુંદર સંસ્કૃત સ્તોત્ર છે અને શ્રી શકર પરમાત્માના ઉપાસકોને નિત્ય પ્રાતઃકાળમાં પઠન કરવા યોગ્ય છે. કાવ્યગંગા રચનારના કુટુંબને કવીશ્વરના નામથી ઓળખાવનાર આશરે ૨૦૦ વર્ષ ઉપર થઈ ગયેલા ના. ગાયકવાડ સરકારે કવીશ્વર પદ્મીથી વિભૂષિત કરેલા ભદ્ર ભવાનીશકર મોટાભાઈનું રચેલું આ સ્તોત્ર છે.

૫ શુકરંભા આખ્યાન અથવા અલ્પચર્ય વિજય ૦-૧૨-૦

આ ૧૧૨૦ પંક્તિના કાવ્યમાં રલા વૈલવી ગૃહસ્થ જીવનનું વર્ણન કરી શુક મુનિને મોહ પમાડવા પ્રયાસ કરે છે, અને શુક મુનિ પ્લહ્યારી જીવનનો મહિમા વર્ણવે છે અને રલાએ પ્રસારેલી મોહજાળમાંથી વિજયી નીવડે છે. એ બન્નેનો સવાદ વાંચવાથી ધણો આનંદ થાય તેમ છે, તેમજ તેમાં ધણો બોધ સમાયેલો છે. એમાં વ્યાસ મુનિએ મોહિનીરૂપ ધરી જ્ઞેમિનીની પરીક્ષા કરી તેનું ઉપાખ્યાન આપેલું છે. જ્ઞેમિની જેવા ઋષિ જે પરીક્ષામાં નિષ્ફળ નીવડ્યા તેમાં શુક મુનિ કેવા વિજયવત થયા તેનું વર્ણન સાનંદાશ્ચર્ય પમાડે તેવું છે.

૬ કાવ્યગંગ-વિદ્યાર્થી વિલાસ કિં. રૂ. ૦-૧૨-૦

આ વિદ્યાર્થી તેમજ સર્વને અભ્યાસ કરવા તથા વાંચવા લાયક બોધમય કવિતાનો સંગ્રહ છે.

૭ કાવ્યગંગ સુંદરી વિલાસ કિં. રૂ. ૦-૮-૦

બાળાઓ તથા સ્ત્રીઓને મોઢે કરી ગાવા તથા અભ્યાસ કરવા લાયક ગરબાઓ તથા કવિતાનો આ સંગ્રહ છે.

૮ કાવ્યગંગ વિવિધ વિલાસ કિં. રૂ. ૦-૧૨-૦

આમાં વિદ્યાર્થી વિલાસ તથા સુંદરી વિલાસના ભાગો સિવાયની પ્રેમભક્તિની તથા ખીજી પરચુરણ કવિતા છે. કાવ્યગંગ (ત્રણે ભાગ)

કિં. રૂ. ૨-૦-૦

૯ વેદમાધુર્ય અથવા રુદ્રાષ્ટાધ્યાયી (શ્રી સયાજી સાહિ-
ત્યમાળાના અંક ૧૩૫ થી આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયું છે.)
ક્રિ. રૂા. ૨-૮-૦ [પાકું પુઠું] રુદ્રાષ્ટાધ્યાયી [કાચું પુઠું]
ક્રિ. રૂા. ૧-૪-૦ વેદવિચાર [કાચું પુઠું] ક્રિ. ૦-૧૨-૦

આ શંકર પર થતા અભિષેકમાં ભણાતા યજુર્વેદના મત્રોનો
ગઘપદ્માત્મક અનુવાદ છે. એમાં વેદ ઉપર લગભગ ૨૦૦ પાનાની
પ્રસ્તાવના છે. સાક્ષરવર્ય દિ. બ. નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતાના વિક્રતા
ભર્યા પુરસ્કારથી આ પુસ્તક વિભૂષિત થયું છે.

આ પુસ્તકો કર્તા પાસેથી મળી શકશે. કર્તાનું શિરનામું ' નાયબ
દિવાન, ખંભાત ' એ છે.

૧૦ પુરુષસૂકત અને યાજ્ઞવલ્કય ક્રિ. રૂા. ૦-૪-૦

આમાં રુદ્રાષ્ટાધ્યાયીના મહત્વના બીજા અધ્યાયનો અનુવાદ છે,
તથા યાજ્ઞવલ્કયે શુક્લ યજુર્વેદના મત્રો સૂર્યનારાયણ પાસેથી કેવી રીતે
મેળવ્યા તેનો સંવાદ છે.

ॐ

શ્રી શુકરંભા આખ્યાન

મંગલ

(૭૬ અંક)

મોહે જે મેનકાના તપ થઈ ચળિયા તાપસી માંહિ શ્રેષ્ઠ,
તોપિ જેણે પ્રયત્નો સુદૃઢ કરી પુનઃ મેળવ્યું પૂર્વ તેજ;
દષ્ટા જેઓ સ્થપાયા જગતસવિતૃના મંત્ર ગાયત્રી કેરા,
તે વિશ્વામિત્ર સૌમાં નિજબળ અરપી પ્રેરજો વિશ્વસેવા.

શ્રી શુકરંભા આખ્યાન

(૭૬ અંક)

લેશે શું રાત્ર્ય માતું તપ કઠણ અતિ આદરીને મુનીશ,^૧
ચિતાને ભીતિથી આ સુરપતિ^૨ હૃદયે ખેદ જનમ્યો^૩ તીવ્ર;
સૌંદર્યે સુંદરીઓ સડળ લુવનમાં ઉપમા જેની પામે,
એવી રંભા સુરોનાં મન નિજ તતુ સડ, નર્તની^૩ આલપે છે. ૧

ડોલો^૪ રાગિણીથી અમર^૫ બહુ ધૂમે તાનશું એકતાન,^૬
ઉત્કર્ષે ભાવના તે મુદિત અતિ બની હર્ષથી દેહ માન;^૭
દેવોના હૃદ્ય પ્રદેશે ઉપર વિજયો આ દષ્ટિ વિલાસ સેના,^૮
સ્વચ્છદે લૂટી કંઠે વિજય મનરૂપી ધારતી રત્ન માળા.^૯ ૨

જીત્યા દેવાંગનાએ સુરગણ^{૧૦} તદ્દપિ ના ચળ્યો રાય^{૧૧} લેશે,
ચાકી કરતા પ્રહારો કંઈક નયનના નાંખતાં મોહ પાશે.

(૧) ઋષિઓમા શ્રેષ્ઠ એવા શુક મુનિ (૨) ઈંદ્ર (૩) રંભા પોતાનદ શરીરના અવયવોને નચવે છે તેની સાથે દેવોના મનને પણ નચવી મૂકે છે. (૪) રંભા રાગિણી ગાય છે તેની અસરથી (૫) દેવો (૬) આલાપમા એક ચિત્ત બની જાય છે (૭) સંગીતના વિષયનો ભાવ ખરેખરો જન્મે છે ત્યારે આનંદ પામે રંભાને શાખાસી આપે છે. (૮) દેવોનાં હૃદય ઉપર વિજય એળવનાર રંભાનાં નેત્રના વિલાસ રૂપી સૈન્ય (૯) દેવોના આરક્ત મન રૂપી રત્નની લાટ કરી તેમના મન રૂપી રત્નની વિજય માળા કંઠે ધારણ કરે છે.

(૧૦) દેવોનો સમૂહ (૧૧) ઈંદ્ર

કીધી તેણે કળાઓ વળી વિવિધ મહા સુસ્વરે મંત્ર ગાયા,
તોપિ સરદાર^૧ ઉપર અસર કરો શકી નૃત્યથી તે કશીના. ૩

આવેશે ઠારો દષ્ટિ ક્ષણ મુજ રસિઓ ઇંદ્ર પાછો ઢળે છે,
શકિત વાહુ ખોલવાની રહ્યો નથી દોસતી કૈક ઉડા વિચારે;
દેખું એનું ઉદાસી વદન કંઈ નવા દુઃખ ગ્રાહે અસેલું,
પૂછે એવું વિચારી શયો પતિ^૨ સમીપે શીષ રાખી નમેલું. ૪

માથે રક્ષા કરતું હરિહર વિધિની^૩ છે કૃપા રૂપી છત્ર,
ને આ દેવો પ્રતાપી અરિદ્રુળ^૪ જીતવે સર્વથા છે સમર્થ;
લોભી જે સ્વર્ગનો કે તપ કરો પીડતો હોય તો, નમ્રદાસી,
છે આજ્ઞા વાટ જોતી સુર ઇંશ^૫ ! ચળવા તો પછી શેં ઉદાસી. ૫

દુષ્ટાણે ભાનુ^૬ તાપે પીડિત ભૂમિ સમા ઇંદ્રના હૃદ્^૭ પ્રદેસે,
વૃષ્ટિ વામા^૮ મુખેથી પ્રિય વચન સુધાની^૯ ઝીલી શાંતિ પામે;
ખેડો સીધો થઈને નવોન કંઈકે ઉત્સાહ આવ્યો શરીરે,
કીધા વિદાય દેવો નિજદુખ કથવા ગુપ્ત આ સુંદરીને. ૬

રામા છે ધન્ય તુંને સુર નહિ જીતવા જે અરિ^{૧૦} શકિતવાન,
આશા છે મુજની તું, સુરતટિનો^{૧૧} તીરે તાપસી છે મહાન,
ડોલાવ્યું સ્વર્ગ તેણે, તપ કરો હમણા ઇષ્ટની પાસ તે તો,
લેશે આ રાજ્ય માગી,^{૧૨} તુજ મુજ રહેશે વૈભવોનાં જ સ્વપ્નો. ૭

(૧) (૨) ઈંદ્ર (૩) વિષ્ણુ શિવ ને બ્રહ્માની (૪) શત્રુના સમૂહ (૫) ઈંદ્ર
(૬) સૂર્ય (૭) હૃદય (૮) સુદર શ્રી-રક્ષા (૯) મનમમતાં વાક્ય રૂપી
અમૃતની (૧૦) શત્રુ (૧૧) ગંગા (૧૨) શુક્ર મુનિ તપના કૃષ્ણ તરીકે ઇંદ્રનું
રાજ્ય માંગી લેશે, એટલે મારુ મુખ જશે અને તારું પાણી જશે.

[રાગ લાવણી]

આ શુણી મુંદરી વાક્ય સુરપતિ^૧ કેરાં,
મદ વહેછ ધન સૌદર્ય નયનથી જેના;
દેવેશરને લટકે લલિત વાણી મોહતી,
વદે પ્રભાવ ચમકારાથી સાક્ષ^૨ પૂરવંતી.

૩૦

છે હિસાબ એ શુક દુર્ભળનો શો મુજને,
મુજ સરખો દાસોએ કંઈક રમાડ્યા મુનિને;
તમ ચિંતા નોઈ અધિક, કામ હું જાતે,
જાળને કરો આવું જુઓ મુઓ નિરાંતે.

શત્રુને હંતતા શૂર શસ્ત્ર ધા સહતા,
સ્ત્રી એક કટાક્ષે હારી પલ્લવે પડતા;
જે વીરથી ભય ભાગી^૪ ન સમીપ જઈ શકતો,
તે અમ દષ્ટિ પથમાં પડતાં ઘરઘરનો.^૫

૪૦

કાણુ તાપસોં ખીજે વિશ્વામિત્ર સરીખો,
મેનકાએ દેખાડ્યુ બાળ, ચક્ષુ કર દીધો.^૬
એના^૭ દાદા દુર્ગધો માછણે મોહ્યા,
મુજ સરખો મુગધી મુંઘે ભાગ્ય હોય ધોયાં.

(૧)-(૨) ઇ. (૩) પોતાની શક્તિના ચમકારા છંદ્રને દેખાડી તેમની પાસે સાક્ષી પૂરાવે છે કે રંભાને શુકમુનિને મોહ પમાડી તપથી ચ્યુત કરવા એનો કાઈ હિસાબ નથી. (૪) નાસી જઈ (૫) હમારી નજરે પડે, હમને નોઈ કાપી હડે છે. (૬) બાળક અવતર્યુ ત્યાં મુગધી તપ ભળનું ભાન થયું નહિ. આ ચિત્ર પ્રસિદ્ધ છે. (૭) શુકના દાદા-પરાશરમુનિ.

એને હું આણું મુજ પાછળ અટવાતો,
મુજને કરતો જીંદાર મુંજ જશ ગાતો;
ગો નિરખી હમારો ખેલ હર્ષ નવ માણે,
કાણુ, દેવ પરીક્ષે, મનુજ^૧ ! સહજ પગકાશે.

એમ કહી અપ્સરા રાણીં મરી સ્વર્ગેથી,
અદ્રિકા ઝાંખીં લજવાઈ રસિક તેજેથી. ૫૦
વળી વસુંધરા પર નિરખ્યું યદા વામાએ,
સહિ યુગલ હૃદય અનુરાગ ભરી ઉભરાયે.

રસરિતા નેઈ સૌંદર્ય નોંચું મુખ વહેંતી,
ફાલી^૩ વનદેવીં સ્વકાય ઝાંખરું ગણતી;
વિદ્યુત^૪ અમકારો કરી મેઘ સંતાની,
પદ્મિની^૫ તળાવે પડી કંપે ગભરાતી.

હાર્યો આ અલાકિક રસીલોં રસા^૬ પર આવી,
સહિને કરતી રસથોળ સ્નેહ છલકાવી;
લાવી છે સાથે સૈન્ય મદનનું^૭ ભારી,
ડેરા તથુ તરુ ઘટા^૮ અતિ વિસ્તારી. ૬૦

(૧) દેવ જ્યાં પરીક્ષા કરવા બેસે ત્યાં માણસના શા હિસાબ છે.

(૨) નદી ૨ લાનું સૌંદર્ય નેઈ શરમાઈ ગઈ.

(૩) ફાલેલી વનદેવીએ પોતાના શરીરને તુચ્છ ગણ્યું.

(૪) વીજળી દેવી સંતાઈ ગઈ.

(૫) કમળની લતા કાપી કઠી (૬) પૃથ્વી (૭) કામદેવની સેના

(૮) વૃક્ષોની ઘટાડખી તંબુ.

કીધો છે મનહર પડાવ સચિવ^૧ વસંતે,
કર્કરે નિશાનો ખ્વજન વેલ દ્રુમ ગગને;
કાકિલ મેના ટોકાર, કલાપીર ખેલે,
થનથન કરતો તે નાચ રાગ બહુ રેલે.

શ્વાપદ^૨ સૌ મસ્તૌ મચી નભ પૂરે અવાળે,
દુદુભિના ડંકા એહ ધોષ જ્ય ગાળે,
હરિણીની પાછળ હરિણ થેકડા મારે,
હાથી હાથણને દતશૂળે ગભરાવે.

પખી યુગલો કેં સામા સામી ખેલે,
કરતાં તે કઈ કઈ કૌંડા મસ્ત બનીં ડોલે,
શુભ્ર સારસને ચક્રવાક ન આધાં ખસતા,
વળી ચક્રાર અતૌંવ ચક્રાર ચક્રારી ન ચૂંકતા.

૭૦

ભૂમિ પર રેલ્યો રાગ સઉજ તણાતાં,
વિસ્મય પામે જન કેમ ન મન રોકાતાં;
માનિનીંઓ મૂકે માનજ કાંત ને ઝખે,
કામે નવ લાગે ચિત્ત, કામિની ડખે.

મૂંઝો સ્વકર્મ કરાં કામ સજ્જનો ખેસે,
ગૃહિણી શું કરત વિલાસ સમય ઉવેખે,^૫
સાચું સંયમો તાપસો ન મોહિની લાળે,
તે પણ વિમાસે, ચિત્ત ચઢ્યું કયમ ફાળે.

૮૦

૧. કામદેવના પ્રધાન.

(૨) મોર (૩) વનચર પ્રાણીઓ. (૪) રીસ. (૫) ગુમાવે છે.

કરોં આમ વિશ્વપર વિજય દેવ વનિતાએ,
નિજ મુકામ કરિયો ત્યાં આશ્રમ મુનિરાય.
લીલી મખમલ મેદિની^૧ અંગ ઉગેલી દીસે
દામળ પગ સ્પર્શથી^૨ ધન્ય ગણી અતિ રીઝે.

અમંદાકિનો માંદિ મોદિનો વિહાર અર્થે
મખી^૪ આવે સંગમ ધતાં અતિરાય દર્પે;
ત્યાં તિર્થ પુનિત કરવા નિત^૫ શુક્રમુનિ આવે,
સૌ પ્રાણી ધોયાં પાપ સ્નાનથી પળાવે.^૬

[છંદ મનહર]

મુનિ માર્ગ તંબુ તાપ્યા સાટોનના ઝગઝગી,
દોરોં તંગ રેશમનોં આંધોં ખીલે હેમના;
તોરણો છે મોતીં કરાં ઝૂલ કરે ચિત્તઝૂલ,
માણેક લીલમ સળોં પડદા રોળાય ત્યાં.

૯૦

ગાલીચોખોંછાવ્યો બાગપ્રતિબિંબસમો મહી,^૭
ઉપર જડિત રત્ન મખમલ ખુરશી;
એસીને કરત ગાન, નર્તતોં મારેછ તાન,
મખોં વાઘે દે છ માન, ઋષિ આવે નિરખી.

નાચે ઉછાળંતી કુલ, પડે મુનિ પગ પાસ,
હશે દેવ કન્યા કે કે રાગ કરી કુંવરી;

(૧) પૃથ્વી (૨) રંલાના (૩) ગંગા (૪) રસા અને ગંગા હસય
સ્વર્ગનાં નિવાસી હોવાથી. (૫) નિત્ય. (૬) જે પ્રાણી ગંગામાં ન્હાય
છે તેનાં પાપ ગંગા દૂર કરે છે. તે બધાં એકાં થએલાં ગંગાના તિર્થનાં પાપ
શુક્રમુનિ રૂપી સંતપુરુષ તેમાં નાહીને દૂર કરે છે. (૭) પૃથ્વી પર

ચિત્ત લાગ્યું પ્રભુમાંય, વૃત્તિ ન સ્ખલિત થાય,
આલ્યા જય માર્ગથી, વળી જુએ નહિ જરી.

૧૦૦

રાખી સમોવડ મંગ, ત્રિકાળ નહાવાના ઢગ,
નિયમ મહાન ! મુનિ સમય ન ચૂકતી;^૧
પ્રભાતે સુગાન કરે મધ્યાન્હે ચોળાવે અંગ,
જળકીડા કરે કાંઈ કામિની ન ભૂલતી.

નવલ કિશોરો નાવ માંહિ મ્હાલતો સંધ્યાએ,
વીણા ફેરા રણકાથી ગગન ગમ્મવતી;
ચદ્ર મોહો ચંદ્રિકા તે કરે દોંધો હડસેલી,
સરિત સપાટી પડી, સભાળે શું સાહસી^૨!

અમૃત^૩ સ્વરૂપ હતી, જળે રૌપ્ય ખીજાત શું,
પથરાઈ ડૂબી ન સતો પતિ સંભાળતી;

૧૧૦

નિજ કાર્ય આટોપીને મુનિવર આલ્યા જય,
પદ્મિની^૪ પળત પૃષ્ઠ મનમાં વિમાસતી.

(૧) ત્રણે વખત મુનિ નહાવા જય ત્યારે અચૂક જતી. (૨) નદી
પર આદની ઝગઝગ છે તે ચંદ્રે જાણે રહ્યાથી મોહ પામી પોતાની સ્ત્રી
આદનીને હાથેવતી હડસેલી મૂકી તેથી નદી પર પડી જે એવી કલ્પના છે.
સાહસી-વગર વિચાર્યું કરનાર ચંદ્રે પોતાની સ્ત્રી નદીમાં પડી તેને સંભાળી
નહિ. વગર વિચાર્યું કરનાર માણસ અણચિત્યો હડસેલો અમુક આવેશમાં
મારી દે છે, પણ પરિણામ અટકાવી શકતો નથી.

(૩) આદની દેવની સ્ત્રી હોવાથી, તેમજ ચંદ્ર અમૃતરૂપ હોવાથી તેની
અર્ધાંગના પણ અમૃત સ્વરૂપ જ હોય, તેથી તે ડૂબી નહિ, અને જળપર
રૂપાની પીછાડી માફક પથરાઈને પડી. ત્યાથી એ તે સતી પોતાના પતિ-ચંદ્રને
સંભાળતી હતી કે રખેને રહ્યા પાછળ ભોળવાઈ જાય નહિ. (૪) રહ્યા

દુગળો દે શ્યામ મુખ, કાળજી બરીજ નેવ,
હાથે ધરો પીતળનો પારવનો ચૂરીઓ;
પગ કાળો મટોરીના સંગે નદરૂપ બન્યા,
વાણી માંહિ જોતી બહુ હકાર છે જાગિઓ;

આવી ને મનાવવાને, કાલચળીયારા બહુ,
લાચાર બનત કંઈ લંપટ દેખાડના;
જોવાથી ઈચ્છે છે માને, અડકતાં બહોંક ધારે,
રખે હાથ અકાળે તો ભાંગી જશે હાડકાં.

૧૨૮

લાવણ્ય^૧ વિલાસની આ સાર રૂપ પરી ધરે,
પરી^૨ નિજ જાત મુનિરાજ કરા પાદમાં;^૩
કરતો પ્રયાસ કંઈ પૂરા થતા નથી કોડ,
મુઝાય છે મને, ઈંદ્ર મુખ શું દેખાડવાં.

દૂરદૂર બહોંતો ચાલે, સમોપ નહિ જવાય,
ઋષિ બાળના પ્રતાપ જાણો ગભરાય છે;
સ્વર્ગ મુખ તુચ્છ ગણું તરુણ વરે જો મને,
પીઉં ઘોષ પાય, એની અલૌકિક કાય છે.

[રાગ લાવણી.]

પ્રતિ સમય ઘાટપર ઘાટિલો આવે નહાવા,
છે સાધવી કુરું કોળ છૂપે ના ચાળા;
ગાતી ગોત ગોવિંદ, મીડી કંઈ આલાપે,
વનમાળો મળી વનવાટ રાધાહૃદય આપે.

૧૩૦

વળો ભોલડી કેરે સ્વાગ ધરીને જાતે,
ગાતી સુંદર સવાદ શિવ કયમ જાએ;
કરતી કઈ કઈ એમ ખેલ અહો નિશ ફરતા,
મુનિ અન્ય કારની માંહિ વૃત્તિ નવ ધરતા.

આશ્રમ છે અતોવ પવિત્ર રાજ તે નિરખે,
કો પશુ પક્ષીમાં ત્યાંહિ વિકાર ન ફરકે;
ભૂલો વેર સ્વભાવિક સર્વ પ્રીતિથી રહેતાં,
સહ કરે સ્મરણ ગોવિંદ જનો સેવતાં.

૧૪૦.

વેલોઓ વધાવે પુષ્પ ઉચેથી ન સ્પર્શે,
જાણે પ્રત મુનિનું સર્વ વિશ્વ ઉદ્ધરશે;
પર્ણકૂટી દીસે રમ્ય પર્ણકૂટી જેવી,
બ્રહ્મચર્ય કરે આશ્રિતર અવર્ણ્ય એવી.

ત્યાં યુવક બ્રહ્મચારી કઈ વિદ્યા ભણતા,
શુરુની સેવા ને, પાઠ પૂર્ણ નિજ કરતા,
તે વન ફળ લેવા આશ્રમ બહાર જ ફરતાં,
જેઈ નારીનો ઉત્પાત વાળો મુકો પળતા.

પૂજ્યું વિદ્યાર્થી એ એક અજાણે ત્યાંહિ,
કયમ ભાગો છો નવ કલ્પ કાંઈ ભય આંહિ.

૧૫૦

(૧) વેલી એ સ્ત્રીજાતિ હોવાથી મુનિને અડકે તો તેમનું બ્રહ્મચર્યનું પ્રતલન થાય, તેઓ સમજે છે કે એમનું બ્રહ્મચર્યપ્રત ખરાબર પળાશે તો તે જગતનો ઉદ્ધાર કરશે.

(૨) જે શુપડીએ સાચાત્બ્રહ્મચર્યનો નિવાસ પોતામાં કરાવ્યો છે.

ત્યાં વિગ્દળ કરતી નાર દષ્ટિ પથ આવે,
પળવું ત્યાંથી જ જરૂર^૧ શ્રેય જો લાવે.

અળખા આગળ અંચમ ખળ નવ અજસાવો,
તે જીતે જશ ન પમાય જરૂર ફસાઓ;
નિગ્રહો અહિંયાં છે કયાણુ ચઢે દાશરથી,^૨
જોયું ન પરસ્ત્રી મુખ, જનનોંડે ફૂળ ઉજળી.

જોધ રાજકુમારી એક કદિ નહિ ભાળી,
રહો અહિં કરવા શું વિહાર ખાગ ખનવાવી,
તેને જોધ નહાસી ઉગર્યા ગુરુજી પ્રભાવ,
આશ્રમની ખહાર વિચિત્ર પ્રકાર ભમાવે.

૧૬૦

સ્ત્રી સમોપ હોભા રહેવાનું સાદસ કરશે,
શુણુ જૈમિનોનું^૩ વૃત્તાંત દુર્દશા ખનશે.

[રાગ દેશી]

એક સમે ખેઠા વ્યાસ હતા, જોણે ભારત પુરાણ રચિયાં;
વેદાર્થ ન સમજી શકે જન જે, અર્થ તે યત્નો આદરિયા.

શ્રેયના માર્ગનું જ્ઞાન કર્યું રહેલ, સાર શ્રુતિના ભરિયા;
ધનિહાસમા ગુથી ઉચ્ચ ચારિત્ર્યના, આદર્શ સન્મુખ કરિયા.

કાવ્યની કલ્પના ગહન કરી, ધૈર્ય જૂજવે રૂપ વર્ણવિયા,
જેને જેવી રુચિ તેવું ગ્રહે, પથ્ય બોજન વિવિધ ધરિયાં.

(૧) પોતાનું કલ્યાણુ જો ગમવું હોય તો (૨) રામચદ્ર, દશર્ષદ્વિયોને
સંચમમા રાખનાર રામચંદ્રજી પરસ્ત્રીનું મુખ જોતા નહિ.

(૩) માતા.

ભક્તિ અલૌકિક વર્ણી પ્રભુની, મહિમા ન પાર પમાય;
આખ્યાન ચઢતાં એકેકથી જેમાં, ઇશ યશોગાન થાય. ૧૭૦.
સર્ગેણ વર્ણવી સાગર ભરિયા, અગાધ બોધ ઉછળતા,
સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ માટે સૂત્ર કર્યાં, જેનાં ચિત્ત નિર્ગુણ તર્ક વળતાં.
વિદ્વાન વાદી ખેંચાખેંચ કરતા, તત્ત્વ^૧ મનસ્વી તાણે,
સત્ય વેદાંતે અનુભવી ઝંઘડો, ત્યાગી ભવાંત^૨ કા આણે
નીતિની નહીં રેલાવી વ્યાસે, ચૂક્યા પ્રસંગ ન એક;
જો જન સ્નાન કરે તેમાં તો, થાય પુનિત મુખી દેહ.
શ્લોક લખે છે જૈમિની પાસે, શિષ્ય મહા વિદ્વાન;
પૂર્વ મિમાંસા ન્યાય રચી ગ્રેયો, મનુજ સતકર્મે મહાન.

[ઇંદ વસત તિલકા.]

માતા ભગિની દુહિતા સહ ના કદાપિ,
એકાંત માંહિ મળવું કહું સત્ય ભાખી; ૧૮૦.
આ ઇદ્રિયો સકળ છે બળવાન ભારી,
વિદ્વાનને પણ વિમાર્ગજ ખેંચનારી.

આવો શ્લોક લખાવ્યો ત્યારે, જૈમિનિ તુર્તજ વદિયા;
આવું માન્ય ન થાય જ કહુંછું, વિદ્યાનું બળ નવ કળિયા.

(૧) ખારીક નવા નવા સિદ્ધાંતો (૨) કોઈક સ સારનો અત આણે છે.
(૩) વ્યાસે પોતાનો શિષ્ય જૈમિની જે પાસે જેસી પોતાના લખાવેલા
શ્લોક લખે છે તેની પાસે નીચેનો શ્લોક લખાવ્યો.

માત્રાસ્વભાદુહિત્રા વા ન વિવિકાસનો ભવેત્ ।

તત્ત્વવાનિન્દ્રિયગ્રામો વિદ્વાંસમપિકર્ષતિ ॥

આ શ્લોકમાં જૈમિનીએ વિદ્વાંસમપિ કર્ષતિ ને બદલે વિદ્વાંસ નાપકર્ષતિ ॥
એમ લખવા બ્યાસ મુનિને કહ્યું.

‘પણ’^૧ ની જગે લખો ‘નદિ’ તું ધ્રુવું, આપ છે પૂર્વ વિવંદી;
 વ્યારે કહ્યું હડતાલ^૨ મારીને, શબ્દ તું નાંખજ કંઠી.
 દ્વિપાયન સમજ્યા મનમાં છે, ન કામ પ્રભાવનું લાન;
 મારી સાથે રહી કંઈક શીખ્યો છે, તેનું થયું અભિમાન.
 જોઈ પરીક્ષા દિન જોઈ એની, જોર લખ્યાનું શું દાખે;
 દિવસ વહ્યા, વાત બૂલાઈ, ચાલે પ્રસંગ જાગ્રત અખ્યાસે. ૧૯૦

સંખ્યા કરે છે સાયંકાળની, વૈભિની આશ્રમ માંહે,
 દિન મણિ^૩ તેજ-વચું હોણુ દીસે, રક્ત અંતરની લાહે.
 પ્રેમે પૂર્વદિશા કરે સ્વાગત, સૂર્ય ત્યારે ગૃહ આવે;
 સર્તી સાથ રહેતાં તેજ વચું ધન, પ્રતાપ બહુ પથરાયે.

રાત ગાળી ક્યાં ન પૂછે એ પશ્ચિની, પતિ ને નવ મંતાપે;
 સુખ ન સ્થિર રહી ભોગવે લાનુ,^૪ પશ્ચિમ પળતા આપે.

વારાંગનાના આવાસમાં મ્હાલવા દ્રવ્યપ્રભા બધો ખર્ચે,
 લલચાવી લૂંટી અદ્ય કાળે તે,^૫ ઘડો કાસળની વર્તે.

દરિઆમાં નાંખે ધકેલી ને હાવે, આબરુ જન્ય શું બોલે;
 કોધાઅગ્નિ વધિયો, જોર આંહિ શું? જળધિ^૬માં જતજ ખોળે. ૨૦૦

સાગર શરણે આવ્યો દુઃખી તેને, દિલાસો દઈ શાંત પાડે,
 રાત રાખો શોખ સારો દઈને, ગૃહને માર્ગ લગાડે.

(૧) ઉપરના શ્લોકમાં. (૨) કાળા રંગથી—શાહીથી. (૩) સૂર્ય તેજસ્વી
 દ્રવ્ય વગરનો થયેલો તેથી અંતરમાં અગ્નિ સળગ્યો હોય તેમ રાતો દીસે છે.
 તેજસ્વી દ્રવ્ય ગુમાવવાનું કારણ, પૂર્વ દિશાથી પોતાની સતી સ્ત્રી, જેના સતીત્વના
 પ્રભાવથી સહવાસમાં તેજસ્વી દ્રવ્ય વૃદ્ધિ પામે છે તેને છોડી, પશ્ચિમ દિશાથી
 વારાંગનાને ઘર સૂર્યનું જતું એ કહ્યું છે. (૪) પશ્ચિમદિશા રૂપી વેશ્યા. (૫) સમુદ્ર.

સૂર્ય દશા થઈ આવી એટલે,^૧ રાત્રિ ઝમ ઝમ આવી;
અંધાર પોંછોડો પાથરતી, વિપત્તિ શ્વાપદ^૨ ને ભાવી.
સુંદરી કે એકલી દૂર થોડે, બેસી બેઢાટ વિલાપે;
જૈમિની જગ્યા સંધ્યામાથી, સ્ત્રીનાં રુદનના સાદે.
કંઠે કાકિલા લજવે એવો, નિશ્વાસ માંહિ ભરે છે;
પૃથ્વી ને જળે શોકરૂપી, જળથી તે ડૂબવી દે છે.
વ્યાધ વરુ નારો સાંદર્ય નિરખી, દયાજનકને મધુર;
અવાજથી પળે સ્તબ્ધ બની પળે, ભૂલી સ્વભાવજ કૂર. ૨૧૦

ગહન અરણ્ય સમીપ શોકાતુર, અંતર ગગન ઓરાય;
મૃગલાં હેલાં આંસુ ખેરવે, ભાન ભૂલ્યાં નિજ કાય.

પથ્થરનાં હૃદ જાય પીગળી, દ્રુમ^૪ પણ દીસે દુષ્પિઆં;
નદોનાં જળ પણ સ્થિર થયાં, સર પકજ કરમાઈ ઢળિઆં.

લતા વૃક્ષને વળગી રહી છે, ડાળે ડાળ લપાય;^૫
સ્વામિ સદાયે તો પણ સખીનું, દુઃખ નહિ રહેવાય.

નાથ વિયોગથી સ્ત્રીને મોહું, કષ્ટ ઓળી નવ હોય;
અકવાકી સ્વીય^૬ સ્થિતિ ભૂલી, નિજ સરખી દુઃખે રાય.

ચદ્ર ઉગ્યો શીતળ શુંણો બનિઓ, વાદળમાંથી ધાય;
રમે કૌમુદી^૭ મુજને ન નિરખે, ભોગવે નારી દશાય. ૨૨૦

દયાળુ જૈમિની કણે બેદીને, અંતર આર્ત અવાજ;
પ્રવેશ્યો કે તુર્ત વિસ્મય પામી, નીકળ્યા પર રહાય કાજ.

(૧) સૂર્યાસ્ત થયો ત્યારે (૨) જનવરો. (૩) થોડીકાણે (૪) વૃક્ષો (૫) રમે વૃક્ષ રૂપ પતિનો વિયોગ થાય. (૬) પોતાની (૭) ચંદ્રિકા ચંદ્રની સ્ત્રી.

પાસે જઈ પૂછે સ્ત્રી ક્યમ આંહિ, એકલી બેસી રહે છે,
રાજપત્ની શી દીસે પણ, સખો વીણુ, વન ક્યમ રવડે છે.
સીતા ને વનવાસ દોષો ત્યમ, તુજને અરણ્યે શું કાઠી ?
શા દુઃખે ધન કાનનમાં^૧ ધર્યું, આ તન દીસે અભાગી.

[ઓઘવજ સદેશો દહેજો રચામને એ રાગ]

વનિતા વઢે કર જોડી વઢતી પછી,
રાય શિકારે આવ્યાંતા વનમહાંગને;
વનલીલા નિરખવા હુ સંગે પળી,
શ્રમિત બેઠાં શીતળ તરુવર છાંય જો.

૨૩૦

વહાલ બહુ છે મારી ઉપર રાયનું,
મુજ સુખ નિરખી ઇંદ્રાણી પસ્તાયજો;
સ્વામિ મનોરથ મુજ પૂરતા અતિ પ્રેમથી,
માંગ્યું દોષા વોણુ ભાજે ન ખીજું કાર્ય જો.
બેઠાંતાં એવે શુણો સિંહની ગર્જના,
વીર તણાં પણ ગાનો થરથરો જાય જો;
તેની પાછળ પતિ મુજને મેલી ગયા,

હજી ન આવ્યા પ્રાણ બહુ ગભરાય જો.
અરે દૈવ ઓચિંતું ક્યમ તું રહ્યું,
શૂર પરાક્રમો છે, પશુની ન વિસાત જો;
પણ શું ખીજ વચમાં આપતિ નડી,
ભાણું નહિને જીવ બનેછ ઉચાટ જો.
મુજ ચિંતા પતિ તમને તો થાતી હશે,
જંગલમાં યાશે શું મારા હાલ જો;

૨૪૦

પંખી રક્ષાં આજસુધી આ દુઃખમાં,
 સ્થાય કરે બોલાવી લાવી જ્હાલ ને.
 અવળે વિધિ^૧ અણુધાર્યું અવળું નીપળે,
 હજી આત્મા નહિ એ છે મોટી કાળ ને;
 કાબે ગાંડિવધારી લૂટયો, લોલકે,
 કૃષ્ણ સંહાર્યા કાળ તણા પણ કાળ ને. ૨૫૦
 સંભારી હૈંદુ ધીરજ ધારે નહિ,
 જનઉં ખોળવા અવળે માર્ગ વળાયને,
 આવીને આ સ્થાને ન જોઈ મુંજને,
 તે વળી કોઈ ખીજે સ્થળ અથડાયને.
 રુદને આ આકાશ પડેા ઉકેલિયાં,
 કણે આન્યું કયમ ન તમારે કાંત ને;
 હરિણી સખિએ સમાચાર શું ન ભાખિયા,
 જાઓ વેગે રાણી રડે એકાંત ને.
 મૃગરિપુ માર્યા કૈક મહોપેર અરણ્યમાં,
 ભય ટાળ્યા મૃગ વૃંદ કોંધાં નિશ્ચિતને, ૨૬૦
 હરિણીઓ ઉપકાર ભૂલી જઈ આટલું,
 કૃતમતાનું દાખવિયું નવ ચિન્હને.
 આમુ સારતી દૌનમુખ મુનિને ભાળતી,
 વસ્ત્ર વળગિયું ઉરસ્થળે ભોંજાઈ ને,
 વિલાપથી ભેદાયું હૃદ, ઋષિરાયનું,
 અગળા સાંત્વન કરું આશ્રમ વર્ષ જામને.
 એમ વિચારી વદા ઋષિ વનિતા પ્રતિ,
 રડવું ત્યજે તું સાભળ મારી વાતને,

પાસે જઈ પૂછે સ્ત્રી ક્યમ આંહિ, એકલી બેસી રહે છે,
રાજપત્ની શી દીસે પણ, સખો વીણુ, વન ક્યમ રવડે છે.
સીતા ને વનવાસ દોષો ત્યમ, તુજને અરણ્યે શું કાઠી ?
શા દુઃખે ધન કાનનમાં^૧ ધર્યું, આ તન દીસે અભાગી.

[આગ્રવજ સદેશો દહેજે શ્યામને એ રાગ]

વનિતા વંદે કર જોડી વક્તી પછી,
રાય શિકારે આવ્યા'તા વનમ્હાંગબે;
વનલીલા નિરખવા હું સગે પળી,
શ્રમિત બેઠાં શીતળ તરુવર છાંય જો.

૨૩૦

વહાલ બહુ છે મારી ઉપર રાયનું,
મુજ સુખ નિરખી ઘડાણી પસ્તાયબે;
સ્વામિ મનોરથ મુજ પૂરતા અતિ પ્રેમથી,
માંગ્યું દોષો વોણુ ભાળે ન ખીલ્યું કાર્ય જો.
બેઠાં'તાં એવે શુણો મિહની ગર્જના,
વીર તણાં પણ ગાત્રો ચરચરો જાય જો;
તેની પાછળ પતિ મુજને મેલી ગયા,
હજી ન આવ્યા પ્રાણુ બહુ ગભરાય જો.

અરે દૈવ ઓચિંતું ક્યમ તું રૂઠિયું,
શૂર પરાક્રમો છે, પશુની ન વિસાત જો;
પણ શું ખીજ વચમાં આપતિ નડી,
જાણું નહિને જીવ બનેછ ઉચાટ જો.
મુજ ચિંતા પતિ તમને તો થાતી હશે,
જંગલમાં યાશે શું મારા હાલ જો;

૨૪૦

પખી રક્ષ્યાં આજસુધી આ દુઃખમાં,
 રહાય કરે બોલાવી લાવી જ્ઞાલ ને.
 અવળે વિધિ^૧ અણુધાર્યુ અવળું નીપજે,
 હજી આખ્યા નહિ એ છે મોટી ક્ષણ ને;
 કામે ગાંડિવધારી લૂટ્યો, ભોલકે,
 કૃષ્ણ સંહાર્યા કાળ તણા પણ કાળ ને. ૨૫૦
 સંભારી હૈકું ધીરજ ધારે નહિ,
 જાઉં ખોળવા અવળે માર્ગ વળાયજો,
 આવીને આ સ્થાને ન જોઈ મુજને,
 તે વળી કોઈ ખીજે સ્થળ અથડાયજો.
 રુદને આ આકાશ પડે ઉકેલિયાં,
 કર્ણે આવ્યું કયમ ન તમારે કાંત ને;
 હરિણી સખિએ સમાચાર શું ન ભાખિયા,
 જાઓ વેગે રાણી રડે એકાંત ને.
 મૃગરિપુ માર્યા કૈક મહીપેર અરણ્યમાં,
 ભય ટાળ્યા મૃગ વૃંદ કોંધા નિશ્ચિતજો; ૨૬૦
 હરિણીઓ ઉપકાર ભૂલી જઈ આટલું,
 કૃતસંતાનું દાખવિયું નવ ચિન્હજો.
 આંસુ સારતી દૌનમુખ મુનિને ભાળતી,
 વસ્ત્ર વળગિયું ઉરસ્થળે ભોંજાઈ ને;
 વિલાપથી ભેદાયું હૃદ, ઋષિરાયનું,
 અંખળા સાંત્વન કરું આશ્રમ વર્ષ જાપજો.
 એમ વિચારી વદા ઋષિ વનિતા પ્રતિ,
 રડવું ત્યજી તું સાંભળ મારી વાતજો;

(૧) બાળ્ય. (૨) રાત્રિએ.

મારે સ્થાનકે વસો રજની^૧ વીનાડને,
 રાજ આવી મળશે થતાં પ્રભાતને. ૨૭૦
 એશું બોલ્યા ઋષિ મુગ્ધા મુગ્ધા વદી,
 પરધર રાતે રમણીથી ક્યમ રહેવાયને;
 ભલે મને ભક્ષે ભીષણ વનચરો અહિં,
 માર્ગથી બહાર ન ડગલું મુજથી ભરાય ને.
 આશ્રમ કરશે તમશું કે દિન બાળકી,
 મુજને કહેતાં લાજ ન લાગે રહેજ ને;
 દુઃખી સ્ત્રીની સાથે આમજ બોલવું,
 ઘટે નહિ ગુમાવો તપનું તેજને.^૨
 સુંદરો મુખ પર કોપ છટા વ્યાપી રહી,
 તિરસ્કારથી વિકાસિયાં નિજ નેત્ર ને; ૨૮૦
 ભ્રમર ચઢાવી રોષથી કટાક્ષ મારીને,
 ઋષિ અંતર ભેદો કરે નીચું વક્ત્ર ને.
 સ્ત્રીનાં નયનથી વહેછે પ્રવાહ કારમો,
 જેની શક્તિ કાથી કળો નવ જાય ને,
 તાર વિનાના તારો અજબજ મોકલે,
 મનુજ હૃદયમાં અવાજ તેના થાય ને.
 રૂપ અનૂપમ હતું તરુણ તરુણી તણું,
 કામિનીનાં નીરખવે ખુબો ભરો ઓર ને;
 મોહક સુંદરતા પ્રત્યેક જ અંગની,
 દમામ ભરિયા ભવ્ય બધા વળો તોર ને. ૨૯૦

(૧) રાત્રિ (૨) સુંદરી વિકારવાળી સ્થિતિનું વારંવાર મુનિમાં આરોપણ
 કરી કેવું પરિણામ લખવાય છે તે આગળ જણાઈ આવે છે.

કવિઓ રમણી વર્ણનમાં વિહર્યા બહુ,
કલમ કુશળતાની અંહિ કીર્તિ ગુમાય ને;
અલૌકિકતું લૌકિક વર્ણન રે કશું !

આ પણ વર્ણન, ગાએલું ન ગવાયજો.
પરનારી ભણી લવ ભળાય નવ મુજથી,
અંગે અંગે દષ્ટિ કેમ ઠરાય ને;
દુખિઆરીનાં મુખ સામું કયમ નેઉ હું,

સહસ્થિતિ પર જુએ અસહજ થાય ને.
શ્રીથઈ ઉગરવાનો ઉપાય આ રચ્યો,
પરિણામ કયમ ઉલટું ઉપજવાય ને;

૩૦૦

અવગણી આ ર સુંદરતા ગાઉ શ્રી તણી,
ચિત્ત દશા તુજ ભ્રમિત વાયક! થાય ને.

તોપણ તુજને પ્રભાવ સ્વર્ગપજ કારમાં,
નારીનાં કહું કુંકમાં સમજો સાર ને;
નાગણ વૌકરેલીની સમીપ પળજો ટકે,
તેની અવસ્થા વિપરીત તો નિર્ધાર ને.

વપટાંતરે આ પદ્મિની હોય રાખી કદિ,
મેઘો સુરગી એડોની લાગે ભાળજો;

અહા સરખા મોહથી અવશ થઈ રહે,
હૃદય ઉછળે અંગે આતુર જવાળ ને.

૩૧૦

ન્યાં અંતર નહિ અમૃત કૂખી અંગના,
આખની આગળ અનુકૂળતા એકાંત ને;

(૧) માણસ પોતાનું દુઃખ મૂગે મોઢે સહન કરે છે, પણ તેનું દુઃખ બીજાની સમીપમાં તેને સહન કરવું કઠણ પડે છે. (૨) ઉપર કહેલા સિદ્ધાંતની દરકાર નહિ કરી. (૩) પડદામાં.

જ્ઞાન કુશળ છે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયા નથી,
 શુદ્ધિ લાઈ ખર્ચે સેવક સુવિચાર શાંત નો.^૧
 દીર્ઘ વસ્તુ મોહક મેળવવી ન સુતરી,
 અધિક તેની ઉત્કટ વાંછા થાય નો;
 રહેત પડે નવ જ્યાં સુધો પોતાની કરી,
 જીવ જોખમમાં તે અર્થે નખાય નો.

[ક્ષવાલી]

શુણી કોધે ભરી વાણી, વાસના નર્મીન રોપાણી;
 હવ કદિ જે ન મુનિ મનમાં, ભરાયું તે રઅખિલ તનમાં. ૩૨૦
 સવળુ^૩ સુખ ધ્વિષ્ટું હું વામે, ચાલ મારે તું મુકામે;
 પર સ્ત્રી વદનના ભાળુ, વદે મુગ્ધા તું શું આવું !
 દુઃખો જોઈ ઉગારવાને, આવિયો સુખ કરવાને;
 વિપત્તિમાં સ્ત્રીને જોઈ, ધર્મથી ધાય છે કાઈ.
 ભીતિ શી હોય રે મુજથી, વેષ જો મુજ ધીરજથી;
 કામિની કામ ના મારે,^૪ એકલી આંહિ અત્યારે.
 છોડોને કેમ હું જાઉં, રાખો શરણે ખુશી થાઉં;
 ચાલ મુજ સાથ હે રામા, મોંઘાં ફળ ધરોશ તુજ સામાં.
 દુઃખ તુજ સર્વ વિસરજો, પછી ધ્વિષ્ટા શી તે કહેજો;
 ફોંકર ગઈ ધારજો તુજની, કરાવું શોધ તુજ પતિની. ૩૩૦

૧ પતિપત્ની એકાંતમા હોય ત્યારે દાસ દાસીઓ ખસી જાય છે, તેમ
 શુદ્ધિ અને સુવિચારથી સેવકો ખસી ગયા. (૨) કામવાસનાથી ઝોડ.
 મોહથી વાતો થતી રહે છે અને અંતરમા જુદાજ વિકારો પોતાનું કામ
 કરી રહ્યા છે. (૩) પતિ જલદી મળવારૂપ. (૪) મારે સ્ત્રીનું કાંઈ કામ
 નથી, પણ વનમાં એકલી છોડી જાઉં એ ઠીક કહેવાય નહિ. ખીજો
 અર્થ:-મને સ્ત્રીની કામના=ઠગા છે.

પ્રભાતે આવૌં તે મળશે, નચિતે સાથ તું પળશે;
ચાણીમા ભેદ તે લહતી, ક્રોધથી ગઈ તે ધ્રૂજતી.

[છંદ મનહર]

૧સવળુ કહેતાં ન લાગ્ને ? કપટી કા મને લાગો,
પ્રપંચી ઠરો તો જિજ્ઞા કપાવી નખાવું હું;
વેશ ધારી ઠગે ઘણા, ઉપરથી નહિ મણા,
પૌરસે શૌરા સાકર તણા, ભૌતર વિષ ભર્યું નર્યું.
સાધુ કેરો સ્વાંગ ધરી, સીતા દશાનને^૨ હરી,
કામી દૂર લજ્જા વસી, સાહસ કર્યું કુંડું.
લાગ મળ્યો સારો ધારી, મૂર્ખ ન જીએ વિચારી,
મૂકે ભયને વિસારી, દુષ્ટને ભુકું રુકું. ૩૪૦

[રાગ કવાલી]

વધુ વદવા ન મન ધારું, જઈ મુજ કામ સંભાળું;
ધ્રિષ્ટે તો ચાલ મુજ સાથે, પૌંડા તુજને ન કંઈ થાશે.
વૃથા શંકા કરે મનમા, પૌંછાને શું હૃદય મુનિનાં;
તાપસી તો હમો છીએ, જીવન નિર્દોષ નિર્ગમિએ.
તને હ્યાં છોડી ને વનમા, નથી ઠીક લાગતું વળતાં,
ચાલ શંકા ત્યજી રામા, નકામી દુઃખી તુ થા મા.

[છંદ મનહર]

ભરોસો મને ન પડે, વ્યગવાળા શબ્દ વડે,
મને કંઈ વહેમ નડે, પગ ઉપડે નહિ;

(૧) વિધવા યથા પછી શ્રી અન્ય સાથે સખધ બાધે તેને સવળું કરવું
કહેવાય છે. (૨) રાવણે.

ઋષિઓ પવિત્ર હોય, તે મહિનાં દુઃખ જોય,
 પણ ક્રોધ મમે કાય, બન્યા અવળા મનિ. ૩૫૦
 ધન અન્યતે સોંપાય, સારાં માણુમે રક્ષાય,
 રાગ પંચ રહાય થાય, સ્ત્રીની વાત છે જૂઠી;
 હોલામાંથી ચૂલામ્હાંય, પડવા જેવું ન થાય,
 વિચારથી કંપે કાય, ન્યાંત્યાં કચમ પડું દ્રી.
 ચક્રવર્તી પતિ મુજ, મને છેડે કાઈ મૂઢ,
 ખખર તેની તો તુર્ત, લેવડાવા ન ચૂકું;
 શીળ રક્ષો શકું મુજ, થાય કાનો અવળો સૂઝ,
 અખળા સખળા છુંય, યમપૂરોમાં મૂકું.
 પ્રથમ કરી વિચાર, ડગલું ભરવું સાર,
 બાણી જોઈ જોખમમાં, ન તપાસે શે શુકું. ૩૬૦
 વિશ્વાસ તમારો કરું, ઉપકાર ધણો લાઠું,
 વિદ્વાનનો વેણુને, પ્રમાણી પગલું મૂકું.

છંદ હરિગીત

પ્રત્યેક રાખે સુંદરીના, ઋષિ હૃદય વીંધઈ ગયું;
 વિચારે શું થાય પહેલાં, મદન પૂર ઉભરઈ રહ્યું.
 વાતમાં સુવિલાસ નિરખ્યા, રમો રહ્યા અંતર મહિં;
 ખૂંદી દબાવે નારીઓધથી મદવિચાર ઉડે ન્યહિં.
 આવેછ પાછળ નાર તેને, જોય મારો ફરો ફરી;
 સંભાળવાનું મિપખણ ચક્ષુ જરા અડગાઈ રહી.
 ગ્રોવાએ સ્થિતિ આંખ ધ્રુવે, હૃદયમાં મૂર્તિ ઠરી;
 વિજીત થયા મુનિ, ધર્મને કામે કપહિં મૂક્યો પૂરી. ૩૭૦

અન્ય કંઈ સૂઝે ન કામિની, કામના વ્યાપી પૂરી;
ઠોકરાતા માર્ગમાં ઋષિની દશા બની રહ્યો બૂરી.
ચિત્ત ચક્રોળે ચઢ્યું, ગોથાં ઋષિજી ખાય છે;
ચતુર પામી ગઈ વ્યાકૂળ, મુનિ મુજથે થાય છે.
પર્ણકૂટી ન્યાં આવી પહેલી, પેડો ચપળા દોડોને;
દાર કીધાં બધ તપસી, થાક્યા હડસેલીને.
બહુ વિનવે, તે સ્પષ્ટ વદો, વિશ્વાસ તમ મુજને નહિ;
બહાર ગાળો રાત્રિ આજે, શૈલ્ય અભ્યાસે સહી.

છંદ વસંતતિલકા

રે પદ્મ લોચિનો^૧! કમાડ ઉઘાડ ચારુ^૨!
કંદર્પ^૩ શત્રુ પૂઠ છે તું ઉગાર વારુ ! ૩૮૦
ને પ્રાર્થના તું શુણશે નવ હાલ મારી,
બેહાલ દેહ પડશે, કહું સત્ય નારી.

છંદ હરિગીત

બહુ બુદ્ધિવર્તોએ રહી અંતર, ઋધર્મ સધળા દાખવ્યા;
પણ તમ શિલા પર પડે, સદ્બોધ બિંદુ સૌ બળ્યાં.
આવી દયા તે કૂમળીને ! કે ચળી ચપળા ગઈ !
દાર ખેલી નીસરે, મુનિ ભેટવા પડ્યા તુટી.
ચુંબન ચહે ત્યાં^૪ દાઢી ખૂંચી, બેઠ દૂર પડ્યા ઉડી;
ગુરુ વ્યાસ મુનિના પાદમાં, થઈ પરીક્ષા પૂરી રુડી.

(૧) કમળનાં જેવાં નેત્રવાળી (૨) હે સુંદર સ્ત્રી. (૩) કામરૂપી.

(૪) ઉપનિષદઃ પરિપીતા ગીતાપિ ચ હન્ત મતિપથં નીતા ।

તદપિ ન હા વિશ્વવદના માનસસદનાદ્વદિ ચાતિ ॥

(૫) ગાલ ઉપરે.

હડતાલ મુખપર લાગીં તેવું, રૂપ શિખનું તો થયું;
 'પણ' જગે 'નહિ' પૃષ્ઠ કરીં, ^૧ વિદ્વાનનું પણ સાચવ્યું ! ૩૯૦
 વ્યાસે કહ્યું એકાંતમાં સ્ત્રી સાથ નવ રહેવું કદિ;
 એકાંત કામ પિતા કહ્યો, ત્યાં ભલભલા જુદ્યા સદી.

અનુષ્ટુપ

જૈમિની મુનિ જોવાની, દશા આવી થઇ ન્યહિં;
 ખરયા અમે વિચારીને, સાદસી યનવું નહિં.

છ દ પુષ્પિતાચા

પ્રતિદિન મુનિ આશ્રમે પ્રભુની,
 પુનિત કથા જન સન્મુખે કથાય;
 શુક મુખનો મીઠાશવાળો વાણી,
 શુણી હરિગાનભરી પ્રમોદ થાય.

છ દ હરિગીત

કથાથી જન વાત કરતાં, કોઈ રાજ કુમારિકા;
 આવીં વસીં છે 'આપણે શું', 'હશે' એમ કરી જતા. ૪૦૦
 રાજકુવરી આહિર વસીં ત્યારથી જન વૃંદો વધ્યાં;
 કંઈકે દાસી દર્શને, માનત નયન સાકલ્યતા.
 કંઈકે શુભ સંસ્કાર મળિયા, ઠાલવી આશ્રમ ગતા;
 કંઈકે સારું તત્ત્વ સંગ્રહીં, વર્તવા તત્પર થતા.

(૧) 'પણ' શબ્દની જગ્યાએ 'નહિ' શબ્દ પૃષ્ઠ=પાનાપર લખીને
 વિદ્વાનનું પણ=ગૌરવ સાચવ્યું. કેવું તે તો કપર જણાઇ જાયું છે.
 ખીન્ને અર્થ પોતે પણ લીધેલું તે જગે=જગ્યાએ-વિષયમા પૃષ્ઠ=પૃષ્ઠ દેખાડી

નોંચે દર્શાવી સ્તુતિ, તેવી કરત મુનિરાજ ત્યાં;
મદ્દખોધ અમૃત વર્ષો સહિનાં, અંતરોને ઠારતા.

રાગ આખાહરણનો

નમું પૂર્ણ પરિષ્પ્લવેવ, નમુ આત્મ પ્રપૂર્ણ તદેવ;
પૂર્ણમાથી પૂર્ણ લેવાય, પૂર્ણ કેવળ તો રહી જાય.
સચરાચર વસિયા લગવાન, છો મહાનથી આપ મહાન;
પાતળા છો આકાશથી પોતે, પાણીથી હો, નવાઈ શી તોતે. ૪૧૦
ઝીણામાં વળી ઝીણા જાત, પામિએ તમ શું સાક્ષાત;
મન જાય પહેલાં ત્યાં જણાતા, મન થાકે ન પાર પમાતા.
મન કલ્પી શકે ન સ્વરૂપ, તમથી કરે ઉડા ઉડ;
ઘડોમાં હરખે ઘડીમાં રહે, જોતા રૂહો તમને કઈ ન નહે.
તમમાં ઠરતુ ક્ષણ સુર મન, વેગ સસ્કારે કરતું ભ્રમણ;
પામર ચિત્તને ઝાંખી ન હોય, વિષયે તમ સુખ આલાસજોય.
આપ આનંદ કણિકા નિરખે, હમેશા તે માણવા ઝંખે,
વિષયાસ્વાદનો જનમે મેલ, રેતી પૌલતાં ન નિકળે તેલ.
ઉદય સત્કર્મનું ફળ થાય, સંગતિ સજ્જનની પમાય;
દેખાડે મંત સુખનો માર્ગ, લાગે તો તમ સુખનો થાગ. ૪૨૦
શીખે તમમા થતાં સ્થિરમન, પીએ અમૃત થાય પ્રસન્ન;
થાય અંગો સર્વે તૃપ્ત, વાસના નિર્મૂળ સમસ્ત.
હૂખે નિરતિશય આનંદે, પડે પછો ન વિષય સુખ દ્વેદ;
જીએ આપનુ રૂપ સર્વત્ર, માણે મોજ તે સ્વતંત્ર અત્ર.
સહિને જીજ્ઞાસો ભોગો દેવા, ધર્યાં રૂપ વિચિત્ર જ કેવા;
મુદ્દરી થઈ સેવો સ્વેશ,^૧ લાડો લલના લલિત પતિ વેષ.

પુત્રરૂપે પૂરે માતૃલાડ, ભગિની ભાઈનાં બ્રાહ્મ અપાર;
 વૃક્ષ થઈ કૃષ્ણ આશ્રય દેજો, ભોગવે છંદો વિવિધ મેવો.
 નદી થઈને નિર્મળ નીર પાઓ, પર્વત બની પૃથ્વી ઉત્તોળ્યાવો !
 બની ઔષધિ રોગ મટાવો, લતા કુળે વિદ્યાસે લપાવો. ૪૩૦
 વનસ્પતિ બનીને તેવ રીઝો, બની પવન શીતળ સહિ વીઝો;
 પ્રાણુ બનીને પ્રેરોછો કર્મ, અગ્નિ અન્ન પકવવાનો ધર્મ.
 પૃથ્વી માતૃ ખોળે ધરી પ્રાણી, અન્ન રસ બહુ દ્યો દયા આણી;
 જળરૂપે જીવની તૃપા તોપો, વૃષ્ટિરૂપે વનસ્પતિ પોપો.
 બની આકાશ વિશ્વ અનંત, તોળી રાખ્યાં માર્ગે વિહરન;
 તો એ ખાલી ને ખાલી અપાર, તુજ ઉદરનો જડનો ન પાર.
 વિદ્યુતરૂપે થતો સાક્ષાત્કાર, પળ અજવાળુને અંધકાર;
 જ્યારે વિખરાય અબ્ર અજ્ઞાન, આત્મેન્દુ પ્રકાશે પ્રભાવાન.
 મેઘ દોડે છે દુર્દિન^૧ મ્હાંય, દોડે ઇંદુ એવો ભાસ થાય;
 દેહો ગતિમાન સસૃતિ મ્હાંય, આત્મા ચાલે એવો ભ્રમ થાય. ૪૪૦
 દર્પણ પ્રતિબિંબે મુખ જોવાય, ચિદાભાસે સતચિત્ ભાન થાય;
 આત્મા આનંદ સ્વરૂપ કહેવાય, આત્મહીનથી શું મુખ ભોગવાય.
 દેવા મુખ વસ્તુ શક્તિ હોત, મુડદાં હરખીને વસ્તુ જોત;
 ચંદ્ર બની સીંચો વિશ્વમુધાથી, સૃષ્ટિ સેવો સૂર્ય પ્રકાશી.
 ક્રુવરૂપ બની દોરો વહાણુ. કર્ણધાર ધરોછો મુકાન;
 સાગર શોખવો ગભીરતા પાઠ, મૌકિતકપાત્રી કરે મૂર્ખ દાઢ.
 દંડરૂપ બની કુષ્ટ દમોછો, અરિશું લડતા શસ્ત્ર હણોછો;
 સૂત્રધાર નાટક કરો રીઝો, સિંહ સર્પસે બકરી સરીખો.

બની બળદ ખેડો છો જમીન, ખેંચો ભાર શકટ બધુ દીન;
અન્ન આપો બળદ નામ સાર્થ, અલૌકિક છે તમારા પરમાર્થ. ૪૫૦ -
બની તુરગ થનથન નાચો, સ્વાર પારખો પાકો કે કાચો;
ખેસી બાણે ચોગ્ય રાજકાજ, કરો નરસંગે મર્દાઈ નવાજ.

ક્રુણો દરબારે હસ્તીરૂપ, ખેસો અભિમાન ડૂબ્યા કૂપ;
પ્રજાધન હરો ભોગવે શૂર, તાજ અધિકાર મેળવ્યા ધૂળ.
કંસ રૂપ થયા કા અધીશ, કૃષ્ણરૂપે હર્યાં તેનાં શીષ;
થાય અતિરેક ધર્મ સિદ્ધાંત, થઈ આચાર્ય કરતા શાંત.
ધરતી કપ થકી ધ્રુવવો, તમ અસ્તિત્વ ભાન કરાવો;
તોપણ તમમા ન શ્રદ્ધા ધરતા, વિજ્ઞાનિક સમાધાન કરતા.
યુદ્ધ દાવાનળના પ્રકોપ, પ્રકૃતિના ભયંકર ક્ષોભ;
રોગ સમાજ શરીરના એવા, એના દુઃખ કઈ રીત કહેવાં. ૪૬૦ -

પ્રજા પાલક ભૂપતિ થાઓ, રામ રાજ્ય રૂડાં વખણાવો;
થાઓ અગ્રણી સ્વાર્થ ત્યાગી, લોકહિતનાં કાર્યો સાધી.
આપ થાતા સેવક ને મજૂર, જગ સેવા કાર્યમાં શૂર;
તેની પૂજા ન અન્ય જ ચોગ્ય, અન્ન વસ્ત્રે સલાવના હોય.
સત થઇને સન્માર્ગે ચઢાવો, ઉચ્ચ જીવન નિસ્પૃહ ગાળો;
કળાવિદ થઈ ચક્રિત કરો છો, સાહસી થઈ ગગન ઉડો છો.
ઔદાર્યે વિશ્વને ઉદ્ધરો છો, દુઃખ રંક બધુનાં હરો છો;
મંગીતે પ્રભુગાન કરો છો, આલ્હાદે જન ચિત્ત ભરો છો.
સૌમ્યરૂપ ધરીને સંતોષો, સેવી સર્વ પ્રાણીને તોષો;
રૌદ્રરૂપને પરચો દેખાડો, માર્ગ ભૂલ્યાને આપ જગાડો. ૪૭૦ -

મહામારી આપ બનો છો, પૃથ્વી ભાર કરો છો એ છો;
નિર્બળ જીવવાને નથી ચોગ્ય, સૂત્ર સૂચવો છો આરોગ્ય.
કરો મળ દૂર થઇને વ્યાધિ, ભાન થાય શરીરે ઉપાધિ;
કાળ બની વહાલાં વિરહ કરાવો, દૂર સ્વેચ્છાએ આપ ગણાઓ.

ન ધરાતા કરતાં ભક્ષ, વિચારે હરી જાય છે ચક્ષ;
 અન્ય ઉપર આધાર વ્યર્થ, કાથી આપણો ન સરે અર્થ.
 ઉન્નતિ કરવી એકલાએ, આસક્તિ દૂળ્યો માર ખાએ;
 આવા કપરા પાક લાગાવો, ઠાળના થા ઠાળે રજાવો.
 સર્પ વ્યાધ થઈ ભય આપો, પૂર્વ જન્મનાં જન્મિયાં પાપો;
 લોભો ધન લૂટા જનીને લૂટારુ, થયા તસ્કર કૃપણને મારુ. ૪૮૦
 જેણે કાઢતે ન આશ્રય દીધો, તેણે આગનો લ્હાવો લીધો;
 યુદ્ધ નારદ રૂપે જગાવો, લક્ષ્મી જળના મદ ઉતરાવો.
 ભૂમિના ખેસો ખનોં માલીક, ઉપજનઓ અન્ય હરીક;
 રક્ષવે પડતું ના ચ્હેન, તોપિ હાંકે પોતાનું જ્ઞેન.
 એક હસ્ત કરતા વ્યાપાર, આત્મહત્યાનો લેતા આધાર;
 પ્રભુ ઓળખી ચાલે જેહ, મૃત્યુ ઉત્સવ કરતા તેહ.
 અનાથાશ્રમને વિદ્યાધામ, દૂપ ધર્મશાળા અભિરામ;
 ઔપધાસ્ય દેવમંદિર, જલાશય કીડાસ્થાન રુચિર.
 સ્થાપો છો ઔદાય સ્વરૂપ, ભૂખ્યાંની હોલવો છો ભૂખ;
 હીન ઉદ્યોગ કામે લગાડો, એવો ધર્મ પ્રસારત મારો. ૪૯૦
 આપનું આ વિરાટ સ્વરૂપ, ક્યમ વર્ણવ્યું જાય પ્રભૂત;^૧
 તમમાં રિથર અમ ચિત્ત રાખો, બ્રમતું જે વિપયની શાખો.
 સ્થાપો શાંતિનું સુખ સર્વત્ર, થતા રહો ઉત્સવના મત્ર;
 પરસ્ત્રી પરધનનું હરણુ, લોભ ઠાળો અશરણાશરણુ.
 સ્વાર્થ બુદ્ધિ હમારી મંહારો, ભૂલ્યાં જન પરમાર્થવાળો;
 આવી પ્રાર્થના શુક્રમુનિ કરતા, નિત્ય હરિકીર્તન આદરતા.
 ભાગવતનું પારાયણ થાય, દિન સાર્યક વહેતા જાય;
 લક્ષિતનું છે પરમ એ ધામ, ગુણી મન થાતું ઉપરામ.

રાગ લાવણી

નિરખી બેઠા એકાંત તરુવર છાંય,
રમણી તક સાધી આવી સમીપ મુનિરાય;
કર બેઠો ઉભી નમો વિનય અતિ દાખવતી,
પ્રતિ અંગથી વદન લાવ પ્રેમ પાથરતી.

૫૦૦

ન્યમ ચદ્ર થકી પથરાય શીતલ આલ્હાદ,
ત્યમ ફેલાવતી ફળવાન સૌંદર્ય પ્રસાદ;
પણ ઇંદુ સુખથી મનુજથકી નિરખાય,
આવી વામા આગળ વદન વિનમ્રજ થાય
મુનિવિષે હતા તવ પૂર યૌવનના બહાર,
પ્રતિ અંગથી પ્રસરે પુનિત પરિમલ સાર;
વૃત્તિ પ્રભુના ચરણોમાં લગ્ન જ દીસે,
વસ્તુ ચઢતી શી અન્ય નિરખવા ઇચ્છે.

૫૦૦.

તદપિ રૂઢો વ્યવહાર અન્યજન સાથે,
કરતા સત્પુરુષો અન્ય અનુગ્રહ અર્થે;
સઉમાં જોતા જે ઇશ વૃત્તિ નવ અન્ય,
જન સેવા એહજ પ્રભુ આરાધન ધન્ય
પ્રભુ ઇચ્છાર્થોન ગતિ કાર્ય પ્રેર્યાં થઇ જાય,
ઉત્સાહ ઉમગ અપાર ભક્તિની મ્હાય;
મુનિએ પૂછ્યું હે યુવતી આવી શું કામ,
નથી વિહાર ભૂમિ આ છે વિદ્યાર્થી ધામ.
તમ સેરખાં એ નવ રહેવું સમીપ આંહિ,
વ્રત ધ્વલચર્ય પાલનમાં થાયજ હાનિ;
વદો સુંદરો એકજ વિનતિ છે પ્રભુ મારી,
સ્વીકારો કરો હે નાથ ગુણ ગાનારી.

આખ્યાનનું નામ

રંભા—

છે આ સુંદર તમ મુદ્દુ^૧ ગાત્ર તેને ગાળો કરી તપ પાત્ર;^૨
 ખીલ્યું છે મધુરું ચૌવન, વૃથા પાડે શો લાભ છે નન.
 બ્રહ્મચર્ય પૂરાં થયાં વર્ષ, પૂરી વિદ્યા હૃદે અતિ હર્ષ;
 અહો પ્રમદાતંગો હવે ઉપાણિ, ધર્મ જાણો, માણો મીઠી વાણી^૪.
 સૂણ ઈશ્વરે ફેડી વસ્ત્ર, ભોગ પ્રાણીને માટે સમસ્ત;
 લંગ નિયમ તેનો નવ કીજો, પ્રભુ દે સુખ ભોગવી લીજો.
 પુષ્પહાર^૬ ગળે ન સોલાવે, વૃથા કુલવાડી^૭ કરમાવે;
 રૂડાં ભોજને નવ વપરાય, અન્નથી પૃથ્વી ઉલ્લસાઈ જાય.
 મ્હાલે અન્ય પર ન અધિકાર, નિજ મોટાર્ધ^૮ દમ જણાય;
 બીજા નાંખે છે પોટે પવન, ધન્ય ધન્ય છે તેનાં જીવન. ૫૩૦

છંદ હરિગીત

-શુદ્ધ—

દિન^૯ દેહ તપ અર્થે કહણ, કામળ દયાથી દીસતી;
 તારુણ્યમાં વૌણ દુઃખ, ખર્ચો પદ^{૧૦} પ્રાપ્ત સંપત્તિ થતી.
 હજી જ્ઞાનને બ્રહ્મચર્ય કરો, અંત કાર્ધ લહો નથી;
 પ્રભુ લક્ષિત પાણિ^{૧૧} મેં ગ્રહો, પૌંઉં સુધા વેદસ્તુતિની.^{૧૨}

- (૧) કામળ (૨) તપશ્ચર્યા કરીને = તપ કેપી અગ્નિને ધારણ કરવાનું વાસણ.
 (૩) હાથ (૪) મધુરું જોલનારી સ્ત્રી (૫) વસ્ત્ર (૬) કુલની માળા. સ્ત્રીના
 હસ્તરૂપી. (૭) કુલોની ખીલેલી વાડી હોયની તેવી સ્ત્રી. કુલો ગ્રહણ કરી તેની
 સુવાસનો ઉપભોગ કરવામાં ન આવે તો તે કરમાઈ જાય અને નવનવાં કુલો-
 ખીલે નહિ. (૮) ચઢિઆતાપણું. (૯) ત્રિવર્ણ-વિશેષે બ્રાહ્મણ. (૧૦) જ સંપત્તિ
 શમ-દમ-ઉપરમ-તિતિલા-અર્ધા-સમાધાન. (૧૧) હાથ-હું ઇશ્વરની લક્ષિતને
 વર્યો છું. (૧૨) ભાગવતમાં વેદસ્તુતિ પ્રસિદ્ધ છે.

ઈશને અતુસરવું ગમે, સ્વાર્થે^૧ કમાઈ ન ભોગવે;
 ગણી આત્મરૂપ સર્વે ઉદર ભરી, અન્ય તૃપ્તિ જે ધરે.^૨
 પ્રભુ પુષ્પ દેતે પ્રભુપાદે,^૩ સમર્પે સાર્થક શ્રમે;
 જન જે મિતાહારી બને, લૂખ^૪ ગરીબની પીડા શમે.
 મિષ્ટ આરોગે શ્રીમતો, જડે મોતી ઉપાનમાં;^૫
 વિવિધ વાહન વેગી રહેલે, કચડતા જે જન ધણાં. ૫૪૦
 મંડપો બાંધે સમારભે, માંગલિક અતિ કીમતી;
 પૈસા ઉપર પૂજો મૂકી, અજવાળુ કરતા કઈ રીતિ.
 ઉદર પુરવું અન્ન લૂણુ, દીન^૬ જનને ના મળે;
 સમોપ^૭ ટગ ટગ બંધુ જૂએ, ને ગળે કેમ ઉતરે.
 ઝુપડો પણ છે ઉઘાડી, શૈત્યથી બહુ થર થરે;
 શરોરે વોટચાં છે ચીથરાં, ઉડતાં ખરે નજરે પડે.
 વસ્ત્ર અન્ન જરૂરો અંગે, ધરી સાદા જે રહે;
 રંકનો વોટમણા દૂર તનમન, ધન થકી કરવા ચહે.
 ત્રણ વસ્તુઓમાં^૮ દોષ બહુ, પણ અન્ય અર્થે વાપરે;
 અવગુણ સર્વે જાય ડૂબી, ગુણ સઘળા ઉભરે.
 સ્વામિ^૯ સૌનો એક છે, અધિકાર નીચે તેહના;
 સર્વે જનો સરખાં અહિ, નથી તત્ત્વમાં કઈ ન્યૂનતા.^{૧૦}

(૧) ઇશ્વર પોતાની કમાણીરૂપી આ સૃષ્ટિ પોતાના ઉપભોગમાં લેતા નથી, પરંતુ જીવના ઉપભોગ માટે અર્પણ કરી દે છે. (૨) સર્વને પોતા રૂપ ગણી બીજાં તૃપ્ત ચાચ તેમા જે પોતાની તૃપ્તિ સમજે છે એવો એ સર્વનું પોષણ કરનાર વિશ્વ ભર છે. (૩) કુલ ઇશ્વરના પેદા કરેલાં છે તે તેના ચરણમા અર્પણ કરી કુલ ઉગાડવાનો અમ પોતાનો સાર્થક કરે છે. પ્રભુ ઇચ્છાએ પ્રાપ્ત ધન પરમાર્થે વાપરે છે. (૪) અન્ન નહિ મળવા રૂપી ગરીબનું દુઃખ (૫) બૂટમાં-પગરખામાં (૬) ગરીબ (૭) પાસે. (૮) ત્રણ વસ્તુ-તન-મન-ધન. (૯) ધણી-ઈશ્વર (૧૦) સર્વનાં શરીર પંચમહાભૂતના બનાવેલા છે.

અભિમાનો ઈચ્છે રાજ કરવું, નર્કમાં પણ પર પીડી;
 ઈશ પદમાં રાચવું, ગમતું ન સ્વર્ગે અથ ઘડી.
 સત્તા સપાટો મારતાં, નિજ દેહતા^૨ સદ્ભાગ્યને;
 સોળ^૩ પ્રભુ વાંસે પડે, પછી કયમ પીડા નવ ભોગવે.
 નિજ પુણ્ય ઉગાડે પવનથી, જેમ પંખો ફરફરે;^૪
 હવ ભાવ ચિરંજીવ^૫ ધન્ય, ચોરાશીમાં ફેરાફેરે.

[આખાહરણનો રાગ]

રંભા—

પણ શું ન પરણવું ધર્મ ગણાય, હું છું કુંવારી કન્યાય;
 સ્વીકારી કરો મુજને કૃતાર્થ, છે આ દેહ તમારી સેવાર્થ.
 હીડાળે હરિણાક્ષીની^૬ સાથ, હીંચ્યો નહિ જે કરતાં વિલાસ;
 ભીંજી^૭ ગંડુશે ના લજવાવી, પૂર્યા દોહદ સીમતિની^૮ નહિ.
 જેણે બાળ ન અંક રમાડ્યાં, બેટીને કીધી ધન્ય ન કાયા;
 વળી પુત્ર નહિ પરણાવ્યો, વરવોડો નહિ વખણાવ્યો.

(૧) જે અન્યને પીડા કરે છે અને ખીજ પર અધિકાર ભોગવવાની
 ઇચ્છા રાખે છે તે પૃથ્વીને નરક સ્થાનરૂપ કુ.ખના ધામ રૂપ કરે છે. જે
 અન્યની સેવા તથા પ્રભુભક્તિ કરે છે તે પૃથ્વીને સ્વર્ગ રૂપ-સુખના ધામ
 રૂપ કરે છે. (૨) સદ્ભાગ્ય-અખિલ પુણ્યનું પાત્ર. (૩-૪) ગરીબ નારાયણના-
 સ્વર્ગમાં ઈશ્વર રહેલા હોવાથી ન્યાયાસન પર બેસી જેમ પંખાનો વા આવતો
 બંધ છે તેમ અન્યાયથી વર્તી પુણ્યને પંખાના પવનમાં-અધિકારીના દોરમા
 ઉગાડી મૂકે છે. (૫) પોતે હવ-જન્મ મરણ શીળ દેહવાળો હોવાથી માન્યતા
 દેહ થાય છે. એટલે હવ ભાવ ચિરંજીવ=લાખો વખત રહેનારો બને છે.
 (૬) હરણનાં લોચન છે તેવાં લોચનવાળી સ્ત્રી. (૭) કાગળો શરીર પર કરવાથી
 વસ્ત્ર ભીંજા અંગ સાથે ચોંટી શરીરને ઉઘાડુ ખાડી સ્ત્રીને લજવાવી નહિ.
 (૮) સ્ત્રી સગર્ભા થાય છે ત્યારે તેને જુદી જુદી વસ્તુ ખાવાની દોહદ=
 દૂધ ઇચ્છા થાય છે તે સંતોષી નહિ.

નયવી કચની^૧ ના શ્રીમંતાઈ, ફળશું નીરખ્યા નાટક નાહિ;
કાધી મોજખાતી મોજ ન વાડી, વૃથા જન્મ ધર્યોજ અનાડી.
મુજ પાસ વૈભવની ન ખામી, ધન્ય ભાગ્ય માનું તમને પામી;
સુખ સર્વ હું તમને ચખાડુ, ભોગ નવનવા માંહિ રમાડું ૫૭૦.

શુકલ—

ધન્ય^૨ પરણો ભલે તને કાય, ખીજ^૩ કચમ કરુ ભક્તિ સ્હોય;
અન્ય^૪ પાસે કરાવવા ન ચાહું, સેવી જીવન સાક્ષ્ય સાધુ.
હરિ હોયકું હૃદયા માંહિ, ભોગી,^૫ ભાવે ભૂલું ભાન ત્યાંહી,
ભોજ્યો મુજને દયાના સ્વાવે,^૬ પરપરમાર્થ^૭ પૂરવા ભાવે.
કરે સદ્ગુણ^૮ જોળે ખેલ, દેહના દૂર કરતા મેલ;
પરણ્યા છે સદ્વૃત્તિ^૯ નાર, પરાપકાર કરે ધમધોકાર.
વિશ્વના ખેલો આંહિ નિરખુ, વૃત્તિ નાચ^{૧૦}સૌના બધ કરું.
આત્મ બાગમાં જ્ઞાન ભોજન, જમે અંતિમ^{૧૧} સાર્થકજન્મ

(૧) નાચ કરનારી. (૨) જેના જન્મને ધન્ય છે, એમ કહી શક્યો એવો પુણ્યશીલ પુરુષ. (૩) એક ભક્તિરૂપી સ્ત્રી મારે છે એટલે એક પર ખીજ કરી કુધારાને કેમ ઉત્તેજન આપુ. (૪) ખીજ કે ખીજ પાસે હું સેવા કરાવવા માંગતો નથી. નામના સાધુ બ્રહ્મચારિણી ખીજ સ્ત્રી પુરુષો પાસે સેવા કરાવવાનો લેભ રાખે છે. હું તો ખીજની સેવા કરી નિંદગી સાર્થક કરવા માગુ છું. (૫) ઈશ્વરને ભોગવી-ઈશ્વરનું ચિંતન કરી તેમાં તક્લીન થઈ જવા ઈચ્છું છું. (૬) અરાગ્યે (૭) ખીજનું ઉત્તમ હિત-શ્રેય-સાધવું મને ગમે છે. (૮) સારા ગુણો રૂપી મારે પુત્રો છે. પુત્રો દેહને તથા વસ્ત્રને ખોળામા ખેલી મેલા કરે છે, અને આ પુત્રો તો દેહ=અત કરણના દોષો દૂર કરે એવા છે. (૯) એ સદ્ગુણરૂપી પુત્રો સારી વૃત્તિ-ઉર્મિઓરૂપી સ્ત્રીને પરણ્યા છે. (૧૦) શ્રીમ તો વારાગના પાસે નાચ કરાવે છે અને તેમા મોહ પામે છે. સર્વે જીવે પ્રકૃતિરૂપી નર્તકીના નાચથી મોહ પામી રહ્યા છે અને તેને વિવિધ વૃત્તિથી ભોગવી રહ્યા છે. નવી નવી વૃત્તિઓ ઉત્પન્ન થવા રૂપી વૃત્તિને નાચ, હું સર્વેનો ઉપદેશથી બંધ કરવા ઈચ્છુ છું. (૧૧) પોતાની દેહરૂપી વાડીમા જ્ઞાનરૂપી ભોજન કરતા, આ જન્મ છેવટનો જ યશે, અને ફરી જન્મનો લય ટળવાથી, આ જન્મ સફળ મોક્ષદાયી યશે.

તુજ વૈભવમાં હોય ન્યૂન,^૧ મુજ ત્યાગમાં બાકી જ રહે;^૨
મુખનો છે પાસ ભરિયો બંધાર,^૩ લડે શે કોની પામ લગાર.^૪ ૫૮૦

રંભા—

શું ન પરણવું પ્રભુ સંકેત^૫ મુજમાં યુગલ સાનાટ સોદેન^૬ ?
વિદુગમથી વિરલ ન સોંવાય, બેમાં મળે મુઠ્ઠી ટોકા થાય.
દિને એકબીજાં પાસે આવે, ઈશ પ્રેરણા શું ન લગાવે;
હોત અધોગતિ થતી એથી,^૮ ગૃહસ્થાશ્રમ જત^૯ જગેથી.
સૃષ્ટિ સદા^{૧૦} પૂરી થઈ જત, શાન્તો મર્વ નિર્ગથક^{૧૧} થાન;
ચાર આશ્રમ^{૧૨} ભ્રમ્યા બાંધ્યા, કેન તમને ન પૂછવા આવ્યા.
રહેતે એક જ બ્રહ્મ બ્રહ્મ,^{૧૩} એકબીજી સૃષ્ટિનો ધ્યાન જ બ્રમ;
માયાને વર્ષા ત્યારે ઈશ, તત્વબાળ થયાં તેવીસ.^{૧૪}

(૧) દરેકને પોતપોતાના વૈભવમાં કાઈ ને કાંઈ ખામી હોય છે. સંપૂર્ણ વૈભવ કોઈ ને જ હોતો નથી. (૨) પરતુ જ્ઞાની પુરુષને એવી કાંઈ ચીજ હપરે આસક્તિ હોતી નથી કે જેનો તે ત્યાગ ન કરી શકે. જ્ઞાનીએ સર્વ પ્રવિગ્રહનો ત્યાગ કરેલો હોય છે, દેહ તથા સર્વભોગના વિપર્યાયથી આસક્તિ દહાડી લીધેલી હોય છે. (૩) પરમ આનંદસ્વરૂપ આત્માનુભવના ખરા મુખનો ભરાર પાસે છે પછી, (૪) અલ્પ પણ મિથ્યા મુખ અન્યની પાસે લેવાની શું કરવા ઈચ્છા રાખું. (૫) ઈશ્વરી નિયમ. (૬) પરસ્પર પ્રેમવાળાં (૭) ચક્રવાક ચક્રવાકી રાતે નદીને સામસામે કીનારે રહી ગયેલા તે વિયોગ સહન નહિ થઈ શકવાથી. આખી રાત એકબીજાં પ્રતિ ટોકા-મીલનની ઉત્કટઉત્કટા દર્શાવતા અવાજ કરતાં રાત ગાળે છે. (૮) લગ્ન કરવાથી (૯) કોઈ પાળત નહિ. (૧૦) કોઈ પરણત નહિ એટલે પુત્રાદિકની ઉત્પત્તિ નહિ થવાથી (૧૧) કોઈ સણનાર નહિ રહેવાથી (૧૨) ચાર આશ્રમ બાંધનાર સ્મૃતિકરો. (૧૩) કોઈ પરણત નહિ એટલે મનુષ્યો પૂરા થઈ જત અને માત્ર બ્રહ્મ રહેતે; અથવા પ્રથમથી જ ગૃહસ્થાશ્રમ ન શરૂ થયો હોત તો માત્ર બ્રહ્મ રહેતે એટલે સૃષ્ટિની ભૂતિ કોને ધ્યાન ? (૧૪) ઈશ્વર ત્યારે માયાની ઉપાધિવાળા થયા, ત્યારે તેમને તેવીશ તત્વરૂપી બાળકો થયાં. માયા શક્તિ-લક્ષ્મી સાથે પન્નયા ત્યારે સાંખ્યશાસ્ત્રમાં નીચે પ્રમાણે રથ તત્ત્વો ગણ્યા છે.

મૂલાપ્રકૃતીરવિકૃતિ મહદાવા પ્રકૃતિવિકૃતયઃસપ્ત ।

પોલશકલ્પવિકારો ન પ્રકૃતિર્નવિકૃતિઃ પુરુષઃ ॥

(૧) પ્રકૃતિ (૨) મહત્ત્વ-મુદ્ધિ (૩) અહંકાર (૪) પંચ તન્માત્રા—(૪) શબ્દ (૫) સ્પર્શ (૬) રૂપ (૭) રસ (૮) ગંધ (૯) પંચમહાભૂતઃ—(૯) આકાશ

અનુપમે-ઉપા.

લેખક,

ધનશંકર હીરાશંકર ત્રિપાઠી.

મુ. તડીઆદ, હાલ મુ. અમદાવાદ.

તુજ વૈલવમાં હોય ન્યૂન,^૧ મુજ ત્યાગમાં બાકી જ શુંય;^૨
સુખનો છે પાસ ભરિયો ભડાર,^૩ લઈ શે કોની પાસ લગાર.^૪ ૫૮૦

રંભા—

શું ન પરણવું પ્રભુ સંકેત^૫ સજ્યાં યુગલ શામાટ મહેત^૬ ?
ખિહંગમથી વિરહ ન સહેવાય, બેગા મળે મુઘી ટોકા થાય.
દિને એકબીજાં પાસે આવે, ઈશ પ્રેરણા શું ન જણાવે;
હોત અધોગતિ થતી એથી,^૮ ગૃહસ્થાશ્રમ જાત^૯ જગેથી.
સૃષ્ટિ સદૃશ^{૧૦} પૂરી થઈ જાત, શાસ્ત્રો સર્વ નિરર્થકે^{૧૧} થાત;
ચાર આશ્રમ^{૧૨} રૂપે બાંધ્યા, કેમ તમને ન પૂછવા આવ્યા.
રહેતે એક જ બ્રહ્મ બ્રહ્મ,^{૧૩} કયાથી સૃષ્ટિનો થાત જ ભ્રમ;
માયાને વર્ષા જ્યારે ઈશ, તત્વબાળ થયાં તેવીસ.^{૧૪}

(૧) દરેકને પોતપોતાના વૈલવમાં કાઈ ને કાંઈ ખામી હોય છેજ. સંપૂર્ણ વૈલવ કોઈને જ હોતો નથી. (૨) પરંતુ જ્ઞાની પુરુષને એવી કોઈ ચીજ ઉપર આસક્તિ હોતી નથી કે જેનો તે ત્યાગ ન કરી શકે. જ્ઞાનીએ સર્વ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરેલો હોય છે. દેહ તથા સર્વભોગના વિપર્યાયરથી આસક્તિ છોડી લીધેલી હોય છે. (૩) પરમ આનંદસ્વરૂપ આત્માનુભવના ખરા સુખનો ભડાર પાસે છે પછી, (૪) અલપ પણ મિથ્યા સુખ અન્યની પાસે લેવાની શું કરવા ઈચ્છા રાખું. (૫) ઈશ્વરી નિયમ. (૬) પરસ્પર પ્રેમવાળા (૭) ચક્રવાક ચક્રવાકી રાતે નદીને સામસામે કીનારે રહી ગયેલા તે વિયોગ સહન નહિ થઈ શકવાથી, આખી રાત એકબીજા પ્રતિ ટોકા-મીલનની ઉત્કટઉત્કંઠા દર્શાવતા અવાજ કરતા રાત ગાળે છે. (૮) લગ્ન કરવાથી (૯) કોઈ પાળત નહિ. (૧૦) કોઈ પરણત નહિ એટલે પુત્રાદિકની ઉત્પત્તિ નહિ થવાથી (૧૧) કોઈ ભણનાર નહિ રહેવાથી (૧૨) ચાર આશ્રમ બાધનાર સ્મૃતિકારો. (૧૩) કોઈ પરણત નહિ એટલે મનુષ્યો પૂરા થઈ જાત અને માત્ર બ્રહ્મ રહેતે; અથવા પ્રથમથી જ ગૃહસ્થાશ્રમ ન શરૂ થયો હોત તો માત્ર બ્રહ્મ જ રહેતે એટલે સૃષ્ટિની પ્રતિ કોને થાત ? (૧૪) ઈશ્વર જ્યારે માયાની ઉપાધિવાળા થયા, ત્યારે નેમને તેવીશ તત્ત્વરૂપી બાળકો થયા. માયા શક્તિ-લક્ષ્મી સાથે પરબ્યા ત્યારે સામ્યશાસ્ત્રમાં નીચે પ્રમાણે ૨૫ તત્ત્વો ગણ્યા છે.

મૂલાપ્રકૃતીરવિકૃતિ મહદાદ્યા પ્રકૃતિવિકૃતયઃસપ્ત ।

પોષકાસ્તુવિકારાં ન પ્રકૃતિર્નવિકૃતિઃ પુનઃ ॥

(૧) પ્રકૃતિ (૨) મહતત્ત્વ-બુદ્ધિ (૩) અહંકાર (૪) પંચ તત્ત્માત્મા—(૫) સપ્ત (૬) સ્પર્શ (૬) રૂપ (૭) રસ (૮) ગંધ (૯) પંચમહાભૂત—(૧૦) આકાશ

એમ વધતો ગયો સંસાર, પરણ્યા પૃષ્ઠે બધો વહેવાર;^૧
મને સ્વીકારી સંસારસાર,^૨ ભોગવી થાઓ સુખી અપાર ૫૯૦

શુકલ—

નારી હું નથી કહેતો કાચ, લગ્ન કરતા પાપજ હોય;
ભાખુ ડોલો કુવારા કો રહે, માર વિષય તણા યંત્ર સહે.
જેને હોય ભોગની અભિલાષ,^૫ ભલે ઇચ્છિત ધારે વિલાસ,^૬
મોયાથી હું છૂટવા માગુ, બીજી ઇશથી વૃત્તિમાં ન લાગુ.^૭
પક્ષી પશુને નથી વિચાર, મારા પર છે કૃપા મોરાર,^૮
સૃષ્ટિ પ્રલયે^૯ મોક્ષ જે ધારે, ભલે ત્યા સુધી ભાગ વધારે.
હું ન ઇચ્છુ બીજો જન્મ, મારે હમણા ભોગવવા પ્રહ્લ;^{૧૦}
હું છુ આશ્રમ સર્વ બહાર,^{૧૧} મારે અર્થ ન તેથી લગાર.

(૧૦) વાયુ (૧૧) તેજ (૧૨) જળ (૧૩) પૃથ્વી (૧૪) પંચજાનેદ્રિય—(૧૪)
ઓત્ર (૧૫) ત્વચા (૧૬) ચક્ષુ (૧૭) જિહ્વા (૧૮) નાસિકા (૯) પચકર્મે દ્રિય—
(૧૯) વાણી (૨૦) હસ્ત (૨૧) ચરણ (૨૨) અધોદ્વાર (૨૩) જનનેદ્રિય (૨૪)
પચ પ્રાણ કે મન (૨૫) પુરુષ.

(૧) લગ્નથી પુત્ર પુત્રીઓ થાય પછી બીજા કુટુંબો સાથે સખધ થાય
છે નહિ પરણેલાને સર્વ શકાયી જીએ છે અને તેન ગૃહસ્થો આમ વ્રતા
નથી. (૨) સ સારમાં સારરૂપ—ઉત્તમ વસ્તુરૂપ—તત્ત્વરૂપ મને અથવા સંસારનો
સાર—સ સારનું 'ખરું' સુખ. (૩) ભાખુ = આશ્રહપૂર્વક હપદેશ કરું તોએ
શુ બધા કુવારા રહેશે? અથવા તો હપદેશ કરુ તો એ કુવારા બ્રહ્મચારી તો
કોઈક વિરલજ રહે (૪) જુદા જુદા પદાર્થો ભોગવવાની ઉત્કટ ઇચ્છા થએ, તે ન
મળવાથી, અથવા તો મળવામાં વિલમ થવાથી ઉત્પન્ન થતા દુખો (૫) ઇચ્છા
(૬) સ્ત્રી સાથે વિલાસ કરે—સુખ ભોગવે. (૭) ઇશ્વર સિવાય બીજા વસ્તુનું હું
ચિંતવન કરવા ઇચ્છતો નથી, કારણ કે મારે તો સ્ત્રી, એવું જેનું મુખ્ય સ્વરૂપ છે,
એવી માયાથી હું છૂટવા ચાહુ છુ. (૮) મારામા મોરાર=ઇશ્વરે કૃપા કરી
સુવિચાર સૂચ્યો છે. (૯) જે એમ ધારતો હોય, કે વહેલો નહિ તો પૃથ્વીનો
પ્રલય થશે ત્યારે તો મોક્ષ થશે, ત્યાસુધી છો જન્મ મરણ થયા કરતા, તે
ભલે ભોગો વધાર્યા કરે. (૧૦) બીજો જન્મ મારે જોઈતો નથી એટલુંજ નહિ,
પણ, આ જન્મમાંએ મારે વિષય ભોગ ભોગવવા નથી, અને બ્રહ્માનંદનું
સુખજ ભોગવવું છે, આ જન્મમા જ મુક્ત થવું છે. (૧૧) આત્મરૂપે.
ન વર્ણા ન વર્ણાશ્રમાચાર ધર્મા. ।

મારા સરખો દ્રા નીકળી જાય, વાત કરી લેદ્રા બંધ થાય;
મારાથી નવ હાલે મળી, મારી જાત ગઈ છે ગળી.^૧ ૬૦૦

ચાલે મુજવીણ તમ સંસાર, મારી તમને શ્રીકર ન લગાર;
કાઢી નાંખી સંસાર ની વાટ,^૨ સંસાર રાખો તમે તમ માટ.
હું ન ઈચ્છું ચલાવવા સંસાર, મારે સમેટી^૩ દેવો વહેવાન;
ક્યમ કરું હું નવો તે આ વાર, માયાને મારા છે નમસ્કાર.
બ્રહ્મચારી મને ધન્યા^૪ લહે, બ્રહ્મ ચર્ય^૫ છોડું ક્યમ કહે;
રાખું હનુમાને જોતો રામ, સર્વ વસ્તુમાં તે અભિરામ.^૬
તેનું બળ નહિ તુજને અજાણ્યું, તેણે એ વ્રતે શું મુખ માણ્યું;
જેના હૃદયે છે ભોગ અંકુર,^૭ વ્રત ધર્મ ગણી પાળે શૂર.^૮
તેવો છે હયાં જે સમુદાય, તુજ સરખીની સાથ ગુંથાય;
બનતા તેહ^૯ સુધર્મી ગૃહસ્થી, સમજે^{૧૦} ભોગથી તૃપ્તિ નથી. ૬૧૦

નિયમે રુડો આશ્રમ પાળે, જિતેન્દ્રિય બને અદ્વપકાળે;
તેથી હોય ઉતરતા જન, વયથી થાય શિથિળ મન.

(૧) દેહાભિમાન નષ્ટ થવાથી બ્રહ્મમાં હું ગળી ગયો છું. (૨) સ સારરૂપી ચક્ર-પીડાની વાટ. સ સાર બધાના તમે માલીક થાઓ અને તમારે માટે સંભાળી રાખો. મને સ સારરૂપી ચક્રનો હવે ઉપયોગ નથી. (૩) સમાપ્ત કરી દેવો છે. (૪) કલ્યાણી પુણ્યશીલ સ્ત્રી (૫) તું મને બ્રહ્મચારી ગણે છે તો મારો બ્રહ્મમા રમણ કરવાનો નિયમ. (૬) સુદર (૭) જેનામાં વિષય ભોગની ઇચ્છા છે પરંતુ (૮) પોતાના ધર્મ રમણને સચમ રાખી બ્રહ્મચર્ય વિ. નિયમો પાળે છે. (૯) તે ધર્મનિષ્ઠ ગૃહસ્થાશ્રમી થાય છે અને (૧૦) આખરે સમજે છે કે વિષયભોગ ભોગવવાથી તૃપ્તિ થતી નથી.

ન જાતુ કામઃ કામાના મુપભોગેન શામ્યતિ ।

હવિષાકૃષ્ણવર્તમેવ મૂયોમૂયોઽભિવર્ધતે ॥

ધર્મથી જે મળતા ભોગ, વધારે તેપણ વાસના રોગ;
 સયમ વીણ ન શાતિ થાય, દાહ અંતરના નહિ હોલવાય.
 વાનપ્રસ્થથી સૌ અલિલાષ, ભોગમાંહિ ત્યજ્યો ઉલ્લાસ;^૧
 સખી^૨ સાથ સ્ત્રી નિયમ પાળે, વાસના સર્વ એમ પ્રગ્નજે.
 થાય યોગ્ય લેવા સન્યાસ, નારાયણ^૩ રૂપ કરતા પ્રકાશ;
 મને સંન્યાસી સરખો ગણ, મારી આશ ન રાખતુ કણ.
 હું છુ નિર્ગુણ અસગ અપાર, તુજ ગુણની કદર ન લગાર;
 તારા મનોરથ નવ પૂરાય, મારી સાથ ખરે તું કસાય. ૬૨૦
 ધન્ય^૪ ઇચ્છે તું બ્રાહ્મણ બાળ, મળશે કૈક તને જ ભાળ;
 વનમાં ક્ષણકી^૫ જીવન વહેવું, ત્યાગી જાણે ન અન્ય^૬ છે કેવુ.

(૧) હર્ષથી ભોગ ભોગવવાની વૃત્તિઓ. (૨) સ્ત્રીને મદદગાર મિત્ર તરીકે સાથે રાખી વિષયસુખ ન ભોગવતા સંયત્થી રહે અને જુદા જુદા વિષયો ભોગવવાની કામનાઓને બાળી મૂકે. (૩) સન્યાસીને નારાયણ સ્વરૂપ ગણવામાં આવે છે. તે હંમેશા નારાયણનું ધ્યાન કરતા રહે છે. ઉપાસક જે ઇચ્છે તે ધ્યાન કરે છે, તે તદ્રૂપ બને છે. સન્યાસીને નમો નારાયણ કહી સંબોધવામાં આવે છે તે પ્રસિદ્ધ છે. (૪) બ્રાહ્મણના બાળકની સાથે પરાણવા તુ ઇચ્છા કરે છે તેથી તને ધન્ય છે. જે સ્ત્રીને મોજશોખ ભોગવવાની ઇચ્છા ન હોય પરંતુ બ્રાહ્મણ પતિની તપશ્ચર્યામાં મદદ કરી, સેવા કરતાં કરતા ધર્મમય સાદુ જીવન ગાળી કલ્યાણ સાધવું હોય, તે બ્રાહ્મણ સાથે લગ્નમાં જોડાવાનું મન કરે. (૫) ક્ષણહારથી નિર્વાહ કરવો. (૬) બીજાને એ કહણ જીવનનો અનુભવ ન હોઈ શકે માટે હે સ્ત્રી મારી સાથે વનમાં રહી એવા કહણ કષ્ટ દાઢ જીવન ભોગવવાની ઇચ્છા છોડી દે.

રંભા—

સહેલો નથી નીલાવલો વહેવાર. કાયરને દીસે મોટા પહાડ;
 એકલા મહાવનુ સારું લાગે, કરવું બેશીકર મન ભાવે.
 એકલો જ શું કરવા રજેડે, ઉઘવાજ નિરાંતે વન વણે;
 પોપે શું તે બીજન જન, ધરે રહેવા મહેમાન ન મન.^૫
 પ્રમાદે પડ્યા જડવત રહે, નળણા નિવૃત્તિને તે ચહે,
 જેથી ઇન્દ્રિય વશ નવ થાય, પટ સત્તુને નહિ જતાય
 કંઠસારે સરમાં નહિ રહેવાય, મન ઇશ પાસે ન રખાય;
 એમ અલિપ્ત ન જેથી વસાય, દાસ બની જનસેવા ન થાય. ૬૩૦
 હૃદયુગ્ધુ લગ્નિયો ન પીડા ટળાય, દુર્બળ જંગલમાં ઝપટાય;
 સ્મરી ગત સુખ ઝળતો રહે. આપદમાં જીવન વહે.

(૧) જે કાયર પુરૂષ હોય તે જીવહારમાં રહેકું તે મોટા પહાડ
 ઓળંગવા સરખું સમજ તેને કંઠાળી છોડી દે છે. જીવહારને દીપાવલો
 એમાંજ ખરી મદદ છે. (૨) સંસારમાં તો કેટલી કેટલી વાતની ચિંતા
 રાખવી પડે, એટલે જીવરાખવો પડે, તે તમારા સરખા નવરોજને આજસુને
 કેમ પસંદ પડે (૩) જેનાથી રળાય નહિ અને જે માત્ર પિડયોથી હોય, તે
 સંસાર છોડી દે. (૪) તમારી સમાધિ, એ હમારે મન તો ઉઘ કાઢવા બરાબર છે.
 (૫) તેમને ત્યાં મહેમાન કોઈ થવું નથી

(૬) 'સંસાર શું સરસો રહે અને મન મારી પાસ;

સંસાર શું લેપે નહિ, તે જાણ મારો દાસ.'

કંઈક નિષ્કામ કર્મ કરતાં કરતા સંસારમાં નિર્લેપ રહી પ્રભુ સજ્જન કરવું તેને
 ઉત્તમ ગણે છે. નિજગૃહાત્તર્જી વિનિર્ગમ્યતામ્ વિરાગ થાય કે ધર છોડી જવું એ
 પ્રમાણેનો ઉપદેશ પણ પ્રસિદ્ધ છે, પણ સંપૂર્ણ વિરાગ ભર્તૃહરિ જેવા વિરલનેજ
 થાય છે. અન્ય ધર છોડે છે તે દુઃખી થાય છે કે નવી ઉપાધિ વહેરે છે.
 (૭) દુર્ગુણથી ભરેલો હોય અને પોતાની કે બીજાની પીડા ટાળી શકે નહિ
 તેવો—સંસારથી કઠાણેલો.

શુક—

રણું હાલે હું કોને અર્થ, રણે રણનારો^૧ અર્થે સર્વ;
અમ પાસથી નિદ્રા ખસી, માલ પડે પેટે જમ વસી.
સાત્વિકદ્રણ વીણુ બીજી ન ચાહું, તમ માટ હું અન્ન ઉગારું;
પ્રભુ કર્તા, મારાથી શું થાય, સર્વ અન થકી પોષાય.
મૂર્ખ ધારે વૃથા અભિમાન, કણ જેનો તેને મળે જાણ;
લાવ્યા સાથે હતા શું માલ, રુડા કોણે કર્યા તમ હાલ.
તમે માનો છો દેહ હુય, એ તો ઝૂકવાયે તમ ઝાણ;
જેને માટે સજી જે વસ્ત, જાય દોડી કરે તે સમસ્ત. ૬૪૦
દાતાપણાં વિના નવ ચાલે, રૂડાં અભિમાને ભલે મ્હાલે;
એથી મમતા ધોમે ઓછી થાય, અહતા પણ ધીરે પળાય.
જતમથી મેળવાતુ જે હોય, તો શે દુઃખ રણી જન રાય;
જીજ વસ્તુ તમે સધરો, ઈશ જાતે ખનીને ફરો.
એવું છે હલકું જનચિત્ત, કૂલે મળતાં કણિકા વિત્ત;
આખી પૃથ્વી છે કરવા સારુ, જળ તૃપ્ત અતિ કરનારું.
વાયુ જીવન વહે છે અમાપ, સૂર્ય ચંદ્ર કરે છે પ્રકાશ;
કેવો આકાશનો વિસ્તાર, જેનો પમાયે નહિ પાર.
વિભૂતિ ભગવાને દીધી, નહિ ઉણપ કાંઈ કીધી;
રાખી પકોડનો હીરો પાસ, જન અતરમાં અતિ હાશ. ૬૫૦

(૧) ઈશ્વર. (૨) દાતાપણાનું અભિમાન કર્યા સિવાય જેનાથી દાન થતું નથી તે ભલે દાતાપણાનું રુડું અભિમાન રાખે. (૩) દાતાપણાના અભિમાન સાથે દાન કરવાથી દ્રવ્યપરની મમતા ઘટે છે અને હું દાન કરું છું એવું અભિમાન ધીરે ધીરે ઓછું થાય છે. મહાન લોકોપયોગી કામો દાતાપણાનાં અભિમાનથી થયા છે માટે એ અભિમાન સારુ છે એમ કહ્યું છે. (૪) “તારું ધાર્યું થાવું હોત તો સુખ સચી દુઃખ હરે.”

(૫) એકકરોડની કિંમતનો હીરો ગજવામા હોય તો માણસ પોતાને શ્રીમંત

પંચ તરવની કિંમત નહિ, હીરો ચૂંસી જીવે કાણુ અહિં ?
 પ્રાપ્ત સત્સુખ આ આત્મ ધન, તેને ઉવેખી બાળે મન.
 મારાથી જે પોપણુ પામે, તે તો દુઃખ તમારાં વિરામે;
 મારી સમીપ આવે અધિકારી, તેની પુષ્ટિ ન બન્યે ધારી.
 આરોપેલું આળસ તુજ મને, હાં ન આવે વિદ્યાર્થી દને;
 અલ્પ નિદ્રા નિવૃત્તિ બળે, નવું ઉપજ્ઞવી જશ રજે.
 સમાધિથી શું હિત થાય, અજ આગળ શું રે કથાય;
 અહિં આવે અતિથિ એવા, જેને જેઈએ ન મીઠાઈ મેવા.
 આનિથ્યે થાયે પૂરણુ કામ, આત્મારામે કરે વિશ્રામ;
 ભરે મિષ્ટાન્ને ઉદર જે પૂર, પાપવૃત્તિનું રેલાય પૂર. ૬૬૦

જન્ય આરોગ્ય રહેન ન પડે, આત્મવિચાર ચિત્ત ન ચડે;
 અહિંઆં જે ભોજન કરે, તેને જમવું ફરી નહિ પડે. ૭
 તેનું તૃપ્તિ સુખ ન કથાય, દેવને પણુ ઇર્ષ્યા થાય;
 નથી ઈશે રચિયા ભોગ, તમે સર્વે ઉપજ્ઞવ્યા રોગ.
 જેવી ઇચ્છામાં તમે પળિયા, દયાળુએ ઇષ્ટ સ્થિતિ ધરિયા;
 જ્યારે વાસના તાર તૂટશે, હરિશરણુ ગ્રહે ઉદ્ધરશે.
 જેજે કરિયે આપણે કાર્ય, તે સૌ પ્રભુક્રિયામાં સમાય;
 માટે જેવી પ્રેરણા થાય, તેમ કરો રાગ્યવું મનમાંય.

સમજે, અને પ્રભુએ પચ મહાસૂત-પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, અને આકાશ
 સર્વને આપ્યાં છે તેની મનુષ્યને કિંમત નથી. કરોડનો હીરો એક કોણસાને
 કકડો જ છે. (૧) હીરો ચૂસવાથી મૃત્યુ થાય છે તે પ્રસિદ્ધ છે. દ્રવ્ય પર આસ-
 ક્તિથી મૃત્યુની પરપરા ઉભી થાય છે. હીરો ચૂસવાથી-દ્રવ્યપર આસક્તિ
 રાખવાથી કોણે અમર જીવન મેળવ્યું છે ? (૨) ભોગાસક્ત મનુષ્યમા અનિષ્ટ
 વૃત્તિઓ વિશેષ વિશેષ ઉઠે છે. (૩) રસવર્જ રસોપ્યસ્યપર દૃષ્ટવા નિવર્તેતા
 જમવાની-ઈદ્રિય ભોગની આસક્તિ નહિ રહે.

સધળે અનુભવે આત્મ અભેદ, રહે કયા પછી શાનો ખેદ;
જેને ઈદ્રિય આધીન હોય વન વસવાનું તે સુખ જોય. ૬૭૦
જેનેથી તે નવ રોકાય, નિત્ય ઝંખે વિષય મનમાય;
તેણે રહેવું ભલું સંસાર, ધર્મે ભોગવવાં સુખસાર.
આવે જો તે અરણ્યની માહિ, રહેશે નિશદ્દિન બળતો ત્યાંહિ;
નિર્જન સેવ્યુ ન સાર્થક રહોય, અતો બ્રહ્મ તતો બ્રહ્મ હોય.
વળી ઉપાધિ કઈ અહિં વરે, કુટુંબો નવનવાં કરે;
એશે થઈ મોટો મહનો બાવો, ગાય ખેતીવાડી બાવી વાળો.
કરે વિષય વ્યસન અપાર, ચેલાનાં ટોળા લોક ખુવાર,
શિવમદિર માલીક થાય, ૧કથા અર્થે મડપ ન અપાય.
આવા એ કરવું રુકુ ધર, (જ્યા) મુઠી ધાન્ય દેવાનો અવસર,
લોટ બાવો ને ભસવું બે વાત, સાથ થાય ન સર્વને જ્ઞાત. ૬૮૦

સસારે પ્રભુ ભજવા જે કહે, આસક્તિ છૂપી ઢાકવા ચહે;
થાવું જનક ન સર્વને રહેલ, ઈચ્છું ધરવા ન સંસાર મેલ.
દુર્વાસા કૃષ્ણ સરખા ન સર્વ, તેવા હોવાનો જે ધરે ગર્વ;
જ્ઞાન તપ ના તેવા રણાય, કહે યમુના ન ઓળંગાય.^૨

૧. કોઈ મ દિવના મ ડપમા હચ્છિર્તનો કે વ્યાખ્યાન કરવા આવે તો
મંડપનો ઉપયોગ કરવા નહિ દે અથવા ભાડું લે.

૨. ગોપીઓને દુર્વાસા મુનિ, જે યમુનાને સામે કિનારે હતા, તેમને
મોજન કરાવવા જવું હતું, પણ યમુનામા પૂર હતું. આ અડચણ શ્રીકૃષ્ણને
કહેતાં તેમણે કહ્યું, કે કૃષ્ણ મદા બ્રહ્મચારી હોય તો માર્ગ આપો એમ કહેશે,
એટલે યમુના નીચા થઈ જઈ માર્ગ આપશે. આ પ્રમાણે કહી, ગોપીઓએ
સામે કિનારે જઈ દુર્વાસા મુનિને મોજન કરાવ્યું. હવે પાછા જવાની અડચણ
દુર્વાસા મુનિને જણાવતા તેમણે કહ્યું, કે દુર્વાસા મદા ઉપવાસી હોય તો
માર્ગ આપો, એમ યમુનાને કહેજો, એટલે તે માર્ગ આપશે. આ પ્રમાણે
કહેવાથી ગોપીઓને યમુનાને માર્ગ આપ્યો. આ ભાગવતમાંની આખ્યાયિકા
છે, અને તે શ્રીકૃષ્ણ તથા દુર્વાસા મુનિની અનાસક્તિ દર્શાવવા થોડેલી છે.

પેશે કાળજી કોટડી મ્હાંય, કાધ લાગશે નિચે વદાય;
 નાંખિએ પગ પર પથ્થર, વાગ્યા વિના રહે ન તે જડ.
 જેને પાળવો નિજ પરિવાર, લોકસેવાની કયાં પરવાર;
 મર્યો અર્લકાના કિલકિલાટ, ઈશભક્તિની તે ચૂક્યો વાટ.
 ધ્વજચારીને ન સ્વાર્થકામ, પરોપકાર કરે તે નિષ્કામ;
 આ યજ્ઞે જીવન ન હોમાય, ભલે કરે ગોઝારી તે કાય. ૬૯૦-
 ૧ પાણિ સ્ત્રીનો જે નર ગ્રહે, ગુમાવવા પાણી પોતાનું ગ્રહે;
 નારી વિલાસે રહે ઉછળતો, સ્થિરતા ત્યજે. તેને નેન કરતો.
 છું અલિપ્ત માની દગે જાત, મનમાં કઈ ને મુખે કષ્ણ વાત;
 તેના દસતણો નહિ પાર, સર્વ જાણે છે કેટલો ભાર.
 તેની કાઠી કાઠી હોય વાત, પીડાતો અંતરે કામવાત;
 મુસ પારખે તેનું પોત, સ્વાર્થી ભોગે બળે જીવનજ્યોત.
 ખરડાવાને જે નવ ગ્રહે, દેખતાં દુર્ગંધે શીદ પડે;
 જે વરાહ શું વિષયાસક્ત, મદિરાક્ષી મદિરા રક્ત,
 ઇન્દ્રિય નિગ્રહે જે છે અશક્ત, બન્યા રહે ભલે અગભક્ત.
 ન લગાડવો સમારતો લેપ, નહિ સીચવા વાસના થેપ; ૭૦૦
 લેપઈ કહેવડાવવું નથી નિર્લેપ, મારી છે જૂદા માર્ગે ખેપ.
 બાંધ્યાં ઈશ્વરે ચૈદ જીવન, નીલાવે ન ભોગે જગજીવન.
 જીવો પડ્યા તૂટી મારા કરતા, પચવી પડવા પરસ્પર વઢતા;
 ઉદર ખોદે ને ભોગે ભુજંગ, એવા માંડ્યા છે પામરે ઢગ.
 મંસારે લપટાયા જીવ, ભોગે દુર્મુખિ દુઃખ અતીવ;
 માયા પરિવાર બેઈ ઈશ રાચે. નહિ ભોગ તેની પાસ યાચે.
 તેણે સાચવિયું નિજપદ. સ્વર્ગેપ જૂલ્યા બોરી આપદ^૧;
 ગૃહસ્થી જ્ઞાની વિરલ થયા, અંતે થાકીને સન્યાસે વહ્યા.

હું શે ગ્રહું જે છોડવું પડે, ધારું ઉપાધિ શીદ જે નડે;
 નહિ સ્વર્ણ પોંજરે ગોંધાઉં, સ્વાતંત્ર્યે મુક્તિ વનદ્રણ ખાઉં. ૭૧૦ -
 તું જે ઇચ્છે સેવવા લોક, કર લગ્ન અભિલાષ ફેક;
 ખીજના અવગુણુ જોવા છોડ, સુખચહેનની ઇચ્છા મોડ.
 ખીજમાં જે સદ્ગુણુ હોય, ગ્રહી મેલ તું તારા ધોય;
 દષ્ટિમાં દિવ્ય અંજન આંજ, સારુ સર્વમા જોઈ રાય.
 મને દુર્ગુણમાં દુર્ગુણુ ન લાસે, રિપુ છ મિત્ર રૂપજ લાગે;
 રકામ પિતા પ્રભુ પદ ધરે, તેથી કામ સહિ નિજ સરે.
 ઝેદોધ કરે પોતા પરે શમે, ન્યારે અવળે માર્ગે મન ભમે;
 જલોભ શ્રીરંગ લાભે લપેટો, પતિથી સતી દૂર ન પ્રેખો.
 મોહનું સ્થાન મોહન મૂર્તિ, મૂઢતા જાય સ્વરૂપની સ્ફૂર્તિ;
 મદથી ઉન્મત્ત શું ઘૂમો, પહેલુ હરિ ચરણામૃત ચૂમો. ૭૨૦
 મત્સર ધારો જોઈ શુભ કામ, દોઢાં કરી પકાવો નામ;
 સત્ય ન્યાયનો કરો પક્ષપાત, જેથી થાય ઉજ્જવળ તમ જાત.
 પઅંહકાર વૃત્તિ ઓળખાય, પછી 'સો'મા મેળાપ જ થાય;
 હસ રૂપ બની વિચરાય, આત્મમૌક્તિક ચારો ચરાય.
 ચોરું અન્યનું વાસનાધન, વિદ્યા શું રમે લપટ મન;
 દર્શાખવું ન્યાય હેતુ વ્યભિચાર, દૂર દોષ બને નિર્ધાર.

(૧) સ્વતંત્ર રહીને મુક્તિના સાધન રૂપ વન દ્રવ્યથી નિર્વાહ કરુ, (૨) કામ-પ્રદ્યુમ્નના પિતા શ્રી કૃષ્ણના ચરણ પ્રત્યે કામ પ્રીતિ રાખે. (૩) ક્રોધ આવે તેનાપર ક્રોધ કરે તો તે શાત થઈ જાય. (૪) પ્રભુ ભક્તિનો લોભ રાખો તો લક્ષ્મી પણ ત્યા આવશે. (૫) સોહમ્-અહસ તે-સન્નિચદાનદરૂપ હુ હુ એ પ્રમાણે વૃત્તિ કેળવવાથી અહકાર ઓળખી જાય છે. (૬) હેતુનો વ્યભિચાર. વિપક્ષમાં હેતુ હોય તો તે હેતુ દોષવાળો ગણાય. આ ન્યાય શાસ્ત્રની પરિભાષા છે. આ પર્વતપર અગ્નિ છે કારણ કે ત્યાં ધૂમાડો નીકળે છે. વ્યાપ્તિ જ્યા જ્યાં

ખોલી મિથ્યા^૧ હું આ સંસાર, કરું ખંડનમાં ન વિચાર;
 મારું સદ્ગુણોધ કેરા માર, જ્ઞાન ખંજરે છવ ભવપાર.
 ગણું સ્ત્રી હત્યા ન લગાર, કરું મીઠી આસક્તિ ઠાર,
 હણું ન્યા ન્યાં ભ્રમ દેખાય, એવી હિસા મુજથી થાય. ૭૩૦
 નિંદુ નિંદા જ જે દુષ્ટર્મ, મને લાગે ન તેમાં શરમ;
 મારે હરિનામ કેરા પ્રલાપ, વાણી ખીજ વ્યર્થ વિલાસ.
 વાણી વદુ જેથી ઉત્તતિ થાય, જન હિતજ જેથી સધાય,
 જ્ઞાન નવીન પ્રકટ જેથી હોય, મુખ મનુજ નવીન જેથી જોય.
 કાવ્ય શાસ્ત્ર નવાં ઉપગ્રવું, વિજ્ઞાને મુજ ચિત્ત હું ધાર;
 શ્રેય ઐહિક જેથી થાય, પરલોકનું પણ સુધરાય.
 દોષ હરું દીધા વૌણ અન્ય, આવી ચોરી ગણું હું ધન્ય;
 ભક્તિ રાણી અનુગ્રહ યાચુ, શાંતિની પ્રીતિમાં હું રાચુ.
 ઉંચો ચાલું અસત્ માર્ગોથી, અવળો વર્તુ અહિ પામરોથી;
 ભૂમિ નીચ ખાડે નીચો થાઉં, જ્ઞાન કૂપનું હું નીર પાઉં. ૭૪૦
 રમારુ સંસાર નિમકહરામ, રૂપને નવ રાખુ નામ;
 ઉચ્ચર્થ વખત ગયો શોક કરુ, ખીજનું કોઈ ગયાં તે ન રહું.

ધૂમાડો છે ત્યા ત્યાં અગ્નિ છે, પણ, ન્યા ન્યાં અગ્નિ છે ત્યા ત્યાં ધૂમાડો
 છે, આ અનુમાનદૂષિત છે, અને હેતુ, અગ્નિના વ્યભિચારવાળુ છે, તપેલાં
 લોઢાના ગોળામાં અગ્નિ છે પણ ધૂમાડો નથી. વિષક્ષ-લોઢાના ગોળામાં હેતુ-
 અગ્નિનો વ્યભિચાર હોવાથી આ અનુમાન સિદ્ધ થતુ નથી. (૧) મિથ્યા-
 અસત્ય વદુ તો એટલુંજ કહુ કે સંસાર મિથ્યા છે, જો કે આ કહેવું પરમ
 સત્ય છે. (૨) સંસારને વધારીને હુ તેને મારી નિમકહલાડી દર્શાવતો નથી.
 રૂપ અને નામવાળી વસ્તુને રાખવા યોગ્ય-સત્ય ગણુ નહિ. રાખવા યોગ્ય એક
 પરમાત્મ તત્ત્વજ છે. (૩) કાદાનિ. સમય ચ્યુતિ. ॥ નિજ જનનું મરણ કે
 નુકસાન થાય તો તેનો શોક કરિએ છિએ, પણ એ શોક નકામો છે. વખત
 નિર્ધારક ગણવો તે મોટામા મોટી હાનિ છે. કારણ કે આયુઃ ક્ષણ લવમાત્ર

હું તો મરહું કાળની ડોક, ભૂત વર્તમાન ભાવી ફોક;
 માહું પથ્થર સરખા ખોલ, કરે વિરલા તેનો તોલ.
 લોક નિદા હું માંગી લઉં, સર્વના હિતની વાત કહું;
 હું ઉઘાડા પાહું તે જન, ખોટે રસ્તે દોરે લોક મન.
 કટુ અપમાન સૌનું સ્વીકારુ, શ્રેય કરતાં લાગે લોક ખારુ;
 ક્ષમા ધારુ ન, આપહું વાણે, સ્વ પર હિત જે તોડવા તાણે.
 ગાડી ઘોડા ન છોડી હંકારું, રોકતાં ધ્રિયોને શીખાવું,
 પુષ્પહારે નહિ હું દટાઉં, વિષય પુષ્પે દટાતા બચાવું. ૭૫૦
 ખીજના પહેરે હાર ન લોભો, નિજ સુકૃત માળથી શોભો;
 માનની ધાંધલ હું નીકાલું, મહેનત સઘળી પ્રાપ્ત્યે વાળું.
 પૂજા પાદની હું ન કરાવું, અન્યને પૂજ્ય પાદ બનાવું,
 જાતે ધર્મ ન પહું હું આદર્શ, છે આદર્શ સ્વર્ણ તમ સર્વ.
 મારાં કાર્ય ન મોટા ધારુ, અલ્પ કાર્ય અવરના વધારું;
 નાના વડે મોટા ઝાળખાય, નાના વડે તેતો શોભાય.
 જોકે મણિકો મોટો કહેવાય, પાશેરાનું ન સ્થાન લેવાય;
 મારું સ્થાનક છે હીક હીક, તમ સ્થાન રૂડા જ્યાં ન બહીક.
 જન્મ્યા કરવા જ્યાં જે કાર્ય, કરી ઉત્તમ તે અનિવાર્ય;
 વેદ ભણતા બ્રાહ્મણનું શ્રેય, શુદ્ધ સેવાથી સાધી લેય. ૭૬૦
 કાઈ મોટો નથી કાઈ છોટો, કર્તવ્યે મચનાર નો તોટો,
 કરે પોતપોતાના કામ, શ્રેષ્ઠ તે કરે ધર્મ પ્રમાણ.
 બહાર વાસી લાઈ જાયમળ, ભોગે આરોગ્ય સૌ નિર્મળ;
 તેના સમાજપર ઉપકાર, અપૂર્વ છે અવર્ણ અપાર.

न लभ्यते हेम कोटिभि क्वापि ॥ आयु पूरु यथुं पक्षी करोड महार आपिजे
 પણ એક ઘણું આયુ વધારે મળી શકે નહિ. નકામી પણ ગઈ તે ગઈ
 ફરી મળવાની નથી. માટે પશ્ચાત્તાપ-શોક, વ્યર્થ સમય ગાળવાનો કરો.

તેને નીચ તે કેમ કહેવાય, જેનું જીવન ઉપયોગી નથી;
 શાના કહેવાય ઉત્તમ જન, ગાદી બેઠા બગાડે પવન.
 રંકનાં નિર્વાહ સાધન, લૂટી ફાલ્યા ભરી ઘર ધન;
 દાન પ્રસંગ મર્ણુ તુલ્ય ગણે, પર પચવી અતિખુશી અને.
 મળવાનું તે મળશે ખરું, વૃથા પાપે કરે શ્રેય પરું;
 મળ્યું સત્કાર્યે વાપરી લ્હાવો, લઈને તમે ધન્ય ગણાઓ. ૭૭૦
 દાતા પાણું મિથ્યા અભિમાન, માલ દીધો છે ઈશે તમામ;
 તમે કણિકા ઉપજાવી ન શકો, અભિમાને મેળવ્યું બંધા.
 જેનું તેને સોંપી ને કૃતાર્થ, મંત્રોપે પ્રાપ્તસ્થિતિ સાર્થ;
 માનો ઉત્તમ જે મળ્યું સ્થાન, યોગ્ય છે તે અવર ન કામ.
 બેળો ડહાપણ નાહિ તમારું, ન્યાયીને સોંપો ભવિષ્ય થનારું;
 પ્રભુ દોરે જે સન્માર્ગ, આદરી કરે આ જન્મ સાર્થ.
 કોની ઉન્નતિમાં અંતરાય, કરવાથી ખરે નીચાં જવાય;
 મળી શુદ્ધિ ને જેવો પ્રસંગ, સદુપયોગે રાખો તેવો રંગ.
 વર્ગમાં સહિ પ્રથમ ન હોય, અંતિમ ને ગુરુ લક્ષ્યથી ભેય;
 અંતિમ થાય સહિથી ધનાઢ્ય, અગ્રિમ કંઈક અને હાસ્ય પાત્ર. ૭૮૦
 છે આ વિચિત્ર જગ વ્યવહાર; ગર્કા લેહેજતે નાહિ લગાર;
 ઉચે ચઢવા ધ્રુવજા ધરો, નીચાં દગે પગલું ભરો.
 શક્તિ વિચારી બીડો હામ, વરો મદ્દજતા અભિરામ;
 સેવું છું અહિં હું ધર્મ મારો, ભોગ ત્યાગનો ઉત્તરો શમાયો.
 અહિં આત્મ વિપયનો યોગ, શાંતિ મનને વળી આત્મભોગ;
 મનની બળતરા સર્વે ભાંગી, આત્મામૃતસરની લહેરલાગી.
 જેણે વ્રત ધાર્યું આજીવન, તેણે સુખ દુઃખ ધારે ન મન,
 જેને ષ્ણત્રચર્યામૃત ભાવે, અત્રે સ્થિર થઈ અન્ય ત્યાગે

રંભા—

રવાર્યાં મોક્ષ ધ્યક્ષે સહિ પાણેલો, સુખમાં દોડે વહેલો વહેલો;
 બંધુ દુઃખમાં છે નિગ્ન પડ્યાં, એકલ પેટાં સુખ કેમ ગમ્યાં. ૭૮૦

મોડે અંગ ન અન્ય ઉદ્ધાર, રહેતો સતાઇ વન મોઝાર;
 ખાઇ ક્રળ મૂળ મનમાં રાચે, ઘેર ઘેર ભિક્ષાર્થે યાચે.
 જેથી પોતા માટે ન રળાય, બહાવાં અર્થ તેનાથી શું થાય;
 બહુ વાતમાં જેહ ચતુર, કરવું કાઇ ન ઓગાળવે શૂર.
 ખરું સુખ છે જન સેવામાં, દર્દી ને મેવા દેવામાં;
 ગાળા સાદુ જીવન સત્કર્મે, ખૂબ મેળવી ખર્ચો ધર્મે.
 બહુ હીમ્મત સહે વર્ષા ટાલ, ખચે મીન ખુચે જ્યાં દાહ;
 તાપ વાગરિઓ બહુ સહે, મેના પોપટ ને જે ગ્રહે.
 એવા ને છે નિતિક્ષા સાધ્ય, એટલાથી શું સધરે કાર્ય;
 વૃથા વેઠે એવી વ્યથા, એદીને નહિ કોની તથા. ૮૦૦
 જેણે સ્વાર્થ નહિ નિજ સાધ્યો, તેણે અર્થ શું અન્યનો સાર્યો;
 પોતે નિજ દુખપંકે ખૂચ્યો, લાલ શો બહુ તે કદિ બૂંક્યો.
 સ્વાર્થ સમજે પરાર્થ સધાય, તેને નિજ પર, એક જ થાય;
 બન્યો હોય જે મુક્તજ જાતે, તે તો બધ ખીજના કાપે.
 જેણે મેળવ્યું હોય સુખ, દષ્ટ ભાગશે અન્યનું દુઃખ;
 જેની પાસે નથી એક કોડી, તે શું આપશે થેલી છોડી.

શુક—

દુઃખી બધુમાં દુઃખી હું હોઉ, તેથી તેનું શું દળદર જોઉ;
 એકને થાય સુખનું ભાન, બધુને દેશે તેનું જ્ઞાન.
 સુખમાં પળવું નથી પાપ, દુઃખ ધારવું કીક ન વાત;
 શોકાતુર ન ધારવું સુખ, દેખી ઉપજે અન્યને દુઃખ. ૮૧૦
 વિનાકારણ એ અન્ય પીડા, દેતા ધારત નવ મૂર્ખ વ્રીડા;
 સદા રહેવું આનંદે આપ, સુખ વિસ્તારી સૌમા અમાપ.

(૧) પશુ માકક બેઠાં બેઠા ખાધેલું ઓગાળ્યા કરવામાં, માથાપરથી કામ ઓગાળી કાઢવામાં.

સૂર્ય રહે ગગનમાં ફરે, પ્રકાશ, પૃથ્વી પ્રવૃત્તિ પૂરે;
 અદિથી જ્ઞાન દિરણ દેલાય, શુભ આરભ ધનની આય.
 વિદ્યાર્થી વિશ્વ અદિથી જઈ, ગાનથી પદાક્રમોગદિ;
 અદિ પણ નવ વન્ય નકામ, અદિ નથી કરવાના વિદામ.
 શુભ કર્મની મંત્રિતિ ચાલુ, તેમાંથી નવ જાતે નિવાસ;
 નિવૃત્ત છે હમારે કર્તવ્ય, તેથી કર્તવ્ય મધ્યમા મેલ.
 તમને પોતપોતાનાં કામ, અમે દરિએ બધું નિષકામ;
 અઘડા પુરુષાર્થને પ્રારબ્ધ, ^૧એક મરખા અમારી અગ્ર. ૮૨.૦
 હમે કીધો છે જ્યાં વનવાસ, તમ વિશેષનો નદિ ત્રામ;
 હમે રહિએ મલિનતાથી દૂર, સત્ત્વે બનિએ જેથી ભરપૂર.
 ત્યાગી સુત પિત્ર લોકાલિલાય, ધન્ય લિક્ષા કરે લઈ સન્યાસ;
 પાપ ગૃહસ્થનાં જઈ દહે, પુણ્યર મહિ વહાલાં માંહિ ભરે.
 પ્રજા સુખી પૂર્વજોના પુણ્ય, સૃષ્ટિ આધાર સંત સુકર્મ.
 ચતિને ન પોતાનું કાર્ય, સેવે સદ્ગોષ્ઠ દર્શને સમાજ.
 જ્ઞાન મેલો રાગીને દે છે, રાગ ફરી નવ દેખા દે છે;
 તેની સાદાઈ ધરવી ન રહેલ, પાદસ્પર્શે કાપે પૃથ્વી મેલ.
 તેના શ્વાસો સતકર્મે ભરિયા, પૃથ્વી પર એ પરમાર્થના દરિયા.
 તેની પ્રાપ્તિનું મૂલ ન થાય, અર્ચતાં નવ ખૂટી જાય. ૮૩.૦
 થાય ધર્મ સહજ વીણુ ભાન, પ્રભુમાં ગહેતુ જીવન નિદાન;
 દેહની તેને નવ દરકાર, અર્પતાં તે લગાડે ન વાર.

- (૧) પ્રારબ્ધ એ ગત જન્મના પુરુષાર્થનું ફળ છે. જન્મ, કાર્યની સફળતા કે વિફળતા એ પ્રારબ્ધ. પુરુષાર્થ=કર્મપ્રવૃત્તિ. પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થની સાંકળના અકોડા એવા જોડાયેલા છે કે તે છૂટા પાડવા કઠણ છે. ઉભય કર્મરૂપજ છે. બીજાંકુર ન્યાયે કારણ કાર્ય ભાવે તે અનાદિ પરપરાંરૂપ છે.
- (૨) જ્ઞાનીના કરેલાં પુણ્ય, તેમને જે આદર કરે તેમને મળે છે. જ્ઞાનીની નિંદા કરે, તેમને તેનાં અનિચ્છાએ અએલાં પાપ મળે છે

જે અત્તરથી ખહેકાવે અંગ, શોભાવે રમ્ય વસ્ત્રે ઢંગ;
કમાણીથી ખર્ચ દોઢો હોય, તે શું અન્યનું દળદર ખોય.
ચહેન પડે ન જરા ખામી હોય, ખહારના આડઅરમાં મ્હોય;
આવી આસક્તિ જે દઢ ધારે, સંતકૃપા^૧ દષ્ટાંતે નિવારે.
ઉકરડે ઉગ્યો ફૂલનો છોડ, તેનો જૂજ લોય ઉપયોગ;
પુષ્પની પરિમલ સઉ ફૂળે, દુષ્ટ સગે કદર કે ન ખૂજે.
એ મૂકાય ઉદ્યાનની મ્હાય, શોભા સુગંધ તેની દીપાય;
ત્યમ રોપી તિતિક્ષા હોય, ભક્તિ વાડી મહિ તે રહોય. ૮૪૦
તેથી થાય પરમાર્થે લીન, મન બુદ્ધિ બને આધીન;
તપસ્વી ન ગણે એ પીડ, માણે આનંદ તે આત્મ કીડ.
થઈ રહે તે સર્વ સંપન્ન, સૌનાં ટાળે ઉદયમા વિદ્ન;
પર દુઃખ તે ભાંગે સુપ્રીત, સહી દેખાડે સહેવાની રીત.

રંભા—

કધક ગામની પીડા ધરે, નિજ જે ન નિવારી શકે;
મિથ્યા દુર્મળ મનમાં મુઝાય, પર ત્રેય શું તેથી થાય.
મળે સ્ત્રી ન પળે તે વન, જેનું લૂટાયુ હોયે ધન;
જેને કર્કશાએજ નસાડ્યા, ખાંડી પરિવારે હોય ભગાડ્યા.
જેને માતા સાવકી હોય, સ્ત્રીવશ જનક ન પ્રમથી જોય;
જેનાથી મ્હેણું નવ સહેવાય, તેતો ધર ત્યજી રહેજે પળાય. ૮૫૦
ભૂખે મરિયા મળી નવ કાડી, તે તો વનમાં જાયે દોડી;
જેણે કીધા હોય જન દ્રોહ, હોય પ્હોરવાં પડ્યાં લોહર.
જેને કીધા હોયે દેશપાર, જેને હોય કલંક અપાર;
મુખ સંતાડે વન મોઝાર, નાસે વનમાં વાંકી મૂંકી પાદ્ર^૩.

(૧) સતનો સમાગમ થતાં તેની કૃપા દૃષ્ટિથી તથા તેના ચરિતનાં
દષ્ટાંતથી દેહની આસક્તિ અજાનીજનોની નાશ પામે છે. (૨) બેડી.
(૩) દેવાળુ કાઠયું હોય તે.

જેણે પ્રમદાનો અલો ન પાણિ, કીધી જેણે ન આર્ધાન શાળી;
 નરની ચતુરાઈ ને ધિક્કાર, જેનો નારી આગળ નવ ભાર.
 ધર્મ ચારિણી વૌણ મંસાર, એક ચક્રદાણો રચસાર;
 ગતિ એથી કદાપિ ન થાય, એકલો અવગતે જાય.
 સતી હોય જો ગૃહમાં નાર, ગૃહ થાએ તેનું ઝગઝગાર;
 ગૃહ યજ્ઞ રુડી રીત થાય, પુત્ર આપે નકં ભય જાય. ૮૬૦
 સાધ્વી સાત પેઢીને તારે, વણ પરણ્યો દુળ છુરાડે;
 એથી સર્વ સુખિયા થયા, કુંવારાજ રઝળતા રવા.
 જેને મળતી કન્યા નાહિ, રહે વિભાસતા મન માહિ;
 નિરખે મિત્ર ગૃહસ્થનું સુખ, જળે અંતર સ્ત્રીની ભૂખ.
 એવા કુવારા કે વિધુર, ઘેલા કન્યા ગણે આતુર;
 સાંભળે ધારેલીનો વિવાહ, મોઢું વિકાસી રહે હતાશ.
 જોળતાં રાખે દેશ ન બાકી, રહે ધોરજ ન વહોં વય આલી;
 ધ્વજચર્ય નહિ જળવાય, આમતેમ બહુ અથડાય.
 દીસે દુર્ગળ શું બળવાન, રકીડો કરડી ખાચે વાન;
 ચિત્ત વદ્યા વિલાસે ન લાગે, લલિતાની લોલા દિલદાઝે. ૮૭૦
 થાય ભોજન બહુ મિષ્ટાન્ન, વૃત્તિ રાખી શકે ના સ્થાન;
 દૂર ભીતિ લજ્જા ખસી જાય, ધૂમ્ર દુર્વૃત્તિ દેહે ભરાય.
 સ્ત્રીની સાથ વસી કઈ લણ્યા, રહ્યા અભણ છતાં વણપરણ્યા;
 કુંવારાઓ જ વિદ્વાન હોય, નથી નિશ્ચય અનુભવી જોય.
 માટે કરો આ પાણિ ગ્રહણ, લગ્ન સુખનું પ્રતિપાદન;
 પરણી સંતતિને ઉપજાવો, રાજ્યનાં જળને વધરાવો.
 યુદ્ધે કુંવારાને પહેલો કાઢે, પરણ્યાને મિત્ર કંઈ હાથ લાગે;
 સુખ ભોગવે યુગલ કેવું, અખ્યાલ આવે અનુભવે એવું.

૧ કુવારી કન્યાની સંખ્યા ગણે છે અને તેમાંથી કઈ કઈ મળી શકે તેમ છે તેનો ખ્યાલ બાધે છે. ૨ સ્ત્રીની અભિક્ષાપાત્રી. ૩ તેનો અનુભવથીજ ખ્યાલ આવે એવું.

મારા જેવી ન મળશે વામ, ^૧જઈશ રહેશે ન દેખાડો હામ;
પશ્ચિમ બુદ્ધિ આહ્વાણ હોય, પછી પસ્તાઈ વિચારી જોય. ૮૮૦

શુક—

જેને માંડવો હોય સંસાર, ભલે ખાધે ખેસાડે નાર;
કરવું ચૂર્ણ મારે ભવ ચક્ર, ના માયાનું ન ગ્રહું ખીજું વક્ર.
મારે કરવી નથી ગતિ ક્યાંય, ^૨પૂર્ણમાં આંહિ પૂર્ણ સમાય;
૩એક જીવે નિત્ય સુખરૂપ, દ્વૈત ભૂત ભરાયે દુઃખ.
મારું છે ગૃહ મગલ ધામ, સતી સદ્બુદ્ધિ છે નિષ્કામ;
અલ્પ યજ્ઞમાં દે છે સહાય, જ્ઞાન પુત્ર દઈ હરખાય.
મને મળી પતિવ્રતા એવી, કુળ ઉદ્ધારનારી એ કેવી !
પરણી, તો ચૂડો ભાંગીને ખેસે, આવે સાથ ન હજી મોજ લેશે.
આતો રહેછે સદા મુજ મ્હાંય, એને અવગણી ક્યમ ખીજી થાય;
કુવારા જો ધર્મે રહે, સ્ત્રીની આંકાક્ષા જો ત્યજે. ૮૮૦
પાળે દઢ મનથી અહ્યયર્થ, કુળ-દેશ તારે ખને વર્થ;
કરી સરસ્વતી ને પ્રસન્ન, નવું ભણવું છે નિત્યનું અન્ન.
તેની વિદ્યા ફળવતી હોય, ^૪કટિનું દુઃખ તે નવ રોય;
તેની શક્તિ ઝરે છે અખૂટ, કરશે વિસ્મિત વિશ્વને શૂર.
મન પસંદ વિદ્યાને પરણે, સુખ વિષયનું તૃણ ગણે;
વિદ્યાસકત સદા દઢ મન, ગાળે પર ઉપકારે જીવન.
દેતા સદ્ગોષ્ઠ શિષ્ટાચારે, વાણી કર્મતણા એકાચારે;
ભોગવે દોઢાંયુ બળવાન, બધું રક્ષે તત્પર પ્રાણ.

૧ તમે જે ઉપર ઉપરથી મારી ઉપેક્ષા કરવાની હિમ્મત દેખાડો છો તે હું જઈશ એટલે રહેવાની નથી અને મારી ઝખના કરશો. ૨ પૂર્ણ પરમાત્મા અહિંજ પૂર્ણ આત્મા સમાય છે, એકપણ પામે છે. ૩ એકત્વ એકમેવાદ્વિતીયમ્ મા દ્વૈતની માન્યતાગ્રપ્ત ભૂત જેમા ભરાય છે તે દુ ખી થાય છે. દ્વૈતાદ્વયમ્ ૪ તેનું શરીર સશક્ત હોય.

કરે ધારેલાં સહેલે કામ, ખોદે નવાં શાસ્ત્રોત્તી ખાણ;
 દ્રવ્ય અમૂલ્ય આગળ ધરે, કટિબદ્ધ દેશ ઉદ્ધરે. ૯૦૦
 સાધુ સદ્ગતે એવા ગયા, પરણ્યા કૈંક ને પુત્ર ન થયા;
 મોક્ષ તે શુભ કામ પામ્યા, ઇંશ સેવી સ્વધામ સધાવ્યા.
 વિપત્તિના દેહ અધવચ ગણિયા, સ્ત્રીને ખાંજરે નાંખી પળિયા;
 ભણ્યાંને શ્રમ મેળવ્યો ધૂળ, માતપિતા દુઃખ જેવે ફૂલ.
 બહોળા પરિવાર દરિયે ડહોળે, ફૂળિયા કંઈ તરણું બોળે;
 પાર પહોંચવાની રાખી આશ, બહુ અધવચ પામ્યા વિનાશ.
 કંઈક છોડીને થાડી નાઠા, નહિ ભાળે ફરીને પાછા;
 એવી સ્થિતિ ન ઇચ્છું હું, મુખ તારા થકી મને શું ?
 વસ્તી વધારનારાની કાંઈ, નથી ન્યૂનતા આ જગમાંહિ;
 પાળી ધર્મ કુંવારા રહે, એવા વિશ્વમાં બહુ ના મળે. ૯૧૦
 પરણે નહિને બને સ્વેચ્છાચારી, તેનાથી ભયું કરવી નારી;
 પરણ્યાનો તું ઇચ્છે જે ઉગાર, તેનો સ્ત્રી પણ કરશે ધિક્કાર.
 યુદ્ધ માટે પ્રથમ જે ચૂંટાય, તેનું સાર્થક જીવન ગણાય.
 તું જે મુખનાં કરે છે વખાણ, યૌવન જતાં થાયે તેની હાણ.
 સુસ્થિર મુખ નવ તુજથી મળે, ભેરવાયો તે મુખથી ચળે;
 ભરે સૌદર્ય અન્યતે મોહ, ચઢશે મેલ હશે જે લોહ.
 મારે તારું નથી કંઈ કામ, ઇષ્ટદેવે પ્રજાલ્યો છે કામ;
 મારાથી તું મુખી નવ થાય, મારી સાથ રહી પસ્તાય.

૧ દેવાંમાં. ૨ પરણેલાને યુદ્ધમાં નહિ જવાનું બહાનું મગી આવે છે તે.
 આવું બહાનું કાઢી જે યુદ્ધમાં નહિ જાય તેનો તેની સ્ત્રી પણ પ્તીક્ષણ ગણી
 તિરસ્કાર કરશે. ૩ સર્વ બ્રાહ્મણોના ઇષ્ટદેવ શંકરે કામદેવને બાળી મૂક્યો
 છે, એટલે મને તેનો ભય રહ્યો નથી; અથવા માતા ઇષ્ટદેવે મારી વિષયવાસના
 દૂર કરી છે. હિંદુઓ પંચાચાનન પાંચ દેવોમાંથી ગમે તે એકને પોતાના મુખ્ય
 દેવજણી તેનું આરાધન કરે છે. ગણપતિ, શકિત. શંકર, સૂર્ય અને વિષ્ણુ, એ
 આંચ દેવો.

અલ્પ બુદ્ધિ ૧અપૂર્વજ હોય, પૂર્વનું રતમ પસ્તાર્થ જ્ઞેય;
દ્વૈત વાસના મારી જળી, તારી મહેનત ધૂળમાં મળી. ૯૨૦

રંભા—

કરગરી કહુ છું કરે અંગીકાર, સુખ પામશે અપરપાર;
ધર્મ પાળીશ રૂડી રીત, જન્મ મરણની તૂટે ભીત
હું તમ અનુકૂળ રહીશ આધીન, ભોગની સ્પૃહાથી છું વિહીન;
તમે કરતા રહેજો કીર્તન, તૃત્યે દેવ કરું સુપ્રસન્ન.
કરું હાજર હું તમ ઈષ્ટ, ગાન જાણું સમર્થ મુમિષ્ટ;
તપથી ધરે પામવા આશ, આણું તમ આગળ હું પ્રકાશ.
નવ કહું તમ સાધના છાડો, શ્વ દેહ તમારી હું દહાડો;
મુજથી કંઈ નવ થાશે વિદ્ન, મને સ્વીકારે તાપસી સુજ.
શ્રીઓ સંતાપે ભરથાર, માર્ગો વચ્ચે વૈભવ શણગાર;
નથી ભીતિ મારાથી કાંય, ભોગી થાકી, નહતી ન્યૂનતાય. ૯૩૦
તમ માટે ભોગેચ્છા પ્રજ્વળ, પુનઃ તે ભણી ના કદિ ભાળુ;
કરું તમારું એક ચિત્તવન, તમ સેવા પામી જનુ ધન્ય.

શુક—

મારી પાસે કાકાવાલા કરે, માનિની માન શીદ ન ધરે;
જે રાખે નવ નિજ ભાર બોજ, અન્ય તૃણવત તેને જ્ઞેય.
ધરે ધરાએલાને પકવાન, ભૂખ્યાંની ન જમાડે જન,
બગાડે અન્ન ઉધર્મને બહાને, વિદ્યાર્થી ઉપયોગે ન આણે.

૧ રંભાએ બ્રાહ્મણને પશ્ચિમ બુદ્ધિ કહ્યા તે શુકમુનિ ત્રણ અર્થમાં
માન્ય રાખે છે. અપૂર્વ=પૂર્વ નહિ તે એટલે પશ્ચિમ-એક અર્થ. અપૂર્વ—
પહેલા પ્રકટ થયેલી નહિ તે. (original) નવીન શોધ કરનાર-મીજે અર્થ.
૨ અન્ન-પાપ-મૂલ ૩ મંદિરોમાં મોટા ભોગો ધરાવીને.

મારી અગ્રે વૃથા કરગરે, તારી ઇચ્છા લલા લલા કરે;
 તેના જઈને મનોરથ પૂર, તેની પાસ ચલાવે તું ધૂળ.
 ભોગ ઇચ્છા પૂરી થઈ હોય, ધર્મમાહિ તું જો સુખજોય;
 ભવકેરાનો અંત જો ઇચ્છે, સત્કર્મની ખૂજ જો પ્રીછે. ૯૪૦

બળ્યા હોય જો હૃદયના વિકાર (થઈ) વશ ઇન્દ્રિયની સૂત્રધાર;
 ચળવિચળ ન હોયે મન, ઇચ્છે ઇશિનું નિત્ય સેવન.
 ધાર્યું શીજ જો હોય અડગ, ભરે ધર્મ ખહાર નવ ડગ;
 ભય પુરુષનો નવ ધરે, જોવા મલિન નહિ મન કરે.
 એવી તત્પર બળ યુક્ત હોય, શ્રેય માર્ગ કહું પળી રહોય;
 તારી સહાય ન જોઈએ મારે, ઇચ્છું તું તારુ અંભાજે.
 સ્ત્રીને દર્દીની કર જઈ સેવ, વનિતા વર્ગને ગણુ તુજદેવ;
 વિધવાના કર દુઃખ તું દૂર, વાપર લક્ષ્મી પરાર્થે પૂર.
 પરમાત્માના સુદર યશોગાન, ગાતાં શીખવ સહ તાલમાન;
 સૌને કર સદ્વિદ્યા પાત્ર, તું તો થાશે સર્વત્ર વિખ્યાત. ૯૫૦

કરશે અજ્ઞાન સૌનાં દૂર, થાશે કલ્યાણ તારુ જરૂર,
 સુંદર તે જે કરે સુંદર કાર્ય, શુકિત ^૧રજતથી મૂર્ખ લોભાય.
 સખીઓ ઉપયોગી થાય, તુજ સાર્થક જન્મ વીતાય;
 મુજ દષ્ટિમા તુ છે કેવી, સાંભળી તું થશે જડ જેવી.
 તું છે પુતળી રુધિર માંસ કેરી, અતિ દુર્ગંધથી ભરેલી;
 તેને મોહથી રાખે જે પાસ, તે તો આમંત્રે ઘેર વિનાશ.
 તું તો છે લોહીની ચૂંસનારી, નરનાં નૂર ખરે હણુનારી;
 મદિરાને જે ગણે સુખકર, તેવા જ પ્રસારે તુજપ્રતિ કર.

૧ શીખદ્વયથી ૩પાં જેવી લાસે છે તેમ ઉપર ઉપરથી સંસાર સુંદર દીસે છે, તેમા પશુ જેવાં અજ્ઞાની મનુષ્યો મોહ પામે છે.

ખીજ ને તું કરતી નોકર, ^૧તુજથી સેવા નહિ સુકર;
નથી મારા ફરી વળ્યા ભોગ, ભોગ તુજ ગ્રહુ ભવરોગ. ૯૬૦
હું તો ઈચ્છુ સદૈવ એકાંત, સુખ જાય સાથે હોએ કાત,^૨
શાતિરૂપ સમાધિમાં રમું, અન્ય હોય પ્રવેશ ન કહું.

રંભા—

પય ભૂતની નરનારી દેહ, ઉપયોગી અન્યોઅન્ય તેહ;
એમાં દોષ શું મુજમાં ખાસ, અમથી ભોગવે સુખ ઉલ્લાસ.
અપતિ પાસ ન બોલીએ વેણુ, રોગ બહોરવા ક્યમ કરે રહેન;
પતિ આણે અમશું ઉલ્લાસ, ધર્મ પૂરવી તેમની આશ.
માદા પતિ મસ્તકને દબાવે, તમને તે સુખ ખ્યાલ ન આવે,
ભૂલ થાય છે મોટી તમારી, મને સમજે સામાન્યજ નારી.
મારી દિવ્ય છે નાજુક દેહ, ભાગ્યશાળી તમે અર્પુ તેહ;
મેદ માસની મુજને કહી, માંહિ દુર્ગંધી બહુ ભરી. ૯૭૦
નથી એવી હું સ્વામિ ખરે, મને જૂએ રાધા શ્યામ ભૂલે;
ચીરી ઉદર દેખાહું મારુ, મ્હેક ઉડે કસ્તૂરીની વારુ.
નમ્ર તેજ ભર્યું છે મ્હાંય, નેત્રમા અમૃત રેડાય,
મુજ આંખે ઝળઝળિયાં ભરાય, રખે ઉપેક્ષો મુનિરાય.
મને જો ન ગ્રહો હે છપ્પીલા, ઇચ્છા પૂરે ન જો જ્ઞાનલીલા,^૪
પાડી દેહ બનું મૃતશિલા, પછી પરતાઇ બનશે બહીલા.

શુક—

તું દેવાંગના દીસે સ્વર્ગીય, શા માટે ઉતરી તુ પૃથ્વીજ,
તારાં છે ખરેખર રમ્યગાત્ર, તારી આગળ હું કેાણ માત્ર

૧ તારાથી સેવા થઈ શકશે નહિ. નોકરથી કામ કરાવવાને ટેવાયલી સ્ત્રીથી અન્ય સેવા શું થઈ શકે ? ૨ સુકર સ્ત્રી. ૩ પતિ પાસ સ્ત્રી રતિની ઇચ્છા દર્શાવતી નથી પરંતુ પતિ કામાસક્ત થઈ કંઈ કંઈ ચાળા કરી સભોગથી રોગ આમ ત્રે છે. ૪ જ્ઞાનના વિકાસો કરવાની, જ્ઞાની પતિ-પત્ની બેતું જીવન ગાળે તેવું જીવન વ્યતીત કરવાની.

મારી દેહ હું ગંદી ગણું, તેનો ૧ અધ્યાસ હું નવ ધરું;
 બીજી પર કયમ પ્રીતિ થાય, જેને તિરસ્કાર નિજ કાય. ૯૮૦
 ઈચ્છા ત્યજ તું મને ગણે ભોગ્ય, દિવ્યતનુ ! હું નહિ તુજ યોગ્ય;
 કયુગલમાં સુખ નવ હોય, અસણ પતિ ને ભણેલી રાય.
 બાળ કાંતને યુવતી નાર, દિવ્ય સ્ત્રી તુ, હું અલ્પગમાર; ૨
 જઈ વર કો દેવ પ્રતાપી, પુણ્ય આદ્ય આકાંક્ષા ધારી.
 કરે આત્મહત્યા શું કામ, તે શું કરિયુ છે નીચુ કામ;
 નથી ખેસીકલ બદનામ, ઝડાધ પડિયો ધોવો શુભ કામ.
 પાપ પશ્ચાત્તાપે પીગળાય, પુનઃ કરિએ ન, પુનિત થવાય;
 દુઃખ બે ધડી આવેને જાય, કરે કાયર આત્મહત્યાય.
 છેલ્લી તને કહી દઉ વાત, જેથી થાય તનેજ નિરાંત;
 ફરી બોલાય બીજું ન વેણુ, પળે શાહુકાર પતાવે દેણુ. ૯૯૦
 મોહ પામ્યો ઉદર દેખો તારું, પ્રભુ પાસ હું કરગરી માણુ;
 બીજો જન્મ રાખ્યો હોય મારો, માતા ! પુત્ર કરો મને તારો.
 રમ્ય ઉદર મળે ગર્ભવાસ, નહિ હોય કષ્ટ દુઃખ ભાસ;
 સીધાવો કહું આજ હું પ્રણમી, સુખ દેને થઈ મુજ જનની.
 પણ પૂછું હું એટલું કહો, શ્રમ શા માટે આટલો સહો;
 શુણી મનમાં લાજ અતિ શ્યામ, કીધું વદન નીચુ અભિરામ.
 સૂઝે શબ્દ ન બોલવો એક, સ્થિર થઈને ઉભી છે છેક;
 આંખ બીડી બે હાથને જોડ્યા, જીભ કરડીને હોઠ મરેડ્યા.

૧ આસક્તિ-આત્મા જે દેહથી ભૂદો છે તેને દેહરૂપ માનવો એ દેહનો
 અધ્યાસ-દેહનું તાદાત્મ્ય હુ દેહ છું એમ માનવું તે. ૨ આમ્યજન જેવો
 અરસિક. ૩ કદાચ ભૂલથી ડાઘ લાગ્યો હોય તો તે ધોઈ કાઢવો એ સાફ
 કામ છે.

રંભા—(પોતાને)

વહેવા માંડયું પસ્તાવાનું પૂર, મેંતો જીદગી કીધી ધૂળ;
 બાળ બ્રહ્મ છેતરવા આવી, કીધી દુર્બુદ્ધિ રે દુષ્ટ લાવી ! ૧૦૦૦
 માગ રે મહી ! આપો સમાઈ, શ્યામમુખ દેખાડી લગઈ;
 મારી જીહવાશતધા^૧ ચીરાઓ, પડો વિદ્યુત શત^૨ વપુ જાળો.
 વાઓ વટોળિઆને ભમાવો, વાવાઝોડાંમા તૃણ શું ઉડાવો;
 રેલ વમળે ઘુચાઈ ડૂબાવો, બળતા પ્રવાહમાં ઘસડાવો.
 અગ્નિ જ્વાળે લટકાવી મૂકા, છિદ્રે છિદ્ર મારો મોટી ચૂંકા;
 મને જીવતાં ગીધજ ચૂંટો, દેહ શિયાળવાં મૂજ લૂટો.
 કાપો નાક ને કુખડી કરો, લૂલી ડૂંઠી તોતડી કરો;
 ભ્રમિત ચિત્ત સર્વત્ર પ્રલાપો, બ્રહ્મ દ્રોહી દશા આ લાળો.
 અમસરખીએ કંઈ ને લડાવ્યા, સાધુ તપસીને લપસાવ્યા;
 કંઈ ને કીધા ઝનિષ્ઠિચન, ઋણ ચઢિયાં દર્પે લોચન. ૧૦૧૦
 રૂપના અભિમાને હું ડૂબી, મારી બુદ્ધિ થઈ ગઈ કૂડી;
 અભિમાની તે કો જશ રળિયો, જાતે કુમૃત્યુ કંઈમ કળિયો.
 મને આવી ન લેશ જ શરમ, ઘોઘ નાખ્યા મેં સર્વ સુકર્મ;
 સ્વાર્થી પારકી બુદ્ધિએ વાહી, વીણુ વિચારે આવી આહિ.
 કર્યું સાહસ મેં નીચ ખોટું, હાવે મિથ્યા પસ્તાવામાં લોટું;
 અવિચારે કરે જે કાઈ, તેની દુર્દશામાં ન નવાઈ.
 મિથ્યાવાદ ક્યાં મુનિ સાથ, ગણિકાથી ઝૂંરી મુજ જાત;
 ન તે શીકારે નીકળી પડે, સ્ત્રીકારે જે જઈ ગૃહ ચઢે.
 મેં તો મર્યાદા સર્વે છોડી, વરવા વિનાશ આવી દોડી;
 બની ઉદ્ધત આગરુ ખોઈ, મુનિને મળવા શીદ મોઈ. ૧૦૨૦
 ધ્રુવ ઉપર ચઢી અતિ રીસ, મુખ ફર્યો ન જોઉં સુર ધરા;
 આવા દીઠા ન મેં મુનિ બાળ, પીડયા કરી મેં આળ પપાળ.

૧ સો પ્રકારે. ૨ સોસો વીજળીઓ પડી મારા શરીરને બાળો. ૩ ધનહીન.
 ૪ બીજા અપ્સરાઓના વિજયથી અભિમાની બની મેં આ સાહસ કર્યું.

સિહ હણતા ન હસ્તીની નાર, મારો તેથી થયો હાં ઉગાર;
મુનિ ! વાક્ય છે તમ સહ સાચાં, મિથ્યા દ્વષિત કરીમેં વાચા.

રંભા—

સૌમ્ય દીસો દયાળુ વિનીત, કહું કંઈ કંઈ ન બનિયા કુપિત;
વિચાર્યું ન દેવા મને શાપ, તેથી આજે બચી મુજ જાત.
ક્રોધ અભિમાન કીધાં વશ, ગારો શું જન રે તમ જશ;
બીજા હોત ઋષિ સાથ કામ, છૂટી હોત ન રહેલથી આમ.
ભોળબ્યા કંઈ હમારી જાત, અસાધારણ છે તમ વાત;
આપી હિમ્મત તેથી વદુ, ક્ષમા કરો સાધુ કરગરું. ૧૦૩૦
ઇંદ્રને ભય લાગ્યા તમારા, ઈંદ્રાસનના ગણ્યા ઇંદ્રનારા;
શ્રેય માટે કોઈ તપ કરે, ઈર્ષાળુ મન શકા ધરે.
રખે કો ચઢે મારા થકી, મુજથી અધિક થવા કો મથી;
કરે પ્રયાસ તે ન રહેવાય, દુઃખ ઇર્ષ્યાળુનું ન કથાય.
સુખ પારકું ભોઈ બળે, સારો અન્ય જીવેને પ્રજાળે.
નહિ થાય સુકર્મ જે હાથ, રાખે અમ શાં દુર્જન સાથ.
બીજાને પાડવાનો પ્રયાસ, વધ્યો છે તેમાં બુદ્ધિ વિકાસ;
ઇંદ્રે સર્વથી રહેવા મોટો, વિશ્વે તેનાથી બીજો ન ખોટો.
પૂર્વ પુણ્યે બળ સંપત, ખડકે પાપના તેથી પર્વત;
નહિ પરલોકનું સુખ સાધે, જીવન નૌકાને ખડકે લાધે. ૧૦૪૦
અન્ય ડૂબાવવા જાતે ડૂબે, પરનાં બાળવા નિજ ઘર કૂકે;
જાત કષ્ટ તે માણે મોજ, તેથી થાય જો પરનો દ્રોહ.
વિદ્ન કરવા મોડલી મને, સ્વાર્થી સ્વહિતે અંધજ બને;
નારી જાત પ્રલકણી હોય, કરવા જેવું ન વિચારી ભેય.
તેથી સાહસ મેં આ કીધુ, તમને વૃથા દુઃખ મેં દીધું;
મારો કરજો ક્ષમા અપરાધ, કીધાં માત પિતા કુળ ખ્યાત.
રંભા નામ શુણ્યું હશે તમે, ઉભીછું દીન હું તમ કને;
મોહ પામ્યા તમે ન લગાર, મારો ઉતાર્યો મદનો ભાર.

માનું છું તમ અતિ ઉપકાર, સમજાવી સત્ય કીધો ઉદ્ધાર;
તમ આશય ઉચ્ચ અપાર, ભોગી ઇંદ્ર શું સમજે લંગાર. ૧૦૫૦
કરું સાષ્ટાંગ તમને પ્રણામ, થાય પુનિત કરે ગુણગાન;
ઉચ્ચ અનુસરે તમ સુચરિત, પ્રિય વિપયથી ઉઠે પ્રીત.
અહ્યયર્થ મહિમા અતીવ, શ્રેય પામે પાળે જે સુધીર;
શુક મુનિ શુણી સ્ત્રીની વાત, કીધો તેજનો લવ ચમકાર.

છંદ મનહર

શુક—

મદોન્મત્ત મદગતિ, મતિ અદ્ય ભારે દિલ,
વન પેશી ત્રાડે કરી^૧, જાણે કાળ વસે છે;
વાયુ ભક્ષી મણિધર, સર્વત્ર ફેલે પ્રકાશ,
સૂઝે તોપિ પાસે મકુક, જઈ નાદ કરે છે.
ધુધવાટ શુણે, વાધનો તથાપિ મૂર્ખ શ્વાન,
વક્રપુચ્છ મૂંઝુ રહે ન, લાખે મુખે ભસે છે. ૧૦૬૦
અગ્નિ પાસ પતગિઉ, વારવાર અથડાય,
કેવી દશા તેની થાય, અજાણી તુ દીસે છે.
કુંભ જન્મ મુનિએ, પીધો સમુદ્ર અંજલિથી;
કપિલે નિમિશમા, સગર મુત બાળિયા.
ગૌતમે ઇંદ્રને કીધો, શત ભગ ક્ષણ માંહિ,
પર્શુધરે ક્ષત્રિઓનાં વનને વિહારિયાં.
શ્રી તળાંસે વિપ્લુ ચરણ, ભૃગુએ ઉર મારી લાત;
અતિથિ આવ્યા છે દ્વાર, પણ નવ જાગિયા.
સર્પિણી વારાહી થઈ, મગરી વળી કઈક;
ચતુરાષ્ઠ જાળાં, ઋષિ આગળ પ્રસારિયા. ૧૦૭૦

બ્રહ્મચારી શિષ્ય એક, કેમ તું આવીજ આંહિ;
 સ્વર્ગ પતિતણું આ છે, કપટ કળે કદા.
 ૧નાકહીન કરે તને, રહેવેશને નામ શેષ;
 શયી કેરી તારા થકી, બેવાય ન આપદા.
 સૂર્ય ચંદ્ર વાયુ અગ્નિ, વરુણ યમ કુબેર;
 ઇશ્વર યજ્ઞે હોમી, દેવી ના કદાવે ચૂડલા.
 તારી શી અવસ્થા કરે, કહેવાય ન મુજથકી;
 ૪નારી ધારી અવળેમુખ, ગર્દભે ફેરવે સદા.
 વૃથા હવે કપે કાય, અયોગ્ય કરી પસ્તાય;
 ૫નીચે આંહિ ઝપલાવ્યું, વિચાર્યું ન પહેલતે. ૧૦૮૦

ભોળવીને પિંજરમાં, પોપટ લાવીને પૂરું;
 રમાડું હું ઇચ્છા મીઠી, ધાર્યું ખેલ રહેલ છે.
 વાગરી સ્ત્રીસમ બની, પર પીડ નહિ ભાન;
 દામ જશ કમાવાની, હામ છે વંકેલ એ.
 ચચુ છે કહિણ, શુક વનમાં સ્વતંત્ર ફરે;
 તુજ જાળ ભેદી નાંખે, દંડ છે પંખેલજે.
 હુદ્ર ને હું શિક્ષા દઈ, તપ કેમ અદ્ય કરું;
 પતિત દીસે છે તેને, પ્રહાર ન પાદ હું.

૧ નાક=માન લગ કરે. સ્વર્ગમાથી શાપ દઈ નીચ જાતિમાં નાંખે.
 ૨ ઈંદ્રને શાપથી બાળી મૂકે. ઈંદ્રનું નામ માત્રમાં અસ્તિત્વ કરે. ૩ જ્ઞાનચક્ર,
 જ્ઞાન દૃષ્ટિએ આ સર્વે દેવો મિથ્યા જણાય છે. એ દેવો આહુતિ પામવાને બદલે
 હવિષ્ય બની જાય છે. ૪ સંસારની આસક્તિથી મોહિનીની સ્વારી અજ્ઞાનરૂપ
 ગર્દભપર જ હંમેશાં હોય છે. ૫ પરલોકમાથી-સ્વર્ગમાથી, સંસારમાં આવી,
 જીવરૂપ શુકને આધીન રાખવાનો વિચાર કર્યો.

ક્ષમા વસી સર્વ અંગ, તેથી નીબ્યા તુજ ઢંગ;
 શોધ્યું અમ ^૧શરણુ, તેથી ક્ષેમ વિદાય કરુ. ૧૦૯૦-
 સાંભળ્યું તે વિચારીને, જોજો તુજ મને સાર;
 કરજો તુ સુઝે તેમ, સ્વામિનું સદા રુઝું.
 ખચી ગઈ પળ સદા, ભેદ જણાઈ આ જાશે;
 શિષ્ય જોત જોતાં તારું, શું કરે ન કહી શકું.

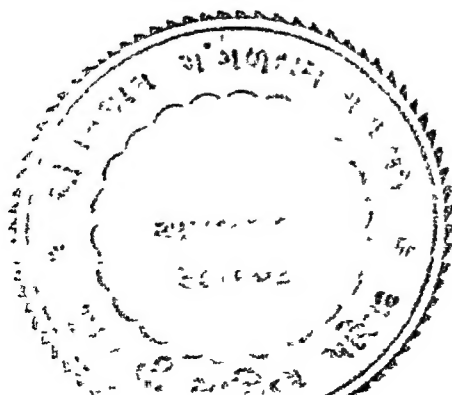
છંદ સ્તવરા

જ તારા ઇન્દ્રને તુ, વિબુધ રમણી ! આ, શબ્દ મારા કહેજો,
 આનંદે માણતા રૂહો, મુજ ભય ન ધરી, ભોગ પુણ્યે મળ્યાજો.
 ના ઈચ્છુ સ્વર્ગ તારુ, સ્થીતિ મહિ અંહિ છું પર્ણુદ્રટી વિષે હું;
 ચિંતા તારી મને છે, કયમ વધુ નભશે, સ્વર્ગ પુણ્યે વિહોણું.
 ભીતિ આજે મહા છે, અસુર સમૂહની, રાત્ર્ય મારીજ લેશે,
 કાલે કો યજ્ઞ હોમી, શતતુરગ અહિં, ભૂપ આ તપ્ત ખેસે; ૧૧૦૦
 ત્રીજો મોટો તપસ્વી, શયો વરી કદિ લે, ઇષ્ટિનો યોગ સાધી,
 છે સ્થીતિ એવી તારા, સુરપતિ તણી કો, મૂર્ખ માગે ઉપાધિ !

રક્ષે ત્રિભુવન પાળ, પાળ સત્કર્મની આધો,
 રણવાની નવ પીડ, પીડ કામાદિ આધો;
 અનુદૂળ વિધિ, ભજ નાથ, નાથ બુદ્ધિ ભોગોની;
 સાધી લે સત સંગ, રસંગ સ્ત્રી જડ રોગોની;
 રોગ ટાળવા ભવ તણો, પ્રસંગ ઉત્તમ કેળવો;
 ઐશુરુ શરણે જા ઈન્દ્ર, અચળ અમર પદ મેળવો.
 રહ્યા તું ખરે અન્ય, ધન્ય છે પ્રભુની માયા,
 છોડ તું તારા ફેલ, ફેલ ભક્તિ જહુરાયા; ૧૧૧૦

ધર્મ દેવનો રાખ, રાખ હુવૃત્તિ કરને,
 અહાયર્ય મુખ ભોગ, ભોગ વિદ્યુલ વર વરને;
 વર ધરતુ સન્યાસ, ન્યાસ પદ પર પદ પંથ જ;
 ભજ ભાવે ભગવાન, કરી મુજ સ્વરૂપ કંથજ.
 આલે મુજ ન ઉપાય, રૂપે તુજ મુજને છુરાડે;
 મને પૂરે હૃદયમાં, પૂરાયો નવ કાઈ કાઢે.
 થાઓ પૂણે અભિલાષ, નૃત્ય કર પરમાનંદે;
 ઉર્ધ્વ પળતાં રમણી, મુનિને ચરણે વંદે.
 વદી ઇંદ્રની પાસ જઈ, દુઃખ સહિ તેનું ભાંગિયું;
 નિવેદતાં વૃતાંત, શ્રેય ઉભયનું સાધિયું. ૧૧૨૦

૧૬૬૭.

16978

—